

HADTUDOMÁNY

A MAGYAR HADTUDOMÁNYI TÁRSASÁG ÉS
AZ MTA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁG FOLYÓIRATA

XXXIV. évfolyam
2024/4.

A TARTALOMBÓL

Az Európai Bizottság szerepe a védelmi ipar és a védelempolitika területein

Küldetésalapú vezetés
vagy szervezetikultúra-váltás?

Egy német területvédelmi zászlóalj
a Budapestért folyó harcokban, 1944–45

A Határőrség vezető állománya, 1965

A szervezetfejlesztés lehetőségei és
akadályai a haderőben

Autonóm fegyverrendszerek és a hadijog

Az 1999. évi szerbiai NATO-beavatkozás
jogi és morális megítélése

Hálózati nézőpont alkalmazása
a védelmi szektor elemzésében

30 éve alakult újjá
az MTA Hadtudományi Bizottsága

A Hadtudomány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával jelenik meg. A folyóiratot az MTMT indexeli és a REAL archiválja.

A lapszám szerzői

Dr. Fórizs Sándor PhD, ny. dandártábornok,
professor emeritus,
NKE RTK

Hajnal István ezredes, főosztályvezető,
HM Nemzetközi Együttműködési Főosztály

Kohlrusz Gábor egyéni vállalkozó

Dr. Kovács László az MTA doktora, vezérőrnagy,
egyetemi tanár,
tudományos rektorhelyettes,
NKE

Dr. Krizsbai János CSc, ny. ezredes

Dr. Molnár Anna PhD,
tanszékvezető egyetemi tanár,
NKE HHK

Pesti István százados, parancsnok,
MH II. Rákóczi Ferenc 14. műszaki Ezred,
Helyőrségtámogató Parancsnokság

Dr. Petruska Ferenc PhD, alezredes,
tanszékvezető egyetemi docens,
NKE HHK

Szilágyi Laura nemzetközi tanulmányok szakértő

Zsivits Tímea Nyugat-Balkán kutató,
NKE Európa Stratégia Kutatóintézet,
HDI doktorandusz

Rövidítések:

HDI – Hadtudományi Doktori Iskola
HHK – Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar
NKE – Nemzeti Közszolgálati Egyetem
RTK – Rendészettudományi Kar

E lapszámunk
a Nemzeti Kulturális Alap
támogatásával jelent meg

A Magyar Hadtudományi Társaság és az

MTA Hadtudományi Bizottság „A” kategóriás, lektorált folyóirata

Felelős kiadó:

Szenes Zoltán, az MHTT elnöke
A folyóirat szerkesztőbizottsága

Elnök:

Siposné Kecskeméthy Klára

Elnökhelyettes:

Hausner Gábor főszerkesztő

Online folyóirat szerkesztő:

Fi Károly

Angol nyelvi lektor:

Panajotu Kosztasz

Angol nyelvi szerkesztő:

Gazdag Erika

A bizottság tagjai:

Balla Tibor, Farkas Ádám,
Forgács Balázs, Haig Zsolt,
Horváth Attila, Kátai-Urbán Lajos,
Lakner Zoltán, Palik Mátyás,
Remek Éva, Ujházy László,
Bogusław Pacek (Krakkó),
Alexei Voskressenski (Moszkva)
Thomas-Durell Young (Monterey).

Szerkesztőbizottság és kiadó:

Budapest X., Hungária krt. 9–11.

Tel.: 432-9000/29-684 mellék

A mellék HM-vonalon
közvetlenül hívható.

Levélcím:

1581 Budapest, Pf. 15.

E-mail cím:

hadtudomany@gmail.com

Honlap:

www.mhtt.eu/?page=ht_archiv

Nyomtatott kiadásváltozat:

ISSN 1215-4121

Műszaki szerkesztés, nyomdai előkészítés:

BAUSZ Stúdió

Nyomtatta:

Prime Rate Kft.

Online kiadásváltozat:

ISSN 1588-0605

Webmester:

Jelencsics Imre

HADTUDOMÁNY

HUNGARIAN MILITARY SCIENCE

A MAGYAR HADTUDOMÁNYI TÁRSASÁG ÉS
AZ MTA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁG FOLYÓIRATA

XXXIV. évfolyam

4. szám

2024. december

Tartalomjegyzék

BIZTONSÁGPOLITIKA

Molnár Anna

Az ukrajnai orosz invázió hatása az Európai Bizottság szerepére
a védelmi ipar és a védelempolitika területein 3

HADMŰVÉSZET

Hajnal István

Mission Command vs. Cultural Change 19

HADTÖRTÉNELEM

Kohlrusz Gábor

Egy német területvédelmi zászlóalj útja
Königs Wusterhausentől Budapestig 26

HONVÉDELEM

Fórizs Sándor

A határőrség vezetői állománya 1965-ben 55

TÁRSADALOMTUDOMÁNY

Krizbai János

Fejlesztési kihívások versus
intézményesült szervezeti kultúra a haderőben 65

Petruska Ferenc

Nemzetközi szabályozás szükségessége az autonóm fegyverekre 78

Zsivity Tímea

Kosзовó és az igazságos háború elvei.
A NATO-bombázás etikai és jogi kérdései 94

VÉDELEMGAZDASÁG

Pesti István

A hálózati nézőpont alkalmazásának megfelelősége
a gazdaságpolitikai döntésekben a védelmi ipar esetében 106

FÓRUM

Kovács László

30 éve alakult újjá a Hadtudományi Bizottság 119

SZEMLE

Vladimir Orlov, Elena Karnaukhova (szerk.):

Security Index Yearbook

(Szilágyi Laura) 129

PÁLYÁZAT

Az MHTT 2025. évi felhívása tanulmányok írására 134

Molnár Anna[✧]

Az ukrajnai orosz invázió hatása az Európai Bizottság szerepére a védelmi ipar és a védelempolitika területein*

DOI 10.17047/HADTUD.2024.34.4.3

A tanulmány célja, hogy bemutassa és elemezze az Európai Bizottság növekvő szerepét a védelmi képességek fejlesztésében. Az első részben áttekintem a Bizottság európai védelmi politikában betöltött szerepének elméleti háttérével kapcsolatos szakirodalmat. A második részben röviden bemutatom a közös kül- és biztonságpolitika, valamint a közös biztonság- és védelempolitika területén zajló döntéshozatali folyamatokat. Az e fejleményeket alátámasztó külső tényezők tárgyalását követően az Európai Bizottság korábbi szerepét és annak változását fejtem ki a közelmúltbeli ukrajnai orosz agresszió után.

KULCSSZAVAK: védelmi ipar, Európai Bizottság, közös biztonság és védelempolitika, európaizáció, Európai Unió

The Impact of the Russian Invasion of Ukraine on the Role of the European Commission in Defence Industry and Defence Policy

The aim of this paper is to present and analyse the growing role of the European Commission in defence capability development. In the first section, the literature on the theoretical background of the Commission's role in the European defence policy is reviewed. In the second section, the decision-making processes in the fields of Common Foreign and Security Policy and Common Security and Defence Policy are briefly presented. Following the discussion of the external factors that underpin these developments, the past role of the European Commission and its changes after the recent Russian aggression in the Ukraine are elaborated on.

KEYWORDS: Russian Invasion of Ukraine, European Commission, Defence Industry, Defence Policy

✧ Nemzeti Közsolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar – National University of Public Service, Faculty of Military Science and Officer Training; e-mail: molnar.anna@uni-nke.hu; <https://orcid.org/0000-0002-7958-6985>

* A magyar nyelvű tanulmány Molnár, Anna: The growing role of the European Commission in defence capability development című tanulmányának (*European Integration Studies*, 2025, megjelenés alatt) átdolgozásával és kiegészítésével készült.

Bevezetés

A kutatás célja, hogy bemutassa és elemezze az Európai Bizottság (a továbbiakban: Bizottság vagy EB) növekvő szerepét a védelempolitika és a védelmi képességek fejlesztésében. A tanulmány első részében szakirodalmi áttekintést nyújtok az Európai Bizottság közös biztonság- és védelempolitikájában (KBVP) betöltött szerepének elméleti hátteréről, kitérve a neofunkcionalizmusra, a történelmi institucionalizmusra, az európaizációra, valamint a kormányközi és a szupranacionalizmus közötti konfliktusra. A második részben röviden bemutatom a közös kül- és biztonságpolitika (KKBP) és a KBVP területén zajló döntéshozatali folyamatokat. Ezt követően a Bizottság múltbeli és az orosz agresszió utáni szerepét tárgyalom.

Az Európai Unió közös biztonság- és védelempolitikája a közös kül- és biztonságpolitika szerves része, az Európai Unió egyik legfiatalabb és legkevésbé integrált szakpolitikai területe. A KBVP jellemzője a döntéshozatali folyamatok kormányközi jellege. Bár a 2000-es évek elején az európai biztonság- és védelempolitika létrehozását követően több uniós tagállam és intézmény támogatta a védelempolitika további integrációját, az EU védelempolitikai tevékenységei 2016-ig csupán korlátozottak maradtak.¹

Az 1990-es évek jugoszláviai háborúihoz hasonlóan az elmúlt években Ukrajna teljes körű orosz inváziója új lendületet adott e szakpolitikai terület továbbfejlesztésének és európaizációjának. A folyamatosan romló biztonsági környezet miatt az EU olyan új, katonai vonatkozású kezdeményezéseket indított, amelyek olykor még a védelempolitikával kapcsolatos tabukat is felrúgták. Ezen a területen az Európai Védelmi Alap (*European Defence Fund*, EDF/EVA) létrehozása jelentette az egyik legfontosabb eredményt. Bár az EU védelmi ipara és piaca még mindig széttöredezett és alulfinanszírozott, az Európai Bizottság fontos kezdeményezéseket indított e kihívások leküzdésére. 2021-ben az Európai Bizottság által készített európai védelmi cselekvési terv (*European Defence Action Plan*, EDAP, 2017) alapján létrehozták az Európai Védelmi Alapot. Az alap koordinálja és kiegészíti a tagállamok védelmi kutatásba, prototípusfejlesztésbe, valamint védelmi felszerelések és technológia beszerzésébe történő beruházásait.² Létrehozásának jelentősége abban rejlik, hogy a védelmi ipar finanszírozásával először nyílt lehetőség a katonai jellegű kiadások finanszírozására az EU költségvetéséből. Azóta a Bizottság aktívan támogatja az Európai Védelmi Unió létrehozásának és a stratégiai autonómia megvalósításának gondolatát.³

A Krím-félsziget 2014-es orosz annektálása és az EU biztonsági környezetének romlása miatt Jean-Claude Juncker, az Európai Bizottság akkori elnöke 2015 márciusában egy interjúban kijelentette, hogy szükségesnek tartja egy uniós hadsereg felállítását, és hogy a NATO nem elegendő a területvédelemhez.⁴ Bár az uniós hadsereg létrehozása nem valósult meg, és továbbra is elképzelhetetlen, az Európai Bizottság szerepe megerősödött az EU külső fellépéseivel és a humán biztonsággal kapcsolatos,

1 Béraud-Sudreau and Pannier 2021; Molnár 2022; Molnár and Jakusné 2023.

2 European Commission (2017); Chappell et al. 2020, 583.

3 Molnár 2022.

4 Euractive 2015.

hagyományosan az Európai Bizottsághoz tartozó területeken (például bővítés- és szomszédságpolitika, segélyezési vagy fejlesztési politika) kívül is, mint például az európai védelmi képességek fejlesztésével kapcsolatos területeken.

Annak ellenére, hogy a KKBP és a KBVP területein továbbra is a kormányközi döntéshozatali folyamatok a meghatározók, az Európai Bizottság szerepe fokozatosan megerősödött. 2016 óta a kormányközi és a nemzetek feletti döntéshozatali eljárások közötti hagyományos határok ezen a szakpolitikai területen is elmosódtak. A tovagyrúrózó hatás (*spillover*) miatt a Bizottság alapvető feladatai – mint például a napirend meghatározása, a jogalkotás kezdeményezése vagy a végrehajtó funkciók – a védelmi területre, különösen a védelmi iparra is kiterjedtek.⁵ A folyamatot jól illusztrálja, hogy 2024 december 1-től hivatalba lépő Európai Bizottságon belül az első védelemért és úrpolitikáért felelős biztos kinevezése is megtörtént.

Az uniós válságkezelési struktúrák fejlesztésével és az EU és a NATO kapcsolatról szóló vitával párhuzamosan többször is felmerült az Európai Védelmi Unió (EDU) gondolata és az európai stratégiai autonómia koncepciója. Az elmúlt évtizedben a különböző uniós intézmények és a tagállamok támogatták az európai biztonsági és védelmi együttműködés elmélyítésének felgyorsítását. A folyamatot gyorsította, hogy az EU 23 tagállama egyben a NATO tagja is.⁶

Elméleti keret

Napjainkban egyre több szakirodalom foglalkozik az Európai Bizottság növekvő szerepével az európai védelempolitika területén. Smith szerint a KBVP elindítása után világossá vált, hogy ez a szakpolitikai terület csak részben európaizálódott. Az EU, a Lisszaboni Szerződést követően, az Európai Külügyi Szolgálat (EKSZ) létrehozásával és az Unió külügyi és biztonságpolitikai főképvisele – aki egyben a Bizottság alelnöke is – új pozíciójával igyekezett egy integráltabb KKBP/KBVP irányítási és intézményi struktúrát létrehozni. Az Európai Bizottság és a főképvisele szerepét részben korlátozza, hogy a KKBP/KBVP-határozatok kezdeményezése és végrehajtása továbbra is a nemzeti diplomáciákkal megosztva történik.⁷ A részleges európaizáció következtében az EKSZ sui generis jelleggel bír a nemzetközi kapcsolatokban. Az európaizáció egy sokrétű folyamat, az EU-tagság és az integrációs folyamatok különböző szakpolitikai területekre gyakorolt hatására összpontosít.⁸ Míg az európaizáció általában felülről lefelé és alulról felfelé irányuló folyamat is lehet, az európai védelmi piac esetében a felülről lefelé irányuló folyamat relevánsabb, mivel a Bizottság szerepe jelentős.

Az Európai Bizottság az ezredforduló kezdete óta a külső tényezők és a belső fejlődésének következtében erőteljes változásokon ment keresztül.⁹ E folyamat eredményeképpen, valamint a nemzetek feletti szereplők – például a Bizottság és az

5 Haroche, 2020, 853; Håkansson, 2021, 590–591; Fotini 2020.

6 European Parliament 2013, 68–78.

7 Smith 2012, 53–254.

8 Radaelli C. 1997; Radaelli, C. M. 2004.

9 Cini 2014.

Európai Parlament – közötti kapcsolat erősödésének köszönhetően a Bizottság – különösen a Juncker-bizottság idején – inkább politikai és kevésbé technokrata intézménnyé vált.¹⁰ A pénzügyi és gazdasági válságot követően és a gazdasági kormányzással kapcsolatos reformoknak köszönhetően a Bizottság tevékenységét a hagyományos feladatain kívül is elkezdte kiterjeszteni.¹¹ A történeti institucionalizmus szerint az intézmények fejlődését és viselkedését az útfüggő (*path-dependent*) folyamatok, a történelmi események és az intézményi struktúrák befolyásolják.¹² Mind a 2000-es évek eleji intézményi reformok – amelyek az úgynevezett „big bang” bővítésből eredtek –, mind a többrétegű és többszintű válságok kezelésével kapcsolatos feladatok felgyorsították a Bizottság fejlődését. A belső és külső tényezők, valamint a változó biztonsági kihívások oda vezettek, hogy a Bizottság egyre inkább részt vesz a védelempolitikával kapcsolatos tevékenységekben is, mint napirend-meghatározó és végrehajtó intézmény egyaránt.

Haroche szerint az Európai Védelmi Alap létrehozása a gazdaságból a védelembe történő új típusú offenzív funkcionális tovagyrúzásra (offensive functional spill-over) világít rá.¹³ Håkansson a neofunkcionalizmus elméletét alkalmazza a KBVP-n belüli további integráció folyamatának leírására. A tovagyrúzó hatás szerint a Bizottság „politikai vállalkozóként fellépve” támogatja az integráció mélyítését. A funkcionális tovagyrúzásnak köszönhetően a különböző szakpolitikai területek közötti kölcsönös függőség feszültségek további integrációs folyamatokat generálnak.¹⁴ Müller és alkotótársai szerint a Bizottság az úgynevezett kumulatív barkácsolási eszközökkel (*cumulative bricolage tools*), a tagállamok szuverenitásával kapcsolatos aggályainak enyhítésével, valamint a biztonság- és a védelempolitika területein pénzügyi ösztönzőkkel növelte befolyását. A barkácsolás elmélete szerint a meglévő eszközök pragmatikus használatával és újrahasznosításával a Bizottság új szakpolitikai struktúrákat és ösztönzőket hoz létre. Ugyanakkor az elmélet kiemeli, hogy a barkácsoló csupán korlátozott számú álló eszközre támaszkodhat céljai elérése érdekében.¹⁵

Sabatino szerint a Bizottság növekvő szerepe a védelmi iparpolitika területén gyökeres változást hozott, mivel az európai védelmi piacon részleges elmozdulás tapasztalható a kormányközi irányítástól a nemzetek feletti irányítás felé.¹⁶

Döntéshozatali folyamatok a KKBP és a KBVP területein

Az Európai Tanács és a Tanács továbbra is kulcsfontosságú intézmények a KKBP és a KBVP döntéshozatali folyamatai és koordinációja szempontjából. 1992-től a Maastrichti Szerződés által létrehozott pilléres struktúrában a „közös” elnevezés ellenére a kormányközi megközelítés maradt a döntéshozatal domináns formája ezeken

¹⁰ Egeberg, Gornitzka and Trondal 2014; Nugent and Rhinard 2019.

¹¹ Zeilinger 2021; Farrall 2021.

¹² Cini 2015.

¹³ Haroche 2020.

¹⁴ Håkansson 2021, 590–591.

¹⁵ Müller, Slominski and Sagmeister 2023, 1673.

¹⁶ Sabatino 2022.

a területeken. A KKBP és a KBVP esetében nem jött létre olyan valódi közösségi (kizárólagos vagy közös) politika, mint a közös kereskedelmi vagy a közös agrárpolitika területein. Annak ellenére, hogy a Lisszaboni Szerződés eltörölte a pilléres szerkezetet, ez a keretrendszer nem változott jelentősen: a döntéshozatali folyamatokat továbbra is elsősorban a kormányköziség, a konszenzusra való törekvés, tehát a legkisebb közös halmaz jellemezi.

Az Európai Tanács, az EU Tanácsa (nevezetesen a Külügyek Tanácsa) és az Unió külügyi és biztonságpolitikai főképviselője (főképviselő/alelnök) jelentős szerepet játszanak a közös biztonság- és védelempolitika menetrendjének meghatározásában. Az Európai Bizottság hagyományosan korlátozott szerepet játszik a KKBP és a KBVP területein. Az Európai Bizottság külső tevékenységei eredetileg az EU és elődei, az Európai Közösségek hagyományos külkapcsolati területeinek alakítására és végrehajtására terjedtek ki. Ezek közé tartozott a fejlesztéspolitika, a humanitárius segítségnyújtás és a bővítéspolitika. A Bizottság 2004-ben a gyorsreagálási mechanizmus és 2007-ben a Stabilitási Eszköz bevezetésével kezdte megerősíteni a válságkezelésben és a konfliktusmegelőzési folyamatokban betöltött szerepét.¹⁷

A Bizottság szerepe az elmúlt évtizedekben jelentősen átalakult. Ezt a folyamatot támogatta, hogy a Lisszaboni Szerződés értelmében a főképviselő/alelnök egyben az Európai Bizottság alelnöke is lett. A főképviselő/alelnök intézkedései a tagállamok külpolitikáját kiegészítő és erősítő „közösségi” szerepet tükröznek. Az új pozíció és az Európai Külügyi Szolgálat létrehozásával a főképviselő/alelnök sokrétű (úgynevezett többkalapos) szerepet tölt be: 1) a KKBP területén a hagyományos diplomáciai tevékenységet végzi, 2) a Külügyek Tanácsának elnöke, 3) konszenzusra törekszik a 27 EU-tagállam között, és 4) koherenciát épít a Bizottság különböző külpolitikai eszközei, például a segélyezés, a kereskedelem, a válságkezelés és a KKBP között. A főképviselő/alelnök képviseli az EU-t a nemzetközi fórumokon (például az ENSZ-ben), valamint az Európai Védelmi Ügynökség és az EU Biztonsági Tanulmányok Intézetének vezetőjeként is.¹⁸

Más szakpolitikákkal összehasonlítva a KKBP és a KBVP területein az Európai Bizottság csak az Unió külügyi és biztonságpolitikai főképviselőjén keresztül rendelkezik kezdeményezési joggal, és végrehajtó szerepe is korlátozott ezeken a területen. Ezt a helyzetet jelentősen megváltoztatta és befolyásolta az ukrajnai orosz agresszió. Ennek eredményeképpen a Bizottság más uniós intézményekkel együtt kezdeményezte az Európai Védelmi Unió 2025-ig történő létrehozását és az együttműködésen alapuló védelmi ipar megerősítését.

Az Európai Bizottság szerepe és az Európai Védelmi Unió gondolata 2014 előtt

Az Európai Bizottság tevékenysége a védelemmel kapcsolatos kérdésekben az 1990-es évekre nyúlik vissza. Ekkor azonban az EB hiába kezdeményezte az EGK-Szerződés alapvető biztonsági érdekek védelméről szóló 223. cikkének (jelenleg az EUMSZ 346. cikke) módosítását. E cikk szerint a tagállamok alapvető biztonsági érdekeik védelme

¹⁷ Lavallée 2013.

¹⁸ European Union External Action w.y.

érdekében a fegyvergyártással és -kereskedelemmel kapcsolatos intézkedéseket hozhatnak. Bár ez a kísérlet nem járt sikerrel, a Bizottság fokozatosan megkezdte védelmi vonatkozású tevékenységét annak érdekében, hogy az egységes belső piac szabályait fokozatosan a védelmi piacra is kiterjessze. A Bizottság 1996-ban és 1997-ben javasolta, hogy a közösségi eszközöket és főigazgatóságait (*Directorate Generals*) a nemzeti védelmi ipar fejlesztése érdekében is használják. Javasolta továbbá egy új uniós ügynökség létrehozását a védelemmel kapcsolatos tevékenységek számára.¹⁹

A KBVP kialakításának folyamatával párhuzamosan a Bizottság a védelmi iparral és a piaccal kapcsolatos kezdeményezésekre összpontosított. 2003-ban az Európai Bizottság az európai védelem technológiai és ipari alapjainak (EDTIB) megerősítése érdekében javasolta az európai védelmi eszközök piacának (European Defence Equipment Market" EDEM) fokozatos létrehozását. Az Európai Védelmi Ügynökség (EDA) 2004-ben jött létre. Ez az egyetlen olyan uniós ügynökség, amelyet a Lisszaboni Szerződés megemlít, és kormányközi szervként az EU Tanácsának fennhatósága alatt működik.

Az uniós válságkezelési struktúrák fejlesztésével és az EU és a NATO kapcsolatról szóló vitával párhuzamosan többször is felmerült az Európai Védelmi Unió (EDU) gondolata.²⁰ Az EDU ötlete az európai alkotmányt létrehozó szerződés tervezetét (alkotmányos szerződés) előkészítő Európa jövőjéről szóló európai konvent 2002-es üléséig nyúlik vissza. Az alkotmányos szerződés vitája során Franciaország és Németország javasolta az Európai Biztonsági és Védelmi Unió (ESDU) létrehozását. Bár az elképzelést Belgium és Luxemburg támogatta, az atlantista megközelítésű EU-tagállamok elutasították.²¹ Így az európai alkotmányt létrehozó szerződés tervezete nem említette az ESDU létrehozását. Noha az alkotmányos szerződés kudarcát követően a Lisszaboni Szerződés kevésbé volt ambiciózus, jelentős változásokat vezetett be a KBVP területén is.²²

2007-ben az Európai Védelmi Ügynökség kiadta az európai védelem technológiai és ipari alapjairól szóló stratégiáját. A tagállamok által elfogadott stratégia célja a nemzeti képességfejlesztés és a védelmi piac fokozatos integrálása volt az ellátásbiztonság javítása érdekében. A célkitűzések között egy jobban összehangolt, versenyképesebb és kevesebb párhuzamossággal működő védelmi piac létrehozása szerepelt.²³

A Bizottság javaslatai nyomán 2009-ben az EU új jogszabályokat fogadott el a védelmi beszerzésekről (2009/81/EK irányelv) és az EU-n belüli transzferekre vonatkozó iránymutatásokról (2009/43/EK irányelv) az európai védelmi piac széttagozottságának csökkentése érdekében.²⁴ Bár a 2004 és 2014 közötti Barroso-bizottságok alatt történt néhány jelentős lépés, az európai védelmi piac kérdése politikai értelemben továbbra is nagyon érzékeny maradt, és a tagállamok kritikus száma nem támogatta a további integrációt.

19 Håkansson 2021, 590–591.

20 European Parliament 2013, 68–78.

21 Novák 2017; Consilium 2003.

22 Official Journal of the European Union 2004.

23 European Parliament 2013, 68–78.

24 Håkansson 2021, 590–591.

Az Európai Bizottság szerepe és az Európai Védelmi Unió gondolata 2014 után

A Krím-félsziget orosz annektálása (2014) vízvázlasztónak tekinthető e folyamatok szempontjából. Az Európai Bizottság új elnöke, Jean-Claude Juncker és a főképviselő, Federica Mogherini az erősebb európai védelmi politika szükségességét hangsúlyozták. Mogherini és Juncker föderalista elképzelései az integrációs folyamatról az európai védelem új megközelítését és az EU nagyobb szerepvállalását támogatták. Ezt követően a mélyülési folyamat az európai védelempolitikával kapcsolatos területeken is lassan kezdetét vette.²⁵ 2016-ban a Brexitről szóló népszavazás további lehetőséget jelentett az európai védelemi integráció elmélyítése érdekében.

Az Európai Unió 2016-os kül- és biztonságpolitikájának globális stratégiája (GS) a stratégiai autonómia és az EU, mint biztonsági közösség megerősítésének célját fogalmazta meg.²⁶ A védelmi integráció terén évekig tartó mozdulatlanság után megkezdődött a GS végrehajtása. A folyamatot erősítette, hogy a további kezdeményezéseket nemcsak az uniós intézmények, hanem a tagállamok is támogatták.²⁷

Juncker, az Európai Bizottság korábbi elnöke 2016. szeptember 14-én az Európai Parlament előtt tartott éves beszédében hangsúlyozta, hogy a védelmi terület különleges szerepet kapott. Juncker többek között kijelentette, hogy a külügyi és biztonságpolitikai főképviselőnek európai külügyminiszterré kell válnia. A védelmi unióval kapcsolatban hangsúlyozta, hogy a Lisszaboni Szerződés lehetővé teszi, hogy azok a tagállamok, amelyek ezt kívánják, állandó strukturált együttműködés formájában egyesítsék védelmi képességeiket.²⁸

Az EU globális stratégiájának elfogadása fordulópontnak tekinthető a KBVP fejlődési folyamatában. Ez a hosszú folyamat 2016 óta legalább hét pillérre épül:

- 1) a katonai tervezési és végrehajtási képesség (MPCC) létrehozása;
- 2) a koordinált éves védelmi felülvizsgálat (CARD) bevezetése;
- 3) az állandó strukturált együttműködés (PESCO) létrehozása;
- 4) az Európai Védelmi Alap (EVA) létrehozása;
- 5) az Európai Békekeret (EPF) létrehozása;
- 6) a gyors bevetethetőségi kapacitás (RDC) fejlesztése és
- 7) a közös beszerzésre vonatkozó uniós rendeletek elfogadása.

Az Európai Bizottság szerepe a védelemmel kapcsolatos ügyekben az elmúlt évtizedben jelentősen átalakult.²⁹ 2017-ben a Bizottság javaslatot tett az Európai Védelmi Alap létrehozására, amelynek célja az uniós tagállamok közötti védelmi célú kutatási és fejlesztési együttműködési projektek támogatása. Az előkészítő programok, mint a PADR és az EDIDP, az EVA 2021-es létrehozásához vezettek. Bár a Bizottság 13 milliárd eurót javasolt az alap létrehozására, a költségvetési tárgyalások eredményeként a 2017–2020-as időszakra végül 590 millió euró, a 2021 és 2027 közötti többéves pénzügyi keret időszakára pedig csak 7,953 milliárd euró áll rendelkezésre.³⁰

25 Béraud-Sudreau and Pannier 2021, 304–305.

26 European External Action Service, 2016; Béraud-Sudreau and Pannier 2021, 297–301

27 Ischinger 2013; Grevi 2016.

28 Juncker 2016.

29 Håkansson 2021.

30 European Commission 2017.

2017-ben az Európai Bizottság közzétette „Az európai védelem jövőjéről szóló vita-dokumentumot”, amelyben kiemelte, hogy „az európai biztonsági és védelmi unió (ESDU) alapjai fokozatosan épülnek”, és az ESDU-nak „öszönöznie kell a stratégiai kultúrák erősebb összehangolását, valamint a fenyegetések és a megfelelő válaszok közös megértését”. Ehhez közös döntéshozatalra és fellépésre, valamint nagyobb európai szintű pénzügyi szolidaritásra lesz szükség.³¹ 2017 szeptemberében Jean-Claude Juncker az Európai Unió helyzetéről szóló éves beszédében hangsúlyozta, hogy 2025-re az EU-nak teljes értékű Európai Védelmi Unióvá (EVU) kell válnia.³² Bár az ESDU vagy EDU meghatározása még mindig nem egyértelmű, a GS elfogadása után megkezdődött a mélyebb európai védelmi integráció fokozatos megvalósítása.

A védelmi iparral kapcsolatos kérdések az Európai Bizottság kucsterületeivé váltak. Juncker 2018-as éves EP-beszédében kiemelte, hogy a KKBP területén hatékonyabb döntéshozatalra van szükség. Az Európai Bizottság javaslatot is megfogalmazott a minősített többségi szavazás (QMV) bevezetésének szükségességéről. Ez azonban csak átfogó szerződésmódosítással vagy az EUSZ 48. cikkének (7) bekezdése szerinti áthidaló záradék alkalmazásával lenne lehetséges. Az EUSZ 31. cikkének (3) bekezdése szerint az EB a passerelle-záradék alkalmazását javasolta. Ezzel összhangban az Európai Tanács – a katonai vagy védelmi vonatkozású határozatok kivételével – egyhangúlag dönthet úgy, hogy a Tanács a 31. cikk (2) bekezdésében említettektől eltérő esetekben minősített többséggel is eljárhat. Az Európai Bizottság három olyan területet határozott meg, ahol a minősített többségi döntéshozatal alkalmazható: 1) az emberi jogok előmozdítása, 2) az uniós szankciók és 3) polgári missziók indítása. Bár az EP támogatta az Európai Bizottság javaslatát a minősített döntéshozatali eljárás kiterjesztéséről, nem minden tagállam fogadta el az elképzelést, és így az Európai Tanács szintjén még nem született döntés.³³

2019 szeptemberében az EB új elnöke, Ursula von der Leyen, Josep Borrellnek címzett „megbízólevélben” bejelentette a „geopolitikai Bizottság” létrehozását. Anélkül, hogy konkrét és egyértelmű meghatározást adott volna, hangsúlyozta a különböző szakpolitikák belső és külső dimenzióinak összekapcsolását. Megjegyezte, hogy az Európai Bizottságnak „stratégiaileg erősebbé, határozottabbá és egységesebbé” kell válnia, beleértve a pénzügyi eszközeinek használatát is. Von der Leyen kiemelte az Európai Védelmi Unió létrehozásának szükségességét is.³⁴

2019-ben fontos újítás jelentett az Európai Bizottságon belül egy új főigazgatóság (DG), a Védelmi Ipari és Úrkutatási Főigazgatóság (DG DEFIS) létrehozása. Az új főigazgatóság feladatai a hagyományos külkapcsolatokkal foglalkozó meglévő főigazgatóságokat (DG DEVCO, DG ECHO, DG NEAR és DG Trade) egészítik ki.³⁵ Az új főigazgatóságot a DG Grow-ból származó egységekből hozták létre, amelyek feladata az ürrel kapcsolatos kérdések, a védelmi beszerzési szabályok (2009/81/EK irányelv) végrehajtása, a katonai mobilitás és az EVA kezelése. A DG DEFIS létrehozásával

31 European Commission 2017, 11.

32 Juncker 2017.

33 European Parliament 2019.

34 Zwolski 2020.

35 Müller, Slominski and Sagmeister 2023.

a Bizottság jelentős felhatalmazást kapott a védelmi ipar és az űrágazat területén. Ez az új főigazgatóság a belső piacért felelős biztos, Thierry Breton vezetésével működött. A védelmi ipar területén a DG DEFIS felelős az európai védelmi ipar versenyképességének és innovációjának támogatásáért azért, hogy garantálja a hatékony európai védelem technológiai és ipari alapjainak fejlődését. A DG DEFIS fontos szerepet játszik az Európai Védelmi Alap felügyeletének végrehajtásában. Fő feladata „egy nyitott és versenyképes európai védelmi felszerelési piac kialakulásának elősegítése és a védelmi célú uniós beszerzési szabályok érvényesítése”. Fontos szerepet játszik továbbá a katonai mobilitásról szóló cselekvési terv és az EU űrprogramjának (mint például a COPENICUS, a GALILEO és az EGNOS) végrehajtásában.³⁶

A 2022-es ukrajnai orosz invázió fordulópontot jelentett a Bizottság védelmi kérdésekben betöltött szerepének megerősödésében. A háború világosan megmutatta az európai védelmi ipar alulméretezettségéből, széttagoltságából és alulfinanszírozottságából eredő hiányokat és problémákat. 2022 márciusában az EU Tanácsa elfogadta a Stratégiai Iránytűt. Az ukrajnai orosz invázióra vonatkozó válaszokat is magában foglaló dokumentum a fenyegetések és kihívások közös európai értelmezésének elemzésén alapuló stratégiai iránymutatást nyújt négy területen: válságkezelés, partnerség, ellenálló képesség és képességfejlesztés. A közös fenyegetéserőtelken alapuló dokumentum meghatározza az EU és tagállamai számára a következő 5-10 évre vonatkozó célkitűzéseket.³⁷ Az Ukrajna elleni orosz agresszió miatt az Európai Tanács március 10–11-i versailles-i informális ülésén elfogadta az ukrajnai háborúról, valamint ennek eredményeként az európai védelmi képességek és a védelmi ipar megerősítéséről szóló versailles-i nyilatkozatot, amely a Bizottság számára is további feladatokat jelentett.³⁸

A háború által generált sürgető kereslet egyszerre jelentett nagy kihívást és lehetőséget az európai védelmi ipar számára. Az Európai Bizottság és az Unió külügyi és biztonságpolitikai főképviselője (aki egyben az EDA vezetője is) „A védelmi beruházások hiányosságainak elemzéséről és a további teendőkről” című közös közleményükben számos célt fogalmaztak meg.³⁹ Ennek következtében a Bizottság a főképviselővel együtt 2022 májusában létrehozta a Védelmi Közös Beszerzési Munkacsoportot (*Defence Joint Procurement Task Force*, DJPTF), hogy támogassa a sürgős beszerzési igények rövid távú koordinációját. A munkacsoport célja, hogy az igények azonosításával és az ösztönzők megteremtésével segítsen megszüntetni a kínálat és a kereslet közötti szakadékot. Ezt követően megkezdődött a szabályozási folyamat.⁴⁰

Mivel a megnövekedett kereslet az EU-n kívüli beszerzésekhez vezetett, és következképpen késlelteti az európai védelem technológiai és ipari alapjával kapcsolatos célkitűzések megvalósítását, az Európai Bizottság két jogi ösztönzöt javasolt.⁴¹ Rövidtávon az „Európai védelmi ipar megerősítése közös beszerzéssel”

36 European Commission w. y.

37 Council of the European Union 2022.

38 European Council 2022.

39 European Commission and High Representative 2022.

40 Schnitzl 2023, 2.

41 European Commission 2022b.

(*European Defence Industry Reinforcement through Common Procurement Act*, EDIRPA), hosszú távon pedig az Európai Védelmi Beruházási Program (EDIP) jóváhagyását javasolták a közös beszerzések ösztönzésére, valamint a termelési kapacitás növelésére, és ezáltal az európai védelmi ipar versenyképesebbé tételére.⁴² Bár az EU védelmi kiadásai 2023-ban jelentősen, 270 milliárd euróra emelkedtek,⁴³ 2022 márciusa és 2023 júniusa között a katonai beszerzések 78%-a az EU-n kívülről érkezett (63%-a az USA-ból), és az együttműködésen alapuló kiadások továbbra is gyengék maradtak.⁴⁴

A megnövekedett kereslet miatt a Bizottság 2023. május 3-án javaslatot nyújtott be a lőszergyártást támogató rendelet (*Regulation on Establishing the Act in Support of Ammunition Production*, ASAP) elfogadására. Az új rendelet kiegészítette az EDIRPA-ról szóló jogszabályt. Az ASAP célja az volt, hogy Ukrajna és az uniós tagállamok érdekében támogassa az EU lőszer- és rakétagyártási kapacitásának növelését. A Bizottság javasolta, hogy az ASAP költségvetése (500 millió euró) különböző eszközök átcsoportosításából származzon, különösen az Európai Védelmi Alapból és az EDIRPA-ból.⁴⁵ A politikai megállapodás elérése után az Európai Parlament és a Tanács elfogadta az ASAP-rendeletet, amelyet 2023. július 20-án tettek közzé az Európai Unió Hivatalos Lapjában.⁴⁶ Az Európai Parlament és a Tanács 2023 őszén fogadta el az EDIRPA-rendeletet. Az új rendelet 2023. október 26-án jelent meg az EU Hivatalos Lapjában.⁴⁷

2023-ban Ursula von der Leyen, az Unió helyzetéről szóló beszédben hangsúlyozta, hogy az EU megkezdte az EDU kiépítését. 2023 novemberében az Európai Bizottság elnöke az Európai Védelmi Ügynökség éves konferenciáján tartott beszédében ismét hangsúlyozta, hogy az EU-nak teljes értékű Európai Védelmi Unióvá kell válnia. Ezzel kapcsolatban a Bizottság megkezdte az európai védelmi ipari stratégia kidolgozását, amelyet 2024 márciusában fogadtak el.⁴⁸ Von der Leyen 2023-as, az Unió helyzetéről szóló beszédét követően az Európai Bizottság konzultációs folyamatot kezdeményezett az új európai védelmi ipari stratégia (EDIS) kidolgozására. A stratégiát a Bizottság és a főképvisező/alelnök a kulcsfontosságú érdekelt felekkel folytatott széles körű konzultációt követően dolgozták ki. Az Európai Védelmi Ügynökség aktív szerepet játszott ebben a folyamatban.

2024 márciusában az Európai Bizottság és a főképvisező közzétette az EU első védelmi ipari stratégiáját (EDIS), amely az európai védelmi ipar ellenálló képességének növelését célozza. A stratégia fő célja az ukrajnai orosz invázió okozta kihívások kezelése. Célja az európai védelmi ipar megerősítése az együttműködésen alapuló kutatást, beruházást, gyártást és beszerzést támogató intézkedések révén. A stratégia 2035-ig szóló jövőképet nyújt az európai védelmi iparpolitikára vonatkozóan,

42 Schnitzl 2023, 1.

43 Besch 2024.

44 Maulny 2023.

45 European Parliament 2023.

46 Official Journal of the EU 2023a.

47 Official Journal of the EU 2023b.

48 EDA 2023.

egyértelmű mutatók meghatározásával. Felszólítja a tagállamokat, hogy 1) „2030-ra a védelmi felszerelések legalább 40%-át együttműködésben szerezzék be”; célként tűzi ki, hogy 2) „2030-ra az EU-n belüli védelmi kereskedelem értéke az EU védelmi piacának legalább 35%-át tegye ki”, és felszólítja a tagállamokat, hogy 3) „2030-ra folyamatosan haladjanak afelé, hogy védelmi beruházásaik legalább 50%-át, 2035-re pedig 60%-át az EU-n belül szerezzék be.”⁴⁹

Az EDIS alapján létrejön egy védelmi ipari készütségi tanács (*Defence Industrial Readiness Board*), amely a tagállamok, a főképviselő/az Ügynökség vezetője és a Bizottság képviselőit fogja össze. Az új testületben az Európai Bizottság szerepe meghatározó, a testület fő feladatai közé tartozik 1) „a védelmi beruházási hiányosságok elemzéséről szóló közös közleményben előírányzott közös uniós védelmi programozási és beszerzési funkció ellátása”, valamint 2) „az EDIP végrehajtásának támogatása”. A védelmi ipari készütségi tanács folytatja majd a közös védelmi beszerzési munkacsoport munkáját. A testület támogatni fogja a tagállamok beszerzési terveinek összehangolását, valamint stratégiai iránymutatást nyújt a kereslet és a kínálat hatékonyabb koordinációja érdekében. A testület munkáját a Bizottság és a főképviselő/az ügynökség vezetője közösen készíti elő és közösen elnöklik majd. A testületet hivatalosan az EDIP-rendelet keretében hozzák létre. A kormányok és az ipar közötti hatékony együttműködés és párbeszéd biztosítása érdekében létrejön egy magas szintű európai védelmi ipari csoport. Az új testület programozási és beszerzési feladata a meglévő eszközökön és kezdeményezéseken alapul majd, nevezetesen a képességfejlesztési terven (CDP), a koordinált éves védelmi felülvizsgálaton (CARD) és az állandó strukturált együttműködésen (PESCO).⁵⁰

A Bizottság növekvő ambícióit mutatja az is, hogy 2024-ben, a müncheni biztonsági konferencián von der Leyen bejelentette, hogy újbóli megválasztása esetén az Európai Bizottságon belül egy védelmi biztosi pozíciót fog létrehozni.⁵¹ Ez a kijelentés világosan mutatta a folyamat eredményét – a Bizottság megerősödött szerepét a védelmi (és védelmi ipari) kérdésekben.

2024 júliusában Ursula von der Leyen beszédében, mint az Európai Bizottság 2024 és 2029 közötti második elnöki mandátumára pályázó jelölt hangsúlyozta, hogy „a tagállamok továbbra is felelősek maradnak saját nemzeti biztonságukért és haderejükért. A NATO pedig továbbra is kollektív védelmünk pillére marad. De mindannyian jól tudjuk, hogy a védelmi kiadásaink túl alacsonyak és hatástalanok. Külföldi kiadásaink túl nagyok. Ezért létre kell hoznunk egy egységes védelmi piacot. Többet kell befektetnünk a magas szintű védelmi képességekbe. Más szóval, Európának tovább kell haladnia a Versailles-i Nyilatkozat által kijelölt úton. Többet kell befektetnünk. Közösén kell beruháznunk. És közös európai projekteket kell létrehozunk. Például egy átfogó légvédelmi rendszert – egy európai légvédelmi pajzsot, nemcsak a légtérünk védelme érdekében, hanem az európai egység erős szimbólumaként is a védelmi ügyekben.” A Bizottság elnöke programjában ígéretet tett a védelmi biztos kinevezésére és megbízatásának első 100 napjában a főképviselővel

49 European Commission 2024a.

50 European Commission 2024a.

51 Brzozowski 2024.

(Kaja Kallas) és a védelmi biztossal közösen kidolgozott és előterjesztett, az európai védelem jövőjéről szóló fehér könyv előkészítéséről.⁵² Az uniós védelempolitikai fehérvény előkészítése a 2024-ben esedékes fenyegetettség elemzés felülvizsgálatára is épít. 2024. december 1-től lépett hivatalba az EU első védelemért és úrpolitikáért felelős biztosa: Andrius Kubilus.

Az előkészület alatt álló fehér könyv merít a volt olasz miniszterelnökök, Mario Draghi és Enrico Letta versenyképességről, illetve az egységes piac jövőjéről szóló közelmúltbeli jelentéseiből, valamint Sauli Niinistö volt finn elnöknek a polgári és védelmi felkészültségről és készenlétről szóló jelentéséből, amelyet a biztosok testületében 2024. október 30-án mutattak be. Megválasztása előtt, a biztosjelölteknek küldött kérdőívre adott válaszában Kaja Kallas megerősítette, hogy a fehér könyvnek a stratégiai iránytű és az EDIP alapján meg kell határoznia az EU és a tagállamok védelmi felkészültségének fokozásához szükséges politikai ambíciók szintjét.⁵³

Fontos hangsúlyozni, hogy az európai védelmi ipar uniós fejlesztésével kapcsolatos tervek jelentős forrásokat igényelnek mind tagállami, mind pedig uniós szinten. Az Európai Bizottság nyolc kiemelt projektet határozott meg, amelyek a szárazföldi, légi, tengeri, űr- és kibervédelem területére terjednek ki. Az EDIP program keretében rendelkezésre álló 1,5 milliárd euró nem lesz elegendő, és a jelenlegi számítások alapján legalább 500-600 milliárd uniós forrásra lenne szükség a kitűzött feladatok végrehajtása érdekében. Az összeg előteremtéséhez a jelenlegi források átcsoportosítása és új eszközök kialakítása szükséges. Napjainkban viták folynak az Európai Beruházási Bank hitelezési szabályainak átalakításáról, közös uniós kötvények (Eurobond) további kibocsátásáról és az 2027 utáni többéves pénzügyi keret reformjáról.

Következtetések

Az elmúlt évtizedek során az Európai Bizottság komoly változásokon ment keresztül, amelyeket külső tényezők és belső fejlemények gyorsítottak fel. Az intézményi reformok (például a főképviselő/alelnöki tisztség és az Európai Külügyi Szolgálat létrehozása) és számos válsághelyzet (a pénzügyi válságtól az ukrajnai háborúig) gyorsította a Bizottság fejlődését. Emellett az ukrajnai orosz agresszió, az Egyesült Államok változó külpolitikája, különösen a Trump-kormányzat idején, a Brexit, valamint a pénzügyi és gazdasági válság is indokolta ezeket a fejleményeket. A Bizottság növekvő szerepe a védelmi iparpolitikában úgy értelmezhető, mint az „európai védelmi piacon a kormányközi irányításról a nemzetek feletti irányításra való részleges és kezdeti áttérés megvalósulása”.⁵⁴

A Bizottság szerepe eredetileg csak korlátozott volt a KKBK és a KBVP területein. Ez főként az EU hagyományos külpolitikai területeinek – mint például a fejlesztési politika, a humanitárius segítségnyújtás vagy a bővítéspolitika – végrehajtására terjedt ki. Ezt az intézményi struktúrát az ukrajnai orosz agresszió jelentősen megváltoztatta.

⁵² European Commission 2024b.

⁵³ European Parliament 2024, 1–3.

⁵⁴ Sabatino 2022.

Ennek következtében a Bizottság támogatta az Európai Védelmi Unió 2025-ig történő létrehozásának szándékát és a védelmi ipari együttműködés megvalósítását.

Az EVA létrehozásával elmosódott a kormányközi és a nemzetek feletti döntéshozatali folyamatok közötti hagyományos különbségtétel. A DG DEFIS 2019-es létrehozásával a Bizottság szerepe jelentősen megerősödött a védelmi ipar és az úragaztat területén. Az ukrajnai teljes körű háború kezdete rávilágított a hiányokra és az európai védelmi ipar alulméretezettségéből, széttagoltságából és alulfinanszírozottságából eredő problémákra. Így a Bizottság napirend-meghatározó és szabályozó szerepe is megerősödött az uniós védelempolitika területén.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Besch, S. 2024. Understanding the EU's New Defense Industrial Strategy,
Online: <https://carnegieendowment.org/2024/03/08/understanding-eu-s-new-defense-industrial-strategy-pub-91937>
- Béraud-Sudreau, L., Pannier, A. 2021. 'An 'improbable Paris-Berlin-Commission triangle': usages of Europe and the revival of EU defense cooperation after 2016', *Journal of European Integration*, 43 (3): 295–310.
<https://doi.org/10.1080/07036337.2020.1740215>.
- Brzozowski, A. 2024. EU defence commissioner proposal gains traction, EurActiv, 19. February,
Online: <https://www.euractiv.com/section/defence-and-security/news/eu-defence-commissioner-proposal-gains-traction/>
- Chappell, L., Exadaktylos, T. Petrov, P. 2020. 'A more capable EU? Assessing the role of the EU's institutions in defence capability development', *Journal of European Integration*, 42 (4): 583–600.
<https://doi.org/10.1080/07036337.2019.1666115>.
- Cini, M. 2014. 'The European Commission after the reform'.
In Magone, J. (Ed.): *Routledge Handbook of European Politics*. 235–247. UK: Routledge.
- Cini, M. 2015. 'Good Governance and Institutional Change: Administrative Ethics Reform in the European Commission', *Journal of Contemporary European Research*, 12 (1): 440–454.
<https://doi.org/10.30950/jcer.v12i1.705>.
- Consilium 2004. Headline Goal 2010 approved by General Affairs and External Relations Council on 17 May 2004.
https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/dv/sede110705headlinegoal2010/_sede110705headlinegoal2010_en.pdf
- Council of the European Union 2022. *A Strategic Compass for Security and Defence - For a European Union that protects its citizens, values and interests and contributes to international peace and security*. Brussels, 21 March 2022, (OR. en) 7371/22, Available at:
<https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7371-2022-INIT/en/pdf>
- Egeberg, M., Gornitzka, Å., Trondal, J. 2014. 'A Not So Technocratic Executive? Everyday Interaction between the European Parliament and the Commission', *West European Politics*, 37 (1): 1–18.
<https://doi.org/10.1080/01402382.2013.832952>.
- European Commission (w. y.). Defence Industry and Space,
Online: https://commission.europa.eu/about-european-commission/departments-and-executive-agencies/defence-industry-and-space_en (Accessed: 30 April 2024)
- European Commission 2017. A European Defence Fund: €5.5 billion per year to boost Europe's defence capabilities, 7 June 2017, Online:
https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_17_1508 (Accessed: 30 April 2024)
- European Commission 2022b. *Proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council on establishing the European defence industry reinforcement through common Procurement Act*. COM(2022/349),
Online: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52022PC0349>

- Euractive 2015. Juncker: NATO is not enough, EU needs an army.
Online: <http://www.euractiv.com/section/global-europe/news/juncker-nato-is-not-enough-eu-needs-an-army/> (Accessed: 30 April 2024)
- European Commission (2017): Reflection Paper on the Future of European Defence, 7 June 2017.
https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/reflection-paper-defence_en.pdf
- European Commission 2023a. *Proposal for a Regulation of the European Parliament and of The Council on establishing the Act in Support of Ammunition Production*. Brussels, 3.5.2023 COM(2023) 237 final 2023/0140(COD),
Online: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52023PC0237>
- European Commission 2024a. EDIS | Our common defence industrial strategy, p. 15,
Online: https://defence-industry-space.ec.europa.eu/eu-defence-industry/edis-our-common-defence-industrial-strategy_en
- European Commission 2024b. Statement at the European Parliament Plenary by President Ursula von der Leyen, candidate for a second mandate 2024-2029. 18 July 2024. Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations.
https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/news/statement-european-parliament-plenary-president-ursula-von-der-leyen-candidate-second-mandate-2024-2024-07-18_en
- European Commission and High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy 2022a. *Joint communication to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on the Defence Investment Gaps Analysis and Way Forward*. 18 May 2022. Online:
https://commission.europa.eu/system/files/2022-05/join_2022_24_2_en_act_part1_v3_1.pdf
- European Council 2022. *Informal meeting of the Heads of State or Government, Versailles Declaration 10 and 11 March 2022*.
Online: <https://www.consilium.europa.eu/media/54773/20220311-versailles-declaration-en.pdf>
- European External Action Service 2016. *Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy*. Brussels: European External Action Service.
https://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf
- European Union External Action (w. y.). *The Diplomatic Service of the European Union*,
Online: https://www.eeas.europa.eu/_en
- European Parliament 2013. *The development of a European Defence technological and Industrial Base (EDTIB)*. EXPO/B/SEDE/2012/20.
Online: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2013/433838/EXPO-SEDE_ET\(2013\)433838_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2013/433838/EXPO-SEDE_ET(2013)433838_EN.pdf)
- European Parliament 2019. *The state of the debate on the Future of Europe* European Parliament resolution of 13 February 2019 on the state of the debate on the future of Europe (2018/2094(INI)), P8_TA(2019)0098, European Parliament,
Online: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2019-0098_EN.pdf?redirect
- European Parliament 2023. *European defence industry reinforcement through common procurement act (EDIRPA). EU legislation in progress*,
Online: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/739294/EPRS_BRI\(2023\)739294_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/739294/EPRS_BRI(2023)739294_EN.pdf)
- European Parliament 2024. *White paper on the future of European defence*.
[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/766229/EPRS_BRI\(2024\)766229_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/766229/EPRS_BRI(2024)766229_EN.pdf)
- Farrall, S. 2021. 'Historical and Constructivist Institutionalisms', in Farrall, S. (ed.) *Building Complex Temporal Explanations of Crime. Critical Criminological Perspectives*. 29–50.
UK: Palgrave Macmillan, Cham.
https://doi.org/10.1007/978-3-030-74830-2_3.
- Fotini, B. 2020. 'The Strategic Context of the European Security and Defence Policy'. In Voskopoulou, G. (ed.): *European Union Security and Defence, Policies, Operations and Transatlantic Challenges*. 25–37. Springer, Cham.
https://doi.org/10.1007/978-3-030-48893-2_2.
- Håkansson, C. 2021. 'The European Commission's new role in EU security and defence cooperation: the case of the European Defence Fund'. *European Security*, 30 (4): 589–608.
<https://doi.org/10.1080/09662839.2021.1906229>.

- Håkansson, C. 2024. 'The Ukraine war and the emergence of the European commission as a geopolitical actor'. *Journal of European Integration*, 46 (1): 25–45.
<https://doi.org/10.1080/07036337.2023.2239998>.
- Haroche, P. 2020. 'Supranationalism strikes back: a neofunctionalist account of the European Defence Fund'. *Journal of European Public Policy*, 27 (6): 853–872.
<https://doi.org/10.1080/13501763.2019.1609570>.
- Ischinger, W. 2013. 'Germany's Foreign Policy Lacks Big Ideas.',
<https://www.theguardian.com/business/2013/nov/29/german-foreign-policy-coalition-caution>
- Juncker, J.-C. 2016. The State of the Union 2016: Towards a Better Europe – A Europe that Protects, Empowers and Defends. September 14, 2016
 Online: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_16_3042
- Juncker, J.-C. 2017. President Jean-Claude Juncker's State of the Union Address 2017, 13 September 2017.
https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_17_3165
- Lavallée, C. 2013. 'From the rapid reaction mechanism to the instrument for stability: The empowerment of the European commission in crisis response and conflict prevention',
Journal of Contemporary European Research, 9 (3): Special Issue, 372–389.
<https://doi.org/10.30950/jcer.v9i3.517>.
- Maulny, J. 2023. *The impact of the war in Ukraine on the European defence market*.
 Online: https://www.iris-france.org/wp-content/uploads/2023/09/19_ProgEuropeIndusDef_JPMaulny.pdf
- Molnár, A. 2022. 'The idea of a European Security and Defence Union'. In Molnár, A., Fiott, D., Asderaki, F., Paile-Calvo, S. (eds.): *Challenges of the Common Security and Defence Policy*. ESDC 2nd Summer University Book. 19–36. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Molnár, A., Jakusné Harnos, É. 2023. 'The Postmodernity of the European Union: A Discourse Analysis of State of the Union Addresses', *The International Spectator*, 58 (1): 58–74.
<https://doi.org/10.1080/03932729.2022.2149177>.
- Müller, P., Slominski, P., Sagmeister, W. 2023. 'Supranational Self-Empowerment Through Bricolage: The Role of the European Commission in EU Security and Defence'.
Journal of Common Market Studies, 61 (6): 1672–1691.
<https://doi.org/10.1111/jcms.13564>.
- Nováky, Niklas 2017. 'The European Security and Defence Union: how should it look like?',
 13 November 2017,
<https://www.vocaleurope.eu/the-european-security-and-defence-union-how-should-it-look-like/>
- Nugent, N., Rhinard, M. 2019. 'The 'political' roles of the European Commission',
Journal of European Integration, 41 (2): 203–220.
<https://doi.org/10.1080/07036337.2019.1572135>.
- Official Journal of the European Union 2004. Treaty establishing a Constitution for Europe.
 Official Journal of the European Union, Volume 47, 16 December 2004,
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=OJ%3AC%3A2004%3A310%3ATOC>
- Official Journal of the EU 2023a. Regulation (EU) 2023/1525 of the European Parliament and of the Council of 20 July 2023 on supporting ammunition production (ASAP), Online:
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32023R1525&qid=1695904709752>
- Official Journal of the EU 2023b. Regulation (EU) 2023/2418 of the European Parliament and of the Council of 18 October 2023 on establishing an instrument for the reinforcement of the European defence industry through common procurement (EDIRPA),
 Online: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:L_202302418
- Radaelli, C. 1997. 'How does Europeanization produce domestic policy change? Corporate Tax Policy in Italy and the United Kingdom'. *Comparative Political Studies*, 30 (5): 553–575.
<https://doi.org/10.1177/0010414097030005002>.
- Radaelli, C. M. 2004. 'Europeanisation: Solution or Problem? *European Integration Online Papers* 8(16),
 Online: <https://eiop.or.at/eiop/pdf/2004-016.pdf>
- Sabatino, E. 2022. 'The European defence fund: a step towards a single market for defence?',
Journal of European Integration, 44 (1): 133–148.
<https://doi.org/10.1080/07036337.2021.2011264>.

- Schnitzl, G. 2023. *EDIRPA/EDIP: Risks and opportunities of future joint procurement incentives for the European defence market*. French Institute for International and Strategic Affairs, 2023 (March).
Online: <https://www.iris-france.org/wp-content/uploads/2023/03/ARES-81-Policy-paper.pdf>
- Smith, M. E. 2012. '13 Developing a 'Comprehensive Approach' to International Security: Institutional Learning and the CSDP'. In Richardson, J. (ed.): *Constructing a Policy-Making State? Policy Dynamics in the EU*. 252–269. Online edn, Oxford: Oxford Academic.
<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199604104.003.0013>
- Tardy, T. 2018. 'Does European defence really matter? Fortunes and misfortunes of the Common Security and Defence Policy'. *European Security*, 27 (2): 119–137.
<https://doi.org/10.1080/09662839.2018.1454434>.
- Zeilinger, B. 2021. 'The European Commission as a Policy Entrepreneur under the European Semester'. *Politics and Governance*, 9 (3): 63–73.
<https://doi.org/10.17645/pag.v9i3.4102>
- Zwolski, K. 2020. 'Diversified in unity: the agenda for the geopolitical European Commission'. *Global Affairs*, 6 (4–5): 519–535.
<https://doi.org/10.1080/23340460.2020.1834427>.

Hajnal István✦

Mission Command vs. Cultural Change

DOI 10.17047/HADTUD.2024.34.4.19

The warfare of the 21st century proved even more that, thanks to technical progress, quick and immediate decisions are needed in order to achieve military goals. Not only at higher level of command (strategic, operational level), but also at the level of subordinates (tactical level), there is a need for commanders, leaders who are aware of the higher command's goal even with a strategic goal, and are able to make immediate decisions in order to succeed the mission. Nowadays, there is no time to wait for decisions from superiors in front of an unforeseen obstacle, thus losing the initiative. However, this approach presupposes a high degree of trust, freedom of decision, movement and professional knowledge. In the current military culture, mission command is not yet widespread, as it requires a change of attitude compared to the rigid culture, which should be mastered during military education.

KEYWORDS: mission command, military culture, change, building trust

Küldetésalapú vezetés vs. szervezetikultúra-váltás

A 21. századi hadviselés bebizonyította, hogy köszönhetően a technikai fejlődésnek, gyors és azonnali döntésekre van szükség a kitűzött katonai célok elérése érdekében. Nem csak a magasabb parancsnokságok (stratégiai, hadműveleti) szintjén, hanem harcászati szinten is szükség van olyan vezetőkre, parancsnokokra, akik tisztában vannak az elérendő, akár a stratégia céllal is, és képesek azonnali döntést hozni a harcmezőn. Manapság nincs idő arra, hogy az előljáró döntésére várjunk egy előre nem látott akadály előtt, ezáltal elveszítve a kezdeményezést. Ez az új vezetési forma azonban nagyfokú bizalmat és szakmai tudást feltételez a beosztottak irányába, ezáltal nagyobb döntési és mozgási szabadság áll a rendelkezésükre. A jelenlegi katonai kultúrában a küldetésalapú vezetés még nem terjedt el, hiszen a merev struktúrához képest szemléletváltást igényel, amit már a katonai oktatás során kell és érdemes elsajátítani.

KULCSSZAVAK: küldetésalapú vezetés, katonai kultúra, változás, bizalom építése

✦ HM Nemzetközi Együttműködési Főosztály, főosztályvezető –
HUN MOD International Cooperation Department, department head;
e-mail: hajnal.istvan071276@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-6817-9527>

Introduction

“Mission command is the exercise of authority and direction by the commander using mission orders to enable disciplined initiative within the commander’s intent to empower agile and adaptive leaders in the conduct of unified land operations.”¹

Mission Command (MC) is a style of military command, derived from the Prussian-pioneered mission-type tactics doctrine. The defeat of the Prussian army by Napoleon at Jena and Auerstedt (Germany, 1806), forced Prussian military leaders to review their doctrines. One of the most important observations they made was that the French leadership had let its junior officers use their initiative to make decisions at the time of critical battlefield situations. This resulted in rapid communication and high operational tempo.² Therefore, mission command promotes relatively decentralized command, freedom of action, and initiative, within certain constraints. Subordinates must understand the commander’s intent and then they can decide within their delegated freedom of action how best to achieve their mission.³ In addition, mission command was also present in the principles and methods of combat and fire control in the 20th century. Its content has been among the questions of leadership theory for centuries, even if the term ‘mission command’ was not in use. However, it should also be stressed that this may not always be the way to fight.

According to General Martin Dempsey’s white paper, the current and the future operational environments – which are volatile, uncertain, complex, and ambiguous (VUCA) – demand the application of such mission command, and require rapid exploitation of opportunities and taking the initiative from all levels of military leaders. In order to implement the mission command concept at all levels of leadership, leaders must build trust within their organizations – namely, with their subordinates – and externally as well, with partners and/or supporters. A leader’s main task is to establish a climate of respect, honesty, and trust, which can empower subordinates.⁴

Perhaps the largest barrier preventing the full application of the mission command concept is the culture of a military organization in general. This culture is very hierarchical and perhaps too rigid to allow the requisite degree of freedom of movement and action of subordinates. In addition, changing a long-established culture takes longer than changing the climate of an organization, as existing walls and barriers have to be dismantled. In order to make significant changes within an organization, leaders have to take certain steps. In his book *Leading Change*, John P. Kotter established a method detailing how organizational change should be implemented. Even if it is neither a Bible nor a checklist, before implementing any significant change in an organization, it would be wise if senior leaders take his method into consideration. Doing so might have added value and could help avoid any regression.

1 U. S. Department of the Army, *Mission Command*, ADP 6-0, 1.

2 Stewart 2009, 4.

3 Stewart 2018, 5.

4 Dempsey 2012, 8.

Steps towards the change

First, leaders need to create a sense of urgency. A visible crisis might be very helpful to draw people's attention and increase the command's overall urgency level. The current security environment, globalization and its effect on national security, the VUCA environment and the future as described by General Dempsey are clear triggers for such a sense of urgency. This sense of urgency must hit not just subordinates or peers, but also senior leaders. Even if a sense of urgency is crucial to gain cooperation, a leader must convince key individuals (high level decision makers) to communicate the new vision and change.⁵ Communication is one of the key aspects to such a process, as different levels require different types of communication. Good communication promotes ideas and provides vision and strategic direction within one's own command and with other organizations (supporters, partners) as well, whereby a leader can garner resources and vital support.⁶

Regarding Hungary and therefore the Hungarian Defence Forces (HDF), the currently ongoing Russo–Ukrainian conflict serves as a catalyst and also as an example due to the fact that the current military force structure and the decision-making process do not necessarily meet the requirements of the recent era. The probability of a conventional armed conflict, where divisions are engaging, is quite low. The rise of hybrid warfare requires a major change in doctrines and decision-making processes. The age of old equipment and theories is over. There is a need for new, modern tools, equipment, and service members who handle them expertly. The Hungarian military leadership recognized this fact a few years ago and launched a large-scale modernization programme which has projected a new kind of approach. The requirement is that well-trained and highly dedicated personnel with a different mindset must use the new and modern military equipment. Moreover, based on the new equipment more effective operational procedures can be used, which also urge the MC implementation. There is no time for lengthy decision making on the battlefield affecting all of the different leadership levels, thereby wasting time. Therefore, the mission command concept must be applied at all levels.

The realization of a modern, effective Defence Force is also an expectation at political leadership level, which is supported by a large-scale budget increase. Thanks to this, internal and external communication is uniform, coming from top to bottom.

The next step is the creation of a guiding coalition, a team that includes key players with enough power, expertise, and experience making them considered as proven and credible leaders. This team must be based on trust and the common goals which they are then to communicate all the way down.⁷ The credibility of these leaders is vital in order to influence and convince subordinates, peers and partners about the necessity of the cultural change. Then the team has to develop a vision and strategy to achieve it. The vision has three roles: clarifying the general direction,

⁵ Kotter 1996, 37.

⁶ Galvin 2017, 1.

⁷ Galvin 2017, 59.

motivating people to take action, and coordinating the effort and action of different people.⁸ Without a clear, understandable vision or goal for an organization's member to follow, initiating a cultural change is pointless. That is why it has to be communicated from top to down as many times as possible to get common understanding.

In general, within an organization, credibility is critical in relation to the communication of organizational goals. The communication of the organization or the leadership is useless if what is expressed does not reflect reality. If the leader or the organization does not believe in what they communicate, then the members of the organization will not do so either. In the HDF, the mentoring of young, motivated officers and non-commissioned officers (NCOs) with sufficient professional knowledge ("Coaching and mentoring") over their entire career may therefore be of particular importance in the future. In addition, we must highlight the importance of foreign courses as one of the main cogwheels of the organization's internal change, both in terms of the development of expertise, interoperability, and achievable organizational goals.

When all of these preliminary steps are completed, leaders have to empower their subordinates to effect change. Sometimes it is also necessary to align the command and the personnel to the new vision.⁹ In the case of a military organization, structural alignment could create, abolish, or restructure units. Personnel alignment must include the necessary training. The mission command concept, for example, requires extensive education and training including not just for senior but for junior level officers as well. Training must reflect reality, as General Dempsey stated: "Training must replicate the distributed, chaotic, and uncertain nature of the expected operational environment."¹⁰

The mentioned processes can already be found within the HDF. Due to the requirements of the HDF leadership, including reducing bureaucracy and increasing warfighting strengths, new organization, units will be created, while others will be abolished or transformed. Organizations need leaders with appropriate competencies and professional knowledge, who enjoy the full trust of senior leadership, thus having greater freedom of movement. To this end it is important to start the above mentioned preparation and selection in time so that the right person can get the right position.

During the process, it is desirable to create short-term objectives or wins. Due to the fact that cultural change takes time, leaders must establish achievable goals for the near term in order to build credibility which can sustain the efforts of the staff and the subordinates. This may also help to placate the so called "nonbelievers", who usually want to see clear data or evidence indicating that the newly implemented changes and processes work. In addition, high-level decision makers who are providing the command with resources should also be able to clearly see that the funds spent and the energy consumed is not in vain.¹¹ Besides, short-term wins can

8 Galvin 2017, 71.

9 Galvin 2017, 113.

10 Dempsey 2012, 7.

11 Kotter 1996, 123.

provide leadership and its guiding staff reliable feedback about the legitimacy of their ideas and their strategy. Moreover, they also motivate subordinates and pave the way for success. As a downside, there is probably greater pressure on subordinates to achieve short-term goals, but at the same time, the strategy keeps the urgency level high. In the military environment or culture, such a short-term goal might be – changing the military education system or training regarding mission command concept starting at the senior level then later junior level and other ranks. Although these short-term wins could help achieve the command's desired end state, declaring final victory too early might cause the command to regress. This is due to the fact that the changes were not absorbed completely and they did not get internalised sufficiently enough by the organization.¹²

Regarding the changing of military education or training system, within the HDF it would be worthwhile to introduce the so-called "GAMING approach." Nowadays, young people, thanks to computer and mobile phone games, are used to "levelling up" after a certain amount of time, which comes with a reward. (In case of games, this is a sound and light effect...just as gambling machines work, Pavlov effect, etc.) This can also be introduced in the training of the armed forces. The levelling of the different types of training could be reconsidered in order to avoid a big gap between the current ability and the expected level of training because it can easily demotivate the soldier. Young generation has a need for positive feedback and a sense of success after the invested energy. For example, regarding physical training tests, the current physical state of given individuals must be assessed and the difference in the number of repetitions required for the maximum score could be broken down and tied to a deadline. Overall, the military could have more motivated soldiers in many areas if they felt that the set goals seemed achievable. It also raises the important question of how to reward a soldier after reaching the set level. Possible solutions are: financial benefit, sincere appreciation (it only has a value if the person feels that they really had to work for it, if the recognition is authentic and realistic).

Another way of appreciation is the establishment of a points system. For example, the British Armed Forces keep track of the days soldiers spent on the training field or mission and after reaching a certain number they receive an additional "X" amount to their salary. If this number reaches 2X, the amount increases again, further motivating them to go on exercise, missions, etc.

The development and distribution of various VR simulators within the Hungarian Defence Forces would also increase both the motivation and the training levels. In addition, these systems could not only be used among active military personnel, they should be also available to military schools, other military facilities, or even sports associations. The most important thing is to address young people as soon as possible in order to get those who are susceptible to military profession. A very good example of this is the patriotic education, carried out by the HDF in high schools, which could develop the self- or internal motivation of students.

After short term wins, the next step is to consolidate gains, because "until changed practices attain a new equilibrium and have been driven into the culture,

¹² Kotter 1996, 13.

they can be very fragile.”¹³ Those consolidated gains might create new changes to be implemented, because the current organizational structures and policies do not fit together or there is no alignment with the command’s vision. This is also the time to promote or develop¹⁴ subordinates. The final step is anchoring changes decisively in the culture.

To anchor the changes is probably the most difficult part of the process, because the old culture is rarely compatible with the new vision and usually effects the core of the culture as well. Shared values and norms representing the organization are cornerstones of a culture and typically remain constant; therefore a new culture might need new people as well. Especially in the military, those who have been serving for a long time within a culture that has not changed throughout the years have a hard time accepting significant change. If the aforementioned intransigent people are senior leaders, achieving the desired end state is almost unfeasible. Therefore, “cultural change comes last,”¹⁵ as Kotter states in his book. Usually, a culture changes easier after members of the organization have some kind of reward or as they can see a clear association between the new vision and procedures and the organization’s development. It is important to note that people’s attitude and behaviours could change at the beginning of the process which can create new practices, but it is only at the end of the process when such changes become anchored in the command’s culture.¹⁶ According to Kotter, “...anchoring change in a culture comes last, not first; depends on results; requires a lot of talk; may involve turnover and makes decisions on succession crucial.”¹⁷

Conclusion

In conclusion, implementing the mission command concept requires time because it changes an organization’s culture from its roots. In the military, which has a long tradition and performs its tasks under strict rules and within a rigid framework, implementing such a concept will likely take even longer. Leaders must understand the necessity of such a change and embody the view that the challenges of the future require a new organizational culture. The mission command concept not only gives a greater flexibility to military leaders but also results in greater responsibility. They often have to rely on themselves and their direct staff to make their own decisions, which naturally carries the possibility of mistakes. That is why it is vital to build trust within the organization by way of example. It is also important for the concept to appear in military education and training in order to prepare future military leaders. For example, when selecting leaders, it is necessary to take into account whether they are capable of independent decision making. Determining this is not an easy task. However, if the decision-making processes are emphasized in officer and NCOs

13 Kotter 1996, 139.

14 Kotter 1996, 164.

15 Ibid.

16 Kotter 1996, 165.

17 Ibid., 166.

schools or training courses, and the potential candidates for higher leadership positions are continuously tested/made compete during their active careers, there is a chance to identify prospective good leaders. It may also become necessary to reform the control system. It is not the soldiers' performance but the orders and activities of their commanders that needs to be checked.

Besides, the method outlined by Kotter allows for a smooth transition if senior leaders are behind the concept and promote it with full vigour. They must understand that micromanagement does not work. They need to give direction and guidance regarding WHAT, WHEN, WHERE and WHY for their subordinate commanders not the HOW. The Commander's intent part of the tasking must be so clear and understandable that it can be understood even two levels down.

Furthermore, an organizational change can only be implemented by military leaders brought up in a different mentality, for which it is extremely important that they maintain that mentality throughout their military career. If a talented and motivated young officer is constantly "managed", motivated and mentored, he/she will train his/her subordinates in the same manner. Therefore, sooner or later the organization reaches the point where the mentality of the organization would change at all levels. While this is an extremely long and time-consuming process, radical changes could only be achieved with drastic methods and an autocratic leadership style. In the author's opinion, it is possible to achieve changes more effectively in an organization if attempts are made to change the areas that need to be improved, from several directions, and at the same time. For this, there is a need for an organization that is capable of (honestly) identifying its weaknesses and areas for improvement.

BIBLIOGRAPHY

- Dempsey, Martin E. 2012. *Mission Command*. Washington, DC: U.S. Joint Chiefs of Staff, April 3, 2012.
- Galvin, Thomas P. 2017. "A Primer on Organizational Communication Campaigning," Faculty Paper Carlisle Barracks, PA: U. S. Army War College.
- Kotter, John P. 1996. "Transforming Organizations: Why Firms Fail," and "Successful Change and the Force That Drives It." In *Leading Change*. Boston: Harvard Business Scholl Press.
- Orosz Lajos 2012. A szervezeti kultúra fejlesztése és alakítása. Tréning háttéranyag. Közigazgatási Vezetői Akadémia.
<https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/100195/49.pdf;jsessionid=664C1773DD4D613B074EF84FE9E0C9C2?sequence=1>
- Sásik Csaba 2020. A szervezeti kultúra fejlesztésének szerepe a haderő modernizációjában. *Hadtudományi Szemle*, 2020/2. 5–11. <http://real.mtak.hu/107513/1/39-Kezirat-163-1-10-20200312.pdf>
- Stewart, Keith G. 2009. "The Evolution of Command Approach (Paper 192)" Defence Research and Development, Canada, Toronto.
- U. S. Department of the Army, Mission Command, ADP 6-0 Washington, DC: U.S. Department of the Army, May 2012, includes Change 2, March 12, 2014.

Kohlrusz Gábor[✧]

Egy német területvédelmi zászlóalj útja Königs Wusterhausentól Budapestig

DOI 10.17047/HADTUD.2024.34.4.26

A budapesti csatában részt vevő kisebb német alakulatok története – nagy részben az elsődleges források hiánya miatt – alig ismert. A fővárosban bekerített vagy épp ott létrejött alakulatok közül az olyan kis egységek, mint például a 26. különleges rendeltetésű járőr csoport vagy a légierő 85. gyalogzászlóaljának az ostrom alatti tevékenysége szinte ismeretlen. Néhány ilyen kisebb alakulat története a budapesti csatában játszott szerepüktől függetlenül is rendkívül érdekes. Ilyen a német 318. területvédelmi zászlóalj is, melyet alapvetően honi szolgálatra hoztak létre, de a háborús körülményeknek megfelelően eredeti rendeltetésén túl, a különösen fontos objektumok őrzésétől a partizánvadászaton és az első vonalbeli szolgálaton át, a felmentő csapat és a záróosztag szerepéig minden „posztot” kipróbáltak. Az alakulat útja Königs Wusterhausentól a Zossen-Wünsdorf-i főparancsnokságon, a vinnicjai Führerbunkerén és a Dnyipro menti harcokon át a iasi-kisinyovi (Chişinău) katasztrófán keresztül vezetett a magyar fővárosig.

KULCSSZAVAK: területvédelmi, tartalékos, második világháború, Budapest

The Road of a German Territorial Battalion from Königs Wusterhausen to Budapest

The history of minor German units involved in the Battle of Budapest is poorly known, largely due to the lack of primary sources. Of the small units encircled or formed in the capital, the activities of small units such as the 78th Railway Engineer Battalion or the 85th Air Force Infantry Battalion during the siege are also hardly known. The history of some of these units, apart from their roles in the Battle of Budapest, is in itself extremely interesting. One such story is that of the German 318th Territorial Battalion, which was created essentially for home service, but was tried out in every ‘post’ from guarding particularly important objects to partisan hunting and front-line service to relief troop and blocking troop duty, in addition to its original combat role. The formations route led from Königs Wusterhausen, through the headquarters in Zossen-Wünsdorf, the Führerbunker in Vinnica and the fighting along the Dnieper, via the Iasi-Chisinau disaster, to the Hungarian capital.

KEYWORDS: Territorial, reserve, Second World War, Budapest

✧ Egyéni vállalkozó – Sole trader;
e-mail: kohlrusz.vdk@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0008-9207-0490>

Előszó

Német katonai körökben általánosan elterjedt volt az a vélemény, miszerint a területvédelmi (*Landeschützen*¹) erők csapnivaló harci morállal rendelkező, elavult, könnyű fegyverekkel felszerelt egységek, melyek kizárólag idős és beteg emberekből állnak. A frontkatonák gúnyosan csak „Németország csodafegyvereinek” vagy a német és osztrák területen népszerű lövészegyletek tagjai után „Schützenbrüdernek” neveztek őket. Nyilvánvalóan volt némi igazságalapja ezeknek az állításoknak, de sokszor a dehonesztáló kijelentések épp azon vezérkari tisztektől származtak, akik eredeti rendeltetésüket figyelmen kívül hagyva, megfelelő kiképzés, fegyverzet és vezetés nélkül hajtották vágóhídra ezeket az embereket.

A frontszolgálathoz már idős katonák honi kisegítő szolgálatra történő alkalmazása alapvetően jó elgondolás volt. A hátszágban ezek a csapatok kiválóan ellátták szolgálatukat. A problémák akkor jelentkeztek, amikor nem ott és nem úgy alkalmazták őket, ahogyan kellett volna. A háború elhúzódása és egyre nagyobb kiterjedése miatt a hadvezetés olyan intézkedések meghozatalára kényszerült, melyek folyamánként ezek a középkorú családapák esetenként több ezer kilométerre kerültek az otthonuktól, családjuktól és egy brutális, frontvonalak nélküli háború, a partizánok ellen vívott küzdelem részeseivé váltak, mely sokszor kegyetlenebb volt, mint a reguláris alakulatok közötti összecsapások. A háború második felében az élőerő hiánya miatt a területvédelmi zászlóaljakat is bevetették az első vonalakban. Tisztjeik és altisztjeik, a nagy háború veteránjai, akik közül sokan birtokosai voltak a különféle személyes bátorságért vagy az általuk vezetett alakulat irányításáért adományozott kitüntetéseknek, koruknál fogva és a negyvenes évek elejére idejétmúlt harcászati ismereteikkel sok esetben képtelenek voltak megbirkózni a rájuk rótt új feladatokkal, amit a külhoni háborús szolgálat jelentett.² A német hadvezetés gyorsan tanult a hibákból, és kellően rugalmasan reagált a változó körülményekre és igényekre, így a területvédelmi alakulatokat is többször átszervezték. A tábori haderőnek³ alárendelt területvédelmi alakulatoknak az átlagéletkorát próbálták csökkenteni, valamint a fegyverzet és a létszám növelésével igyekeztek emelni az alakulatok támadó és védelmi képességeit. Ennek, valamint azoknak a parancsnokoknak köszönhetően, akik valóban felelősséget éreztek a rájuk bízott emberekért, néhány valóban ütőképes és jól felszerelt alakulat is létrejött a háború alatt, melyeknek a kritikus helyzetekben tanúsított rendkívüli bátorsága és helytállása összevethető a haderő bármely alakulatáéval. Ezekre a katonai erényekre azonban sötét árnyként vetülnek a területvédelmi katonák által elkövetett bűnök. A háború után számos esetben ítélték el olyan személyeket, akik koncentrációs tábori vagy hadifogoly tábori őrként, valamint a megszállt országokban az ellenállók és civilek ellen követtek el súlyos háborús és

1 Szó szerinti fordítása: honi lövész.

2 Előfordult, hogy egy alakulatnak egyéven belül két parancsnokát is le kellett váltani alkalmatlanság miatt. Az 532. mögöttes parancsnokság jelentését közli: Stopper 2012, 38.

3 A szárazföldi haderő (*Heer*) két fő részből állt. A tábori haderőből (*Feldheer*) amely az aktív, azzal bevethető alakulatokból állt, illetve a póthaderőből (*Ersatzheer*), amely zömmel a személyiállomány utánpótlásért felelős kiképző, úgynevezett pót (*Ersatz*) és tartalék (*Reserve*), valamint számos, a hátszágban szolgálatot teljesítő alakulatot tömörített magába.

emberiség elleni bűncselekményeket.⁴ Bár a területvédelmi zászlóaljakat eredetileg honi szolgálatra hozták létre, végül minden hadszíntéren jelen voltak Norvégiától Líbiáig, Franciaországtól a Szovjetunióig.

Bevezető

A területvédelmi zászlóaljak felállítása és szervezeti felépítése

Az 1939. augusztus 26-án elrendelt 2–4. felállítási hullámban 303 területvédelmi zászlóaljat (*Landeschützen-Bataillon*) állítottak fel.⁵ Ezek az alakulatok a póthaderő (*Ersatzheer*) alárendeltségébe tartoztak, és minden katonai körzetben (*Wehrkreis*) sor került felállításukra kisebb-nagyobb számban, az adott körzet népsűrűségének függvényében. Tisztjeik és altisztjeik zömmel első világháborút megjárt, 1894 és 1900 között született tartalékos Landwehr katonák voltak. A legénységi állomány tagjai II. osztályú tartalékosok voltak az úgynevezett fehér évjáratokból.⁶ Ez alatt azokat az 1901 és 1913 között született férfiakat kell érteni, akik az első világháború idején még túl fiatalok, a hadkötelezettség⁷ 1935-ös visszaállítása idején pedig már túl idősek voltak az aktív katonai szolgálathoz, ezért csak rövidített, két-három hónapos alapképzésben részesítették őket.⁸ Az 1939. évi első mozgósítási hullám az 1900 és 1904 között születettek behívását jelentette.

Mivel ezeket a zászlóaljakat eredetileg a birodalom határain belüli szolgálatra, elsősorban biztonsági feladatokra szánták, csupán egy parancsnoki törzsből és négy századból álltak. A személyi állomány utánpótlásáról az alakulatok saját kiképző századai vagy kiképző osztályai gondoskodtak.⁹ A zászlóaljak hadrendi számában a katonai körzet és a zászlóalj számát római számmal, míg a századokat arab számokkal jelölték. Kivételt képeztek a V., VI., VII., XIII., XVIII. katonai körzetek, ahol a századok hadrendi számát ugyanúgy, mint a zászlóaljakét, folytatólágosan adták ki.¹⁰

4 A területvédelmi alakulatokkal kapcsolatban számos ilyen esetet ismertet például Sebastian Stopper: *Das Brjansker Gebiet unter der Besatzungsherrschaft der Wehrmacht 1941 bis 1943*. és Geoffrey P. Megargee: *The United States Holocaust Memorial Museum: Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933–1945* című munkája. A jelen tanulmányban szereplő 318. területvédelmi zászlóalj estében, a kutatás során vizsgált dokumentumokban és adatbázisokban az alakulat neve konkrét háborús bűncselekményekkel összefüggésben nem merült fel. Azonban az olyan fontos iratok hiányában, mint a zászlóalj vélhetőleg Budapesten megsemmisült hadinaplói, vagy a 675. tábori parancsnokság iratai, melynek alárendeltségében hajtott végre az alakulat partizánvadász bevetéseket, az alakulat tagjainak ilyen cselekményekben való részvétele nem zárható ki teljesen.

5 Tessin 1988, Band 1, 303.

6 Weißer Jahrgang; német nyelvterületen használatos kifejezés azokra a születési korosztályokra, amelyek nem teljesítettek sorkatonai szolgálatot.

7 A Reichswehr (1919. március 6–1935. március 16.) idején a katonai szolgálat önkéntes volt. A Wehrmacht 1935-ös megalakításakor visszaállították a hadkötelezettséget, ami a 18–45 év közötti férfiakra vonatkozott.

8 Niehorster 2006, 3.

9 Ez 1940 tavaszáig volt így, míg létre nem hozták a területvédelmi pótzászlóaljakat. De sok alakulat még ezután is rendelkezett saját kiképző századdal vagy osztállyal.

10 Tessin 1988, Band 1, 302.

Példaként tekintsük meg a XIII. (Nürnberg¹¹) katonai körzet három zászlóaljának hadrendjét:

- 1–4. Kompanie¹² Landesschützen-Bataillon I/XIII
- 5–8. Kompanie Landesschützen-Bataillon II/XIII
- 9–12. Kompanie Landesschützen-Bataillon III/XIII

1940. április 1-től átalakították és egységesítették az alakulatok számozását. A zászlóaljak eddigi római hadrendi számait törölték, és arab hadrendi számokat kaptak, valamint a fent említett öt katonai körzetben megszüntették a századok folytatólagos számozását. A határokon belül szolgáló zászlóaljak nem rendelkeztek semmilyen nehézfegyverzettel és híradófelszereléssel sem, továbbá hadrendjükből hiányzott mindenfajta ellátó és kiszolgáló alakulat. Ezekre nem is volt szükségük, hiszen a póthaderő a honi helyőrségekben mindent biztosított a zászlóaljak részére. Saját zászlóaljorvosuk vagy szanitéceik sem voltak, mivel az alakulatnál szolgáló egészségügyi katonák adminisztratív szempontból a póthaderő egészségügyi kiképző osztályának voltak alárendelve. Az egy területre települt zászlóaljakat a különleges rendeltetésű területvédelmi ezredtörzsek, (*Landesschützen-Regiments-Stab* z.b.V¹³) azokat pedig a különleges rendeltetésű hadosztálytörzsek (*Divisionsstab* z.b.V) fogták össze.¹⁴ Ezek a szervezeti egységek azonban mindössze adminisztratív feladatokat láttak el, az alakulatok valójában a helyőrségek irányítása alatt álltak, és azok alárendeltségébe tartoztak.

A szárazföldi haderő mellett a másik két nagy haderőnem, a haditengerészet és a légierő is rendelkezett területvédelmi alakulatokkal, melyek az előbbi esetében század, az utóbbi esetében század és szakasz szinten szerveződtek. Ezeken kívül 1943 októberétől az SS fennhatósága alá tartozó rendőrség is létrehozott a hátszág minden katonai körzetében területvédelmi zászlóaljakat és századokat, melyek a hátszágban és a megszállt területeken általában objektumvédelmi feladatokat láttak el.

A területvédelmi zászlóaljak feladatai és típusai

A tábori haderő és a póthaderő alakulatai már elnevezésük alapján megkülönböztethetők és kategorizálhatók voltak. Elnevezésük minden esetben tükrözte fegyverműket, csapatnemüket és speciális képzettségüket. Ez alól nyilvánvalóan kivételt képez az olyan különleges műveletek végrehajtására létrehozott alakulat, mint amilyen például a *Sonderverband Brandenburg*¹⁵ volt, mely a hadrendben építő-oktató alakulatként szerepelt. Számos területvédelmi zászlóaljat is felállítottak különleges rendeltetéssel vagy felszereléssel, de ez az alakulatok elnevezésében csak nagyon ritkán vagy egyáltalán nem jelenik meg.

A területvédelmi zászlóaljak fő feladata a hátszágban a hadifogolytáborok őrzése volt. A németek, készülve egy esetlegesen várható háborúra, már 1937

11 Zárójelben a katonai körzet központja.

12 Század.

13 z.b.V: zur besonderen Verwendung: különleges rendeltetésű.

14 Niehorster 2010, 56–57.

15 A német hírszerzés különleges műveletek végrehajtására létrehozott alakulata.

novemberétől dolgoztak egy hadifogoly ügyekkel foglalkozó részleg felállításán a haderő főparancsnokságán (*Oberkommando des Wehrmacht*) belül. Kidolgozták és részletesen meghatározták a feladatokat, tisztázták a hatásköröket és a beosztotti viszonyokat. Ezért 1939 augusztusában hat területvédelmi zászlóalj már kifejezetten hadifogolytábori őrzászlóaljként került felállításra. A nyugati hadjárat után még több területvédelmi zászlóaljat irányítottak át erre a területre, így 1940 végére a póthaderő alárendeltségébe tartozó területvédelmi zászlóaljak kétharmada már ennek a feladatnak volt alárendelve. Már az eredetileg felállított hat zászlóalj, és a későbbiekben erre a feladatra szánt egységek esetében is különös figyelmet fordítottak arra, hogy ezeknek az alakulatoknak a legénysége kizárólag az úgynevezett helyőrségi szolgálatra alkalmas, (*Garnisons-Verwendungsfähigen*) idősebb katonákból álljon. Ezek a zászlóaljak az őrizendő objektum méretének és a foglyok számának függvényében 4–6 századból álltak, zászlóaljanként több kutyás szakasszal. A későbbiekben a hátországban szolgáló zászlóaljak tevékenységi körét kibővítették, és az objektumőrzési, valamint szállítmány kísérei feladatok mellett bevonták őket a légvédelem rendszerébe is. Főként a hadiipar számára létfontosságú gyárak és üzemek légvédelmi géppuskákkal történő biztosítása mellett, úgynevezett ejtőernyős riadó vagy más néven ejtőernyős vadász különítményeket (*Fallschirmalarm / Fallschirmjagd-Kommando*) hoztak létre a területvédelmi alakulatokon belül. Ezek a rendőrség és a csendőrség erőivel együttműködve vettek részt a lelőtt repülőgépek személyzetének, valamint a hátországban ledobott titkos ügynökök és szabotőrök felkutatásában és elfogásában.¹⁶

A honi területvédelmi alakulatok típusai az alábbiak voltak:

- különleges rendeltetésű őrzászlóalj¹⁷
- hadifogolytábori őrzászlóalj
- szállítmánykísérő század
- hegyivadász zászlóalj¹⁸
- kiképző zászlóalj.¹⁹

Közvetlenül a háború megindítását követően, a külföldi háborús övezetben történő bevetésre teljesen felkészületlen területvédelmi zászlóaljakat megszálló²⁰ csapatokként is alkalmazták. Franz Halder (1884–1972) tábornok, a szárazföldi haderő vezérkari főnöke ezért 1939. szeptember 18-án rendelkezést adott ki a területvédelmi alakulatok felkészítésével kapcsolatban. A hat pontból álló rendelkezés bevezetőjében a tábornok így fogalmazott: „A területvédelmi alakulatokat nagy számban vetik be, hogy helyreállítsák és fenntartsák a rendet és a biztonságot a megszállt lengyel

16 Luftschutzmaßnahmen. – Vorbereitungen gegen feindliche Fallschirmjäger und Luftlandetruppen Bewachungs- und Sicherungsmaßnahmen sowie Zusammenarbeit zwischen Heer und Luftwaffe: Geheimsachen. BArch. RH 53-7/236a és BArch. RH 53-7/236b.

17 Ezek az alakulatok közvetlenül a szárazföldi haderő főparancsnokságának alárendeltségébe tartoztak. Ebben az esetben a „különleges rendeltetésű” (z.b.V) kifejezés nem szerepelt a zászlóaljak hivatalos elnevezésében, de a fennmaradt dokumentumok alapján mégis használták rájuk. Einheiten der Sicherungstruppe und Landeschützen mit römischen Nummern. Band 1: BArch. RH 15/2997: 313.

18 Hivatalosan az alakulatok nevében nem szerepelt a hegyi vagy hegyivadász kifejezés.

19 1940 tavaszától.

20 1941. február 1-től módosított állománytáblával. A megszálló alakulatként alkalmazott területvédelmi zászlóaljakat jobban felszerelték. Híradó-felszerelést kaptak, valamint a nyugati egy, a keleti megszálló alakulatok három ellátó oszloppal bővültek. Niehorster 2010, 58.

területeken. Az erre a fontos feladatra felkészítő kiképzést, amelyet eredetileg nem a területvédelmi alakulatoknak szántak, azonnal meg kell kezdeni és folyamatosan végre kell hajtani. Erre a célra minden rendelkezésre álló időt fel kell használni.”²¹

Az alakulatok a különböző területi és városparancsnokságok, valamint a hadseregek mögöttes területinek főparancsnokságainak alárendeltségébe tartoztak, ahol objektum védelmi és rendőri feladatokat láttak el, valamint biztosították az utánpótlást szállító útvonalakat, és kísérték a kiemelt jelentőségű szállítmányokat. Ezen belül is különleges figyelmet fordítottak a vasútvonalak védelmére.

1940 tavaszán a birodalmi vasúti igazgatóságok (*Reichsbahndirektion*) állománynak őrszemélyzetéből vasútvédelmi századokat (*Bahnschutz-Wach-Kompanie*) hoztak létre. A nyugati hadjárat befejezése után ezeket a századokat vasút-területvédelmi zászlóaljakba vonták össze, majd a megszállt nyugati területekre vezényelték a Belgium–Észak-Franciaország katonai parancsnokság (*Militärbefehlshaber Belgien-Nord-frankreich*) alárendeltségébe. A zászlóaljak az őrizendő vasúti objektumok számának és a vasútvonal hosszának függvényében 3-8 századból álltak. Speciális vasútvédelmi (*Bahnschutz*) rendeltetésüket egy nagy írott B betű jelölte az alakulatok hadrendi száma után (például: *Landeschützen-Bataillon 733 B*). Feladataik közé tartozott a vasútállomások, vasúti hidak és vasúti alagutak őrzése, a vasútvonalak biztosítása járőrözéssel, valamint az ellenséges légitámadások által okozott károk felderítése. Feladataikat általában 6-14 fős szakaszokban látták el.²²

A tábori haderő alárendeltségébe tartozó alakulatok típusai:

- különleges rendeltetésű zászlóalj²³
- tartalék területvédelmi zászlóalj
- hadifogolytábori őrzőzászlóalj
- területvédelmi őrzőzászlóalj
- vasútvédelmi őrzőzászlóalj
- kerékpáros őrzőzászlóalj²⁴
- önkéntes zászlóalj.²⁵

1940 nyarára az addig felállított 542 területvédelmi zászlóaljból 181 a tábori haderő alárendeltségébe tartozott, és Nyugat-Európában, valamint Lengyelországban állomásozott.²⁶ A háború előrehaladtával elkerülhetetlenné vált tényleges harci bevetésük is, először csak az ellenállókkal és a partizánokkal szemben, majd nagyjából 1943 végétől számos ilyen alakulatot vezényeltek közvetlenül a hadseregparancsnokságok alárendeltségébe, ahol gyalogzászlóaljként alkalmazva az első vonalakban vetették be őket.²⁷

21 BArch. RH 2/4066: 3–7.

22 Niehorster 2010, 58–63.

23 Landeschützen-Bataillon z.b.V. Ezeket a zászlóaljakat kifejezetten az elfoglalt nyugat-európai területek megszállására hozták létre. Tessin 1988, Band 1, 302–303.

24 Számos kerékpárral felszerelt alakulat volt, de csak a 330. hadrendszámú zászlóalj nevében szerepelt a kerékpáros kifejezés.

25 Legénységét a németekkel együttműködni hajlandó hadifogolyokból toborozták. A zászlóalj tisztjei és altisztjei németek voltak. Az „önkéntes” kifejezés a német haderőben a külföldi állampolgárokból álló alakulatok gyakran használt elnevezése volt.

26 Niehorster 2010, 63.

27 Niehorster 2010, 54–63. és Tessin 1988, Band 1 – Band 13.

A területvédelmi zászlóaljok felszerelése és fegyverzete

Papírforma szerint a területvédelmi katonák egyenruhája és felszerelése teljesen megegyezett a gyalogsági alakulatokban szolgáló társaikkal, de a haderő gyors bővítését nehezen követő ipar miatt az újabb és modernebb felszerelések elosztásában nyilvánvalóan a tábori haderő alakulatai élveztek prioritást. A háború előrehaladtával ez a helyzet csak még tovább romlott, és már nemcsak az osztrák vagy cseh hadseregek egyenruhái, vagy a Reichswehr megmaradt készletéből származó 1916 M és 1918 M sisakok, bőr lábszárvédők és tártáskák, hanem a tábori haderő alakulataitól visszavételezett, elhasználdott, majd megjavított és felújított úgynevezett „újra kiadott” felszerelés is ezekhez a csapatokhoz került.

Egyetlen megkülönböztető jelzésük az 1940. április 1-től bevezetett, váll-lapon hordott, fémből készült vagy hímzett, nyomtatott, vagy írott nagy L betű volt, vagy önmagában, vagy alatta a zászlóalj hadrendi számával. Elméletileg az írott nagy L betű az oktató (*Lehr*) alakulatok megkülönböztető jelzése volt, de sok Landeschützen zászlóalj is viselte ezt a változatot is. A vasútvédelmi területvédelmi zászlóalj katonái egy hímzett, nyomtatott nagy B betűt és alatta a zászlóalj hadrendi számával ellátott váll-lap jelzést viseltek. Minden területvédelmi alakulat fegyvernemi színe ugyanúgy, mint a gyalogságé, a fehér volt.

Fegyverzetük általában első világháborús G98 ismétlőpuskákából, K98AZ karabélyokból, valamint a Csehszlovákia megszállásakor nagy számban szákmányolt VZ 24 ismétlőpuskákából állt. Ezen kívül minden század rendelkezett három, szintén cseh szákmányból származó VZ zb. 26²⁸ vagy német MG 30 és MG 13 Dreyse könnyű géppuskával is. A szárazföldi haderő főparancsnokságának²⁹ 1941. március 3-án kelt rendelete szerint a hónap végére a tábori haderő minden alakulatát fel kellett szerelni a korszerű MG 34 géppuskákkal, ezért a csapatoknak minden más típust le kellett adniuk. A rendelkezés szerint a másodvonalbelinek számító területvédelmi zászlóalj alap géppuskája nem az MG 34, hanem a VZ zb. 26 lesz, ezért nekik is meg kellett válniuk minden más géppuskájuktól. Valójában nemhogy március végéig, de később sem tudtak felszerelni minden alakulatot a legmodernebb MG 34 vagy később az MG 42 géppuskákkal. A gyártás egyszerűen nem tudott lépést tartani az igényekkel. Ezért az 1943-tól felállított új gyaloghadosztályok nem kombattáns alegységeit a pót-haderő készletéből, az elavult MG 08 vagy MG 08/15 típusokkal szerelték fel.³⁰ Természetesen a VZ zb. 26 típusból sem állt rendelkezésre elegendő, így a háború előrehaladtával a területvédelmi zászlóalj fegyverarzenálja és felszerelése is folyamatosan bővült a megszállt országok haderőinek hadianyagaival.

A fent leírtaktól csak néhány, osztrák területen felállított hegyi területvédelmi alakulat egyenruhája és felszerelése mutatott eltérést. Ezeket az alakulatokat a hegyi pótzászlóaljok speciális hegyi kiképzésben részesült idősebb tagjaiból állították fel,

28 A német haderőben rendszeresített szákmányolt fegyverek minden esetben kaptak egy új német elnevezést, a VZ 24 esetében ez a G 24(t), azaz Gewehr 24 (tschechisch), a VZ zb. 26 esetében MG 26(t) azaz Maschinengewehr 26 (tschechisch) volt.

29 Oberkommando des Heeres, röviden OKH.

30 *Waffen-Revue*, Nr. 44, 6993.

és a szárazföldi haderő hegyi alakulataival megegyező egyenruhát és hegyi felszerelést kaptak. Ellenben fegyverzetük csak elavult típusokból állt. A zászlóaljak katonái jogosultak voltak mind a zubbony jobb ujján, mind a sapka bal oldalán a havasi gypár jelvény viselésére.³¹

A háború előrehaladtával a megszállt területek lakosságának lázadásától tartva, jellemzően a Cseh-Morva Protektorátus területén, a megszálló erőként alkalmazott területvédelmi zászlóaljak hadrendjében megjelentek az akár 9-12 könnyű géppuskával felszerelt, valamint nehéz géppuskával, könnyű és közepes aknavetővel felszerelt nehézfegyverszáradok. Jelen voltak gyalogsági ágyúval felszerelt ütegek, utász és kerékpáros utászszakaszok is, de volt olyan alakulat, melynek alárendeltségébe egy zsákmányolt francia könnyű harcokocsiból álló harcokocsizó század tartozott.³² Néhány alakulat még lovas és zenész szakasszal is rendelkezett.

A 318. területvédelmi zászlóalj története

Az alakulat felállítása és szolgálata a hátszágban

A négy századból álló XVIII./III. területvédelmi zászlóaljat 1939. augusztus 26-án állították fel a brandenburgeri Königs Wusterhausenben a 323. gyalog pótzászlóalj állományából. Megalakulásakor formálisan a 2/III különleges rendeltetésű területvédelmi ezred³³ (III. katonai körzet, Potsdam) alárendeltségébe tartozott, de valójában a szárazföldi haderő főparancsnokságának alárendelt különleges rendeltetésű zászlóalj volt.³⁴ Az alakulat parancsnokának Johannes Emil Hans Schlenkrich (1895–1944) alezredest nevezték ki. A személyi állomány pótlásáról és az újoncok kiképzéséről 1939. augusztus 26-tól 1940. február 28-ig a 323. gyalog pótzászlóalj (Potsdam), majd március 1-től a néhány nappal azelőtt felállított 3. területvédelmi pótzászlóalj (Starusberg) gondoskodott.³⁵

A zászlóalj feladata a Berlinton 20 kilométerre délre fekvő, a német haderő³⁶ és a szárazföldi haderő főparancsnokságának otthont adó Zossen-Wünsdorf-i, Maybach I (majd 1940-től a Maybach II is) és Zeppelin bunkerkomplexum őrzése volt. 1939. szeptember 11-én egy 5. századot is létrehoztak a XV./III. területvédelmi zászlóalj 1. századának átvezénylésével, de ez az átvezénylés csupán szeptember 25-ig tartott, ezután az 5. századot törölték az alakulat hadrendjéből.³⁷ 1939. szeptember 12-én (eredeti hadrendszámuk meghagyásával) a XV./III. területvédelmi zászlóalj

31 Az innsbrucki II/XVIII. későbbi nevén 902. területvédelmi zászlóalj, valamint két ismeretlen hadrendi számú területvédelmi alakulat katonáiról készült fotók alapján. (A fényképek a szerző magángyűjteménye.)

32 Kriegsgliederung des Ersatzheeres, Stand: Dez. 1943. NARA T78 R411 H1-115.2 F6378995, F6379099.

33 Valójában csak ezredtörzs.

34 Einheiten der Sicherungstruppe und Landeschützen mit römischen Nummern. Band 1: BArch. RH 15/2997: 303–311.

35 1943. április 15-től 3. területvédelmi pót- és kiképző zászlóalj néven, majd november 15-től ezred.

36 Oberkommando der Wehrmacht, röviden OKW.

37 Einheiten der Sicherungstruppe und Landeschützen mit römischen Nummern. Band 1: BArch. RH 15/2997: 313.

1. és 2. századát a zászlóalj alárendeltségébe utalták.³⁸ 1939. november 7-től a zászlóaljat formálisan a 403. különleges rendeltetésű hadosztály³⁹ alárendeltségébe helyezték át, de továbbra is a szárazföldi haderő főparancsnokságának az alakulata maradt. 1940. szeptember 19-én a XV/III. területvédelemi zászlóalj 1. és 2. századát elvezényelték a zászlóalj alárendeltségéből.⁴⁰ 1940. április 8-án az alakulatot átnevezték 318. területvédelmi zászlóaljjá. 1940. április 29-én a zászlóalj a szárazföldi haderő főparancsnokságának főhadiszállása közvetlen alárendeltségébe helyezték át, így az alakulat a póthaderő állományából a tábori haderő állományába került át.⁴¹

A külhoni szolgálat – Lengyelország

Kétévnyi hátországi szolgálat után 1941. augusztus 1-én az alakulatot a megszállt lengyel területeket irányító Főkormányzóság⁴² (*Generalgouvernement*) területére, Przemyslbe helyezték át a 365. tábori főparancsnokság alárendeltségébe, de az áttelepüléstől függetlenül a szárazföldi haderő főparancsnokságának a rendelkezési állományában maradt.⁴³ A zászlóalj feladata a tábori főparancsnokság mellett a pályaudvar, valamint számos laktanya, raktár és telephely őrzése volt.⁴⁴

A területvédelmi alakulatok katonái a háború előtt csak néhány hónapos kiképzésben részesültek, és az 1939. augusztusi mozgósítást követően is csupán néhány napos felfrissítő kiképzést kaptak. Ezért a Főkormányzóság területén a jobb hadrafoghatóság érdekében a 365. tábori parancsnokság saját alakulatainál,⁴⁵ valamint az alárendelt 612. gyalog pótezerednél a zászlóalj katonái szakaszonként vagy századonként minden hónapban, egy-két hetes váltásokban, teljes körű kiképzésben és továbbképzésben részesültek. Ennek részeként fegyverismereti, harcászati, közelharc, gázvédelmi, híradó, utász, rendvédelmi, valamint lovas és fogathajtó, illetve gépjárművezetési és szerelési foglalkozásokon, tanfolyamokon és gyakorlatokon vettek részt, továbbá számos éleslövészetre is sor került. Az arra érdemes legénységi állományú katonák részére altiszti tanfolyamokat indítottak, emellett a tisztek számára zászlóalj szintű gyakorlatokat szerveztek, ahol felfrissíthették és bővíthették gyalogsági harcászati és taktikai ismereteiket. Ezen kívül nagy hangsúlyt fektettek a katonák mentális egészségének megőrzésére és a szabadidő hasznos eltöltésére is, ezért havi rendszerességgel számos – az idősebb területvédelmi katonákra való

38 Einheiten der Sicherungstruppe und Landeschützen mit römischen Nummern. Band 1: BArch RH 15/2997: 277.

39 Division z.b.V 403, valójában csak irányító törzs.

40 Einheiten der Sicherungstruppe und Landeschützen mit römischen Nummern. Band 1: BArch RH 15/2997: 277.

41 Einheiten der Sicherungstruppe und Landeschützen mit überwiegend arabischen Nummern Band 11: BArch. RH 15/2964: 265–273.

42 Hans Frank Főkormányzó 1940. július 31-én kelt rendeltével az addig használatos, Megszállt Lengyel Területek Kormányzósága vagy magyar nevén Lengyel Főkormányzóság (*Generalgouvernement für die besetzten polnischen Gebiete*) elnevezést megváltoztatta.

43 Einheiten der Sicherungstruppe und Landeschützen mit überwiegend arabischen Nummern. Band 11: BArch. RH 15/2964: 265–273.

44 Militärbefehlshaber im Generalgouvernement, Ia 1941: T-501 R-214 F000517-F000518.

45 1. és 2/365 fogatoltoszlop, 530. gépjárműpark század, 365. híradó parancsnokság.

tekintettel – korosztályonkénti sportversenyt, valamint az ideológiai nevelés szempontjából is fontos filmvetítéseket, illetve színházi előadásokat és koncerteket is tartottak a katonák számára.⁴⁶

A 365. tábori főparancsnokság 1941. szeptember 17-én kelt, augusztus 16–szeptember 15. közötti időszakra vonatkozó havi összefoglaló jelentése szerint a zászlóalj létszáma 469 fő volt: 11 tiszt, 65 altiszt, 393 legénységi állományú katona. Jármű állománya: 3 személy- és 2 teherautó. Állatállománya: 27 ló. Augusztus hónapban a hiányzó (még be nem érkezett) fogatolt és gépjárművek miatt a zászlóalj csak őrszolgálatot tudott teljesíteni.⁴⁷

Október elején a 202. pótdandár Fehéroroszországba történő áthelyezése miatt a 318. területvédelmi zászlóaljra hárult a fontos kőolajkitermelő vidék védelme, ezért az alakulat alegységei a következő áttelepüléseket hajtották végre:⁴⁸

- a törzs Przemyslből Drohobyczba
- az 1. század Gródekből Stryjbe
- a 2. század Przemyslből Samborba
- a 3. század Przemyslből Drohobyczba.

A térségben a századok laktanyák, raktárak, hidak és repülőterek őrzését látták el, valamint folyamatos járőrtevékenységgel biztosították a településeket.⁴⁹

A Főkormányzóság katonai parancsnoka, Curt Ludwig Freiherr von Gienanth (1876–1961) lovassági tábornok négynapos területbejárása alatt 1941. november 20-án meglátogatta a drohobyczai helyőrséget is, és itt találkozott Schlenkrich alezredessel a 318. területvédelmi zászlóalj parancsnokával, aki jelentést tett neki az alakulat tevékenységéről és a körzet védelméről.⁵⁰

A 365. tábori főparancsnokság 1942. január 19-én kelt, december 16–január 15. közötti időszakra vonatkozó havi összefoglaló jelentése szerint a zászlóalj létszáma 458 fő volt: 11 tiszt, 1 katonai hivatalnok, 59 altiszt, 387 legénységi állományú katona. Jármű állománya: 4 személy- és 4 teherautó. Állatállománya: 28 ló.⁵¹

A zászlóalj január 21-én megkapta a menetparancsot az ukrainai Vinnicjába történő áttelepülésre. Helyét az 582. területvédelmi zászlóalj vette át.

Ukrajna

1942. január 23-tól az alakulatot az ukrainai Vinnicjába vezényelték, ahol a szárazföldi haderő főparancsnoksága telephelyeinek és épületeinek, valamint Adolf Hitler Stryzhavka melletti „Wehrwolf” fedőnevű főhadiszállásának az őrzése lett a feladata. A „Wehrwolf” fedőnevű főhadiszállást egy jóval nagyobb kiterjedésű „Eichenhain”

46 A 365. tábori főparancsnokság havi jelentései (1941. szeptember – 1942. január) alapján.

47 Militärbefehlshaber im Generalgouvernement, Ia 1941: T-501 R-214 F000527-F000529, F000531-F000432, F000534-F000538.

48 Militärbefehlshaber im Generalgouvernement, Ia 1941: T-501 R-214 F001382-F001383.

49 Militärbefehlshaber im Generalgouvernement, Ia 1941: T-501 R-214 F001056-F001057.

50 Militärbefehlshaber im Generalgouvernement, Ia 1941: T-501 R-214 F001273-F001274.

51 Militärbefehlshaber im Generalgouvernement, Ia 1941: T-501 R-215 F000477-F000478, F000485, F000487, F000489.

fedőnevű biztonsági zóna vette körül. A Führer távollétében a főhadiszállás és a biztonsági zóna őrzését a 318. területvédelmi zászlóalj és a különleges rendeltetésű birodalmi biztonsági szolgálat titkos tábori rendőrségi csoportjának egy 50 fős különítménye látta el. Hitler ott-tartózkodásának az idejére a „Wehrwolf” területét és az odavezető utak ellenőrzését a Führer utazásait és tartózkodási helyeit biztosító SS-Begleitkommando és a Führer-Begleit-Bataillon vette át.⁵²

A zászlóaljat 1943. május 5-én a Vinnicijában állomásozó 675. tábori parancsnokságnak az alárendeltségébe utalták. Ez lehetővé tette az alakulat bevetését a körzetben egyre erősödő partizántevekénység visszaszorítására, de a zászlóalj elődleges feladata továbbra is a vinnicjai kiemelt objektumok őrzése maradt.⁵³

A zászlóalj katonái ez év nyarán estek át a tűzkeresztségen. 1943. július 19-én a zászlóalj 2. és 3. századát a Frontivkától északra elterülő erdőben vetették be a partizánok ellen. Az összecsapásban elesett 1 altiszt és 5 legénységi állományú katona, valamint további 2 legénységi állományú katona eltűnt. A partizánvadász akciót követően Heinrich Müller főhadnagynak és a 2. század két katonájának, Johann Spode és Hans Schumacher tizedeseknek odaítélték a II. osztályú Vaskeresztet.⁵⁴ Szeptember 27-én a 4. század csapott össze a partizánokkal Bilki térségében. A század egy katonája esett el a harcokban.

A sztálingrádi csata és a szintén vereséggel végződő Citadella hadművelet óta a német haderő folyamatosan hátrált keleten, így Nyugat-Ukrajna területe is egyre közelebb került a frontvonalhoz. Ezért a szárazföldi haderő főparancsnoksága is áttelepülni kényszerült, helyét Vinnicijában 1943 októberétől a Dél Hadseregcsoporthoz tartozó 6. hadsereg LXIV. hadteste vette át. A háború eddigi hatalmas emberveszteségei miatt a német haderő frontalakulatainál állandósult élőerő hiány pótlására december 15-én a hadseregcsoporthoz tartozó 6. hadsereg LXIV. hadteste 370. gyaloghadosztályának alárendeltségébe helyezte át a 318. területvédelmi zászlóaljat.⁵⁵

A 370. gyaloghadosztályt 1942. február 17-én állították fel a franciaországi Reimsben. A 19. felállítási hullám többi hadosztályához hasonlóan, ezt is megszálló (biztonsági) alakulatként szánták Franciaországban, hogy ott harcképes hadosztályokat szabadítsanak fel a keleti fronton való bevetésre. Az alakulat mindössze négy hónapot töltött Észak-Franciaországban, mivel júniusban a keleti frontra vezényelték

52 After the Battle No. 171, 38–55., Martin Bogaert and Andrew Shvachko: Führerhauptquartier 'Wehrwolf', valamint Martin Bogaert hadtörténész 2024. január 15-én és 17-én kelt levele a szerzőhöz.

53 Einheiten der Sicherungstruppe und Landeschützen mit überwiegend arabischen Nummern Band 11: BArch. RH 15/2964: 265–273.

54 Wehrmachtbefehlshaber Ukraine. BArch RH 7/2430: 112. Verleihungsliste Nr.17 (Bandenkämpfe), valamint BArch RH 7/2430: 126. Verleihungsliste Nr.19 (Bandenkämpfe) A Vaskereszt II. osztálya a leggyakrabban, elvileg bátor haditettért odaítélt kitüntetés volt a háború alatt, de az egyes odaítélések indoklásainak hiányában, a konkrét cselekmény körülményeinek tisztázása szempontjából a legnehezebben kutatható is. A magasabb fokozatokkal szemben, az I. és II. osztály felterjesztési javaslatai alig fellelhetők. A kérdés problematikájáról lásd: Ungváry 2019, 13–27.

55 Az eredeti források (térképek és hadinaplók) a 44. hadtest jelölésére váltakozva használják a XXXIV. és a LXIV. jelölést, tanulmányunkban az utóbbit használjuk.

56 Einheiten der Sicherungstruppe und Landeschützen mit überwiegend arabischen Nummern. Band 11: BArch. RH 15/2964: 265–273.

a német nyári offenzíva támogatására. 1943 decemberében a hadosztály a Dnyipro folyó északi partján elterülő, a németek számára létfontosságú közlekedési csomópontban, Herszonban állomásozott. A város fontosságát a rajta keresztül haladó vasútvonal, mely egészen Perekopig, a Krím-félsziget kapujáig vezetett, valamint a Dnyipro fölött átívelő, két kilométer hosszú acél szerkezetű vasúti híd adta, mely egy hasonló hosszúságú fahíddal folytatódott a Konka folyó fölött, közvetlen összeköttetést teremtve Herszon és Oleski között. Az acélszerkezetű vasúti híd a második világháború legnagyobb és egyben legrágább hídépítési munkálata volt, melyet 42 millió birodalmi márka ráfordítással az 1. vasúti utászezred katonái és a Todt Szervezet munkásai építettek fel. 1943 végére a 6. hadsereg sávjában a folyó bal partján már mindössze egy három kilométer mélységű, hét kilométer széles hídfőt tartottak, melynek központja az Oleski vasútállomás volt. A hídfőt a németek mindenáron meg akarták tartani egy esetleges későbbi előrenyomulás számára a Krím-félsziget felé. A hídfőt a szovjetek számos próbálkozás, bekerítésre tett kísérlet és frontális támadások után sem tudták felszámolni. A hidat végül maguk a németek az Oleski hídfő kiürítésének katasztrofálisan félresiklott művelete során, december 20-án éjszaka robbantották fel.⁵⁷

1944. január 2-án a 370. gyaloghadosztályt és alárendelt alakulatait a LXIV. hadtesttől a Nyugat-Tauriai Parancsnokság⁵⁸ alárendeltségébe helyezték át.⁵⁹ A hadosztálynak és az alárendelt 18 különböző alakulatnak⁶⁰ kellett ellátni a partvédelmet mintegy 43 kilométer hosszan a Veletenszjke–Herszon–Ponyativka vonalon. Továbbá számos közúti és vasúti hidat, valamint közutat kellett biztosítani a mintegy 800 négyzetkilométeres Veletensz’ke–Olenivka–Ponyativka háromszögben.⁶¹ A 318. területvédelmi zászlóalj a hadosztály partvédelmi vonalának jobb szárnyát zárta Herszontól délnyugatra Veletenszjke és Bilozerka között. A biztosítási feladatok mellett a zászlóalj katonáinak elsődleges feladata az állásrendszer bővítése és megerősítése volt.⁶² A zászlóalj létszáma 426 fő, harcértéke erős, mozgékonyasága 30 százalékos volt.⁶³

Sigismund von Förster (1887–1959) gyalogsági tábornok a Nyugat-Tauriai Parancsnokság parancsnoka az alárendelt, zömmel másodvonalbeli csapatokat végiglátogatva rendkívül elégedetlen volt azok felkészültségével. Ezért január 21-én elrendelte az alakulatok minden egyes emberére vonatkozó, kötelező háromnapos felfrissítő kiképzést. Tekintve, hogy a 318. területvédelmi zászlóalj eddigi harci tapasztalata mindössze néhány partizánvadász bevetésre korlátozódott, ez a kiképzés nem is jöhetett volna jobbkor az alakulat tagjai számára. A kiképzés keretén belül ugyanis különösen nagy hangsúlyt fektettek a lövészetre, a gyalogsági harcászatra, a páncélozott harcjárművek elleni küzdelemre és a különböző típusú fegyverek használatára.⁶⁴

57 Hinze 2009, 116–119.

58 A parancsnokság neve 1944. február 20-tól LXXII. különleges rendeltetésű hadtestre változott.

59 Kriegstagebuch des LXXII.z.b.V Armee-Korps. NARA T314 R1564 F000938.

60 Kriegstagebuch des LXXII.z.b.V Armee-Korps. NARA T314 R1562 F000607.

61 Kriegstagebuch des LXXII.z.b.V Armee-Korps. NARA T314 R1562 F000565.

62 Kriegstagebuch des LXIV. Armee-Korps: NARA T314 R1056 F000758.

63 Kriegstagebuch des LXIV. Armee-Korps: NARA T314 R1056 F000811.

64 Kriegstagebuch des LXXII.z.b.V Armee-Korps. NARA T314 R1562 F000550 – F000558.

Január 24-én a zászlóalj egy 6 altisztból és 44 legénységi állományú katonából álló kiürítő osztagot küldött Herszonba a város evakuálásának segítésére.⁶⁵

Január 26-án a zászlóaljat leváltotta az Abwehr⁶⁶ kaukázusi önkéntesekből felállított különleges diverzáns alakulata, a II. Bergmann zászlóalj,⁶⁷ és teherautókon a Herszontól 60 kilométerre keletre fekvő Beriszlav településre szállították, ahol a folyó mentén több kilométer hosszan elfoglalta partvédelmi állásait.⁶⁸ Ezzel a zászlóalj a LXIV. hadtest 304. gyaloghadosztályának alárendeltségébe lépett.

Január 27-én a Nyugat-Tauriai Parancsnokság a 370. gyaloghadosztály, valamint a légierő 5. tábori hadosztályának esetében végrehajtásában felfüggesztette az A Hadseregcsoporthoz csupán egy nappal korábban kiadott parancsát,⁶⁹ mely szerint az alárendelt területvédelmi alakulatoknál 25%-os létszámcökkentést kell végrehajtani. A parancs felfüggesztését ezen alakulatok várható első vonalbeli bevetésével indokolták.⁷⁰ Így a 318-asok teljes létszámmal hajthatták végre az áttelepülést. A parancsnokság felfüggesztette a hadseregcsoporthoz azon rendelkezését is, miszerint a fronton bevetett területvédelmi és biztonsági alakulatokból el kell távolítani a 1914-ben vagy annál később született katonákat. Sőt, elrendelték az alakulatoktól már leszerelt és átvezényelt állomány azonnali visszahelyezését eredeti egységükhöz.⁷¹ A hadseregcsoporthoz mindkét rendelettel nyilvánvalóan az alárendelt első vonalbeli gyalogsági alakulatok feltöltését szerette volna segíteni. A hadtestparancsnokságon ellenben már elkerülhetetlennek látták ezeknek a biztonsági egységeknek a főharcvonalbeli bevetését, és nem kívánták sem a létszám cökkentésével, sem az alakulatok egységének a megbontásával rombolni a harci morált.

Január 30-án az alakulat elszenvedte első veszteségét a frontvonalban. Hajnali három óra tájban az 1. század mylovei harcálláspontján őrségben álló Johann Peter Flören tizedest egy szovjet mesterlövész fejbe lőtte. A tizedes azonnal életét veszítette.⁷²

Az ezen a napon meginduló Nikopol–Krivij Rih offenzíva keretében a Vörös Hadsereg 3. és 4. Ukrán Frontja sikeres frontális támadást hajtott végre a 6. hadsereg védelmének középső szektora ellen. Február 5-én elfoglalták a fontos vasúti csomópontot, Apostolovet, és ezzel kettészakították a német védelmet. Február 8-án elesett Nikopol, majd 22-én Krivij Rih is. A Vörös Hadsereg alakulatai 29-én érték el az Inhulets folyót, amelynek nyugati partján több hídfőt is sikerült létesíteni. A német IV. és XXXX. hadtestek ellentámadásai épp csak arra voltak elegendőek, hogy a 6. hadsereg elkerülje a teljes összeomlást.⁷³ A veszteségek így is borzalmasak voltak; elesett, eltűnt, megsebesült vagy fogságba esett mintegy 30 000 német katona.

65 Kriegstagebuch des LXXII.z.b.V Armee-Korps. NARA T314 R1562 F000537.

66 A Harmadik Birodalom hírszerző és kémelhárító szolgálata.

67 Kriegstagebuch des LXXII.z.b.V Armee-Korps. NARA T314 R1564 F000297.

68 Kriegstagebuch des LXXII.z.b.V Armee-Korps. NARA T314 R1562 F000536.

69 1944. januári 26-i 825/44 számú parancs.

70 Kriegstagebuch des LXXII.z.b.V Armee-Korps. NARA T314 R1562 F000522.

71 Kriegstagebuch des LXXII.z.b.V Armee-Korps. NARA T314 R1562 F000495.

72 A veszteségjelentés másolata a szerző birtokában.

73 Hinze 2009, 200–207.

Március elején a 6. hadsereg csapatainak nagy része az Inhulets folyó nyugati partjára hátrált, ez alól kivételt csak a jobbszárny déli részén a XVII. és a XLIV. hadtestek alakulatai jelentettek,⁷⁴ melyek egy mintegy 40 kilométeres szakaszon sorakoztak fel a Dudcsine (Dnyipro)–Nova Kamjanka–Novoarhangelszk–Sztariszilja (Inhulec) vonalon. A német alakulatok teljesen kimerültek, a 304. gyaloghadosztály és alárendelt alakulatai csupán védelemre korlátozottan alkalmas minősítést kaptak.⁷⁵ Karl-Adolf Hollidt (1891–1985) vezérezredes, a 6. hadsereg parancsnoka március 1-én kelt összefoglaló jelentésében így foglalta össze a kialakult helyzetet: „Az elmúlt hetek heves védelmi harcai a hadsereget kitartásának legkeményebb próbája elé állította. A szellemileg és fizikailag túlterhelt csapatoknak össze kellett szedniük minden megmaradt erejüket. Csak drákói teljesítményigényekkel lehetett a kitűzött célokat elérni. A súlyos személyi és anyagi veszteségek miatt a hadsereg hadosztályainak többsége teljesen amortizálódott. A hadosztályok harcértéke és mobilitása a legutóbbi harcok következtében még tovább csökkent.

A csapatok kimerültsége mellett a lovak és a megmaradt gépjárművek állapota is rendkívül leromlott a harcok alatti kemény igénybevétel és a katasztrofális útviszonyok miatt.

A csapatok egészségi állapota, amely az időjárás változása következtében erősen legyengült, még tovább romlott, mivel megszakítás nélkül, kedvezőtlen hadműveleti körülmények között kellett harcolniuk, menetelniük. Különösen figyelemre méltó a számos fagyhalál, a gyakori bélbetegségek és az általános fizikai kimerültség. A fennálló nagy tiszthiányt csak tovább fokozták a tisztikar súlyos veszteségei a jelenlegi harcokban. A tapasztalt tisztek és altisztek létszámának és minőségének csökkenése miatt ezekben a leharcolt hadosztályokban a csapatok belső szerkezete már nem lesz képes megbirkózni a további súlyos teherterheléssel.”⁷⁶

A 6. hadsereg alakulatainak március 6-án kelt állapotjelentése szerint a 318. területvédelmi zászlóalj továbbra is a LXIV. hadtest 304. gyaloghadosztályának alárendeltségébe tartozott, és mivel az alakulat a Vörös Hadsereg fő csapásirányán kívül helyezkedett el, ezért harcértéke még mindig közepesen erős, mozgékonyasága 30%-os volt.⁷⁷

Közel két hét hadműveleti szünetet követően a Dnyipro–Kárpátok hadászati támadó hadművelet második részeként, március 6-án hajnalban a szovjetek megindították a Bereznehuva–Sznihurivka offenzívát. A 3. Ukrán Front erői március 7-én áttörtek Krivij Rihnél, innen tovább támadva délnyugat felé március 8-án elfoglalták a 6. hadsereg sebtében kiűrtett főhadiszállását, Novij Buhot. Majd dél felé továbbnyomulva a Novij Buh–Mikolajiv vasútvonal mentén március 9-én elfoglalták Bastankát. Március 10-én már alig 30 kilométerre voltak Mikolajivtól, ezzel három nap alatt 120 kilométert megtéve a szovjet csapatok kettévágták a hadseregcsoportot, és Mikolajivtól északra elvágták a német 6. hadsereg visszavonulási útját nyugat felé.⁷⁸ A Dnyipro és Inhulec folyók között állomásozó LXIV. hadtest csapatai csak március

74 Köztük a 304. gyaloghadosztály alárendeltségében a 318. területvédelmi zászlóaljal.

75 Kriegstagebuch des Armee Oberkommando 6. NARA T312 R1497 F000696.

76 Kriegstagebuch des Armee Oberkommando 6: NARA T312 R1497 F000700.

77 Kriegstagebuch des Armee Oberkommando 6. NARA T312 R1497 F000707.

78 Hinze 2009, 209.

8-ára virradó éjjel kapták meg a visszavonulási parancsot,⁷⁹ így nekik esélyük sem volt elszakadni az 5. csapásmérő hadsereg alakulataitól. Véres vesszőfutas vette kezdetét. A csapatok a folyamatos havazás és esőzések közepette a sártengerré vált utakon és szántókon, mozgásképtelenné vált járműveiket hátrahagyva vonszolták magukat nyugat felé, miközben az utóvédek folyamatosan harcban álltak az üldöző szovjet alakulatokkal. A két szomszédos hadtest, a XXIX és a LXIV. csatlakozásánál, a 304. és 9. gyaloghadosztály között teljesen megszakadt a kapcsolat.⁸⁰ Délről is egyre növekvő nyomás nehezedett a visszavonulókra, mert március 13-ára virradó éjszaka egy körülbelül ezer fős szovjet egységnek sikerült betörnie Herszonba, ahol utcáról-utcára, házról-házra folytak a harcok.⁸¹ Az észak felől támadó szovjet erők igyekeztek elvágni a LXIV. hadtest hadosztályai előtt a visszavonulás útját, és bekeríteni őket az Inhulec és Inhul folyók közötti területen. A 318. területvédelmi zászlóalj a Sznihurivka–Herszon vasútvonaltól 6 kilométerre nyugatra, a Szvitla Dacsa–Velikopillja vonalon vívott súlyos utóvédharcokat a 9. lövészhadtest csapataival, miközben a 304. gyaloghadosztály katonái innen északnyugatra a Sznihurivka–Mikolajiv vasútvonal mentén próbálták feltartóztatni az északról jövő támadásokat. Egy hétig tartó folyamatos küzdelem után március 15-én a 304. gyaloghadosztály és vele együtt a 318. területvédelmi zászlóalj is sikeresen elérte az erőddé nyilvánított Mikolajivot, és ezzel az alakulatok a különleges rendeltetésű LXXII. hadtest alárendeltségébe kerültek át.

De pihenésre nem jutott idő, ugyanis aznap az Inhul folyó partján fekvő Mihajlo-Larine településen a Vörös Hadsereg három hadosztállyal és egy lovas-egységgel, valamint 25 páncélossal bekerítette a zömtől lemaradt 335. gyaloghadosztályt. Lerohanták a hadosztály vonatcsapatát is, és 181 sebesültet és magukat megadó katonát lemészároltak.⁸² Még aznap éjszaka egy utászalakulatból, a Bartle harccsoportból és a hadosztály katonáiból szerveződött rohamcsapatnak sikerült kitörnie a bekerítésből és zsákmányolnia egy, az ellenség állásait ábrázoló részletes térképet, melyet eljuttattak a 335. gyaloghadosztály főhadiszállására.⁸³

Március 16-án az önerőből kitörni képtelen alakulat megsegítésére a LXIV. hadtest parancsára bevetették a 304. gyaloghadosztályt, alárendeltségében a 318. területvédelmi zászlóaljjal, valamint a 1031. megerősített gépkocsizó gránátosezred erőit. Az első felmentési kísérlet kudarcot vallott, mert a támadásra vezényelt katonák, akik napok óta folyamatosan harcolva vonultak vissza idáig, teljesen kimerültek. Másnap 17-én három tüzérsztály, egy nehéz páncélvadászszázad és néhány rohamlőveg segítségével, valamint német zuhanóbombázó és román csatarepülő alakulatok támogatásával, utolsó erejét összeszedve, újra támadásba lendült a gyalogság, mely az ellenség soraiban zavart keltve és súlyos veszteségeket okozva sikeresen támogatta a 335. gyaloghadosztály kitörését a bekerítésből.⁸⁴ A március 17-ei harcokban

⁷⁹ Hinze 2009, 216.

⁸⁰ Hinze 2009, 218.

⁸¹ Kriegstagebuch des Armee Oberkommando 6: NARA T312 R1469 F000261.

⁸² Hinze 2009, 220.

⁸³ Hinze 2009, 221.

⁸⁴ Kriegstagebuch des Armee Oberkommando 6: NARA T312 R1469 F000263 – 000264 és Kriegstagebuch des Armee Oberkommando 6: NARA T312 R1493 F000498 – F000499.

a 318/4. területvédelmi század számos katonája esett el. Hollidt vezérezredes a 6. hadsereg főparancsnoka, napiparancsban méltatta a 335. gyaloghadosztály hősie kitarását és a felmentő csapatok emberfeletti teljesítményét.⁸⁵

A 6. hadsereg alárendelt alakulatainak március 19-i állapotjelentése szerint, a 318. területvédelmi zászlóalj harcértéke gyenge, mozgékonyasága mindössze 10% százalék volt.⁸⁶

Március 20-án a zászlóalj 1. és 2. százada a 304. gyaloghadosztály roncsaiból és számos kisebb alakulat részeiből létrehozott Sieler⁸⁷ csoport alárendeltségében volt.⁸⁸ A 3. és 4. század alárendeltségéről és állomáshelyéről nincsenek információk. Elképzelhető, hogy a veszteségek miatt a századokat ideiglenesen összevonták.

Március 23-án a 6. hadsereg alárendeltségébe tartozó és rendkívül súlyos veszteségeket szenvedett hadosztályszintű alakulatokat, így a 304. gyaloghadosztályt, valamint további 6 gyaloghadosztályt, 3 páncélosadosztályt, 1 vadászadosztályt és a légiő egy tábori hadosztályát harccsoporttá (*Kampfgruppe*) nyilvánították.⁸⁹

Március 26-án elrendelték az erősen leharcolt zászlóalj kivonását a frontvonalból és egyben a 304. gyaloghadosztály harccsoport alárendeltségéből is. Az alakulatot az 593. mögöttes parancsnokság⁹⁰ alárendeltségébe utalták, és az LXIV. hadtest mögöttes területére, Odesszába irányították biztonsági feladatok végrehajtására.⁹¹

Az előző mintegy két és fél hónap alatt a zászlóalj ismert veszteségei: elesett 1 altiszt és 13 legénységi állományú katona,⁹² továbbá eltűnt 4 altiszt és 38 legénységi állományú katona. A sebesültek száma ismeretlen.

Moldova és Románia

1944. március 30-án az alakulatot a szintén a 6. hadsereg alárendeltségébe tartozó XXIX. hadtest mögöttes területére, Moldovába helyezték át, és továbbra is az 593. mögöttes parancsnokság alárendeltségében maradt.

A zászlóalj századainak állomáshelyei: a zászlóaljtorzs és a 318/1. Basarabeasca, 318/2. Cimişlia, 318/3. Dezghinea (egy szakasza az I./303. városparancsnokság [Leova]) alárendeltségében, a Leovatól nyugatra lévő Prut folyó egyik átkelőjének őrzését látta el), 318/4. Chiriet-Lunga.⁹³ Feladatuk a vasútvonalak és a hidak védelme volt.⁹⁴

Április 20-án, a Führer születésnapján⁹⁵ a zászlóalj 30 altisztje és legénységi állományú katonája vehette át eddigi katonai szolgálatainak elismerésül a II. osztályú

85 Kriegstagebuch des Armee Oberkommando 6. NARA T312 R1469 F000263 – 000264.

86 Kriegstagebuch des Armee Oberkommando 6. NARA T312 R1497 F000733.

87 Ernst Sieler (1893–1983) altábornagy. 1942. november 16-tól a 304. gyaloghadosztály parancsnoka.

88 Kriegstagebuch des LXXII.z.b.V Armee-Korps. NARA T314 R1562 F000785.

89 Kriegstagebuch des LXXII.z.b.V Armee-Korps. NARA T314 R1562 F000762.

90 Kommandant des rückwärtigen Armeegebietes, röviden Korück.

91 Kriegstagebuch des Armee Oberkommando 6: NARA T312 R1494 F000588.

92 Az elesettek valós száma minden bizonnyal ennél több volt.

93 Kriegstagebuch des Armee Oberkommando 6. NARA T312 R1469 F000199.

94 Kriegstagebuch des Armee Oberkommando 6. NARA T312 R1501 F000259.

95 A német haderőben és általában Németországban már a háború előtt (nyilvánvaló propaganda célok miatt) bevett szokássá vált, hogy az elismerések átadását Adolf Hitler születésnapjára időzítették.

Háborús Érdemkereszt a kardokkal kitüntetés.⁹⁶ Továbbá az ukrajnai harcok alatti kiemelkedő, bátor cselekedeteikért a zászlóalj 7 tisztje, köztük a zászlóalj orvos dr. Bruno Freundlieb főorvos, valamint 7 altiszt és 12 legénységi állományú katona részére a II. osztályú Vaskeresztet adományozták.⁹⁷

Nyár közepére az alakulat személyi állományát teljesen feltöltötték, a zászlóalj létszáma augusztus 1-én 496 fő volt; 11 tiszt, 70 altiszt és 415 legénységi állományú katona.⁹⁸

Augusztus 20-án a német hadvezetést teljesen váratlanul érte a 2. és 3. Ukrán Front csapatainak a támadása, és a német–román védelem néhány nap alatt teljesen összeomlott. Az addigi front mögöttes területek napok alatt a harcok középpontjává váltak. A német alakulatok roncsai harccsoportokat alkotva kétségbeesetten próbálták elérni a Prut-folyó átkelőit, hogy elkerüljék a bekerítést. A leghevesebb harcokra Iasi térségében került sor. A helyzetet tovább rontotta a románok augusztus 23-án bekövetkezett átállása a szövetségesek oldalára. Másnap a román alakulatok beszüntették a harcot a Vörös Hadsereg csapataival szemben és rátámadtak addigi szövetségesükre. Az augusztus 20–29. között lezajlott iasi-kisinyovi hadműveletek során szétverték a németek 5 hadtestparancsnokságát, 96 hadsereg- és hadtestközvetlen alakulatát, 17 gyaloghadosztályát, valamint 13 biztonsági és területvédelmi alakulatát, köztük a 318. területvédelmi zászlóaljat is.⁹⁹ A zászlóalj állományának mintegy fele elesett vagy fogságba esett, továbbá eltűnt a zászlóalj 3 tisztje, köztük az alakulat parancsnoka Schlenkrich alezredes,¹⁰⁰ valamint 29 altiszt és 128 legénységi állományú katona.

Szeptember 10-én a területvédelmi alakulatok túlélőit az 593. mögöttes parancsnokság által felállított, két úgynevezett gyűjtőzászlóaljban¹⁰¹ egyesítették. A 318.

96 Armeeoberkommando 6. BArch RH 7/1680: 2396–2397. Verleihungsliste Nr.44. A Háborús Érdemkereszt a kardokkal kitüntetés II. osztálya a leggyakrabban adományozott kitüntetés volt, a front mögöttes területein tevékenykedő (őr, ellátó, egészségügyi, állat egészségügyi stb.) nem komatáns alakulatok katonái részére.

97 Der Befehlshaber Krim, Der Befehlshaber Westtaurien, General-Kommando LXXII. Armeekorps zur besonderer Verwendung. BArch. RH 7/2323: 118. és 150. Verleihungsliste Nr. 254 és Nr. 287. A tábori hadseregnek alárendelt, gyalogságként a főharcvonalba bevetett, átlagosan 400–600 fős területvédelmi zászlóaljokban a katonák mindössze jó, ha 5-10%-a érdemelte ki a Vaskereszt II. osztályát, az I. osztályt alakulatonként átlagosan csupán egy-két katona. Sok alakulatban egy sem. Mivel az április 20-ai adományozások a rendkívül súlyos ukrajnai harcok után történtek, ezért vélhetőleg ezekben az esetben az adományozás hátterében tényleges „teljesítmény”, valóban bátor és kiemelkedő haditettek húzódtak meg. A kitüntetettek közül a név szerint is megemlített zászlóalj orvos személye a legérdekesebb. Az ilyen beosztásban szolgáló katonák általában a főharcvonaltól távolabb, az alakulat köztözhelyén teljesítettek szolgálatot, ezért csak igen ritkán, kerültek olyan különleges helyzetbe (például a köztözhelyet elérő, első vonalakon áttört ellenséggel szembeni harcban), hogy megfeleljenek az adományozás kritériumainak.

98 1944. augusztusi állapotjelentés a Korück 593 csapatainak személyi állományáról, állomáshelyéről és feladatokról. Másolata a szerző birtokában.

99 Kamen Nevenkin hadtörténész 2024. június 22-én kelt levele a szerzőhöz.

100 A 3. század egyik tisztje, Kurt Bösel hadnagy azt nyilatkozta a háború után a Vöröskereszt kutatószolgálatának, hogy parancsnoka Românești térségben esett el. Schlenkrich, Johannes Emil. BArch. S 566/056.

101 Kriegstagebuch des Armeo Oberkommando 6. NARA T312 R1505 F001005. Sammel-Bataillon Korück 593 vagy más néven Sammel-Bataillon Stengel. Egy ideig két ilyen alakulat volt az I. és II., de a II. gyűjtő zászlóaljat röviddel a felállítást követően, ismeretlen helyen és időben feloszlatták, vagy megsemmisült. Ezek után az I. zászlóalj hadrendi számát elhagyták.

területvédelmi zászlóalj túlélői az I. gyűjtőzászlóalj 2. századát alkották Arthur Schädel¹⁰² (1901–1944) hadnagy parancsnoksága alatt. A zászlóalj parancsnokának Rudolf Stengel (1894–1945) alezredest nevezték ki. A század létszáma mindössze 1 tisztt, 13 altisztt, 52 legénységi állományú katona és 1 keleti önkéntes¹⁰³ volt. A század új állomáshelye Szamosújvárnémeti (Mintiu Gherlii) lett. Az 593. mögöttes parancsnokságot a tervezett „Herbststurm” (Őszi vihar) fedőnevű hadművelet¹⁰⁴ támogatására a különleges rendeltetésű LXXII. hadtest alárendeltségébe helyezték át.¹⁰⁵

Szeptember 21-én az 593. gyűjtőzászlóaljat a mögöttes területek biztonsági feladatainak ellátásával bízták meg.¹⁰⁶

Szeptember 23-án a zászlóaljnak le kellett váltania a hadtest biztonsági sávjának déli szektorában a VII., XXX., XXXIV. hadtest és a 79. gyaloghadosztály alakulatait. A zászlóalj által ellenőrzött terület mintegy 60 kilométeres sávban húzódott a Solyomkővár (Șinteu)–Almásrákos (Racâș) vonalon, valamint ellenőrzésük alá tartozott az ettől délnyugatra, délre és délkeletre húzódó terepszakasz. A zászlóalj törzse Zilahra (Zalău) települt. Egyik legfontosabb feladatuknak szabták meg a Zilahtól 6 kilométerre délkeletre lévő, a Meszes-hegységen átvezető Zilah (Zalău)–Alsóegregy (Românași) hágóút és a hozzávezető mellékutak ellenőrzésére szolgáló támaszpont bővítését és a védelmi harcokra történő felkészítését. Ennek a kulcsfontosságú támaszpontnak a megszállására a hadtestparancs értelmében a zászlóalj legütőképebb századát kellett kijelölni. Romániának a szövetségesek oldalára történő átállása óta a magyarokat is gyanakvással figyelték a németek, ezért a zászlóaljnak állandó kapcsolatot kellett tartania a térségbe települt magyar alakulatokkal, és jelenteniük kellett azok szervezeti felépítéséről, fegyverzetéről és feladataikról.¹⁰⁷

Szeptember 30-án a szovjet–román csapatok Tordánál fenyegető áttörése miatt a zászlóaljat riadóztatták és délebbre vonták a Sebes-Körös vonalára. Az alakulatot a 127. hadsereg közvetlen gépkocsizó utászdandár törzsének vezetésével felállított és annak parancsnokáról¹⁰⁸ elnevezett Sperrverband¹⁰⁹-Ludwig¹¹⁰ alárendeltségébe helyezték.

102 Schädel a zászlóalj újrafelállításakor a 4. század egyik szakaszparancsnoka lett. 1944–1945 telén tűnt el a budapesti harcokban.

103 Keleti önkéntes (*Ostfreiwillige*) olyan lengyel, szovjet vagy baltikumi ország állampolgára (hadifogoly vagy civil), aki önkéntesen, fizetésért csatlakozott a német haderőhöz.

104 A hadművelet fedőnevét nem sokkal később „Zigeunerbaron” (Cigánybáró) hadműveletre keresztelték át. A hadművelet végrehajtása az október 6-án megindított szovjet támadás miatt értelmetlenné vált.

105 Kriegstagebuch des LXXII.z.b.V Armee-Korps. NARA T314 R1566 F000326.

106 Kriegstagebuch des LXXII.z.b.V Armee-Korps. NARA T314 R1565 F001184.

107 Kriegstagebuch des LXXII.z.b.V Armee-Korps. NARA T314 R1565 F001173-001174.

108 Arno Hugo Max Ludwig (1907–1981) alezredes, Max Heinrich Ludwig (1871–1961) tüzérségi tábornok fia.

109 A Sperrverband (utóvéd, zárókötelék) egy ideiglenesen felállított egység, melynek feladata az ellenséges csapatok előretörésének feltartóztatása volt, hogy időt nyerjenek saját alakulataik számára a biztonságos visszavonuláshoz és új védőállások felvételéhez.

110 A Ludwig záróosztagra a magyar szakirodalom általában tévesen, mint utászalakulatra hivatkozik, annak ellenére, hogy a korabeli dokumentumokban ez az elnevezés sohasem fordul elő. Az alakulat bő kéthetes fennállásának idejéből három részletes állománytábla is rendelkezésre áll, és ezekből egyértelműen kiderül, hogy a 16 napos időszak első kétharmadában az alakulaton belül az utászkatonák aránya a 10%-ot sem érte el, és a fennmaradó egyharmadban sem haladta meg a 30–35%-ot.

Az 593. gyűjtőzászlóalj törzse Csucsára (Ciucea) települt a Sebes-Körös északi partjára a fontos átkelőkhöz: 1. század Rév (Vadu Crișului), 2. század Kissebes (Poieni), 3. század Barátka (Bratca).¹¹¹ Feladatuk a terület biztosítása az Élesd (Aleșd)–Gyalu (Gilău) vonalon és az ellenséges felderítő csapatok előnyomulásának megakadályozása a Nagyvárad (Oradea)–Kolozsvár (Cluj-Napoca) összekötő főúton és a vasútvonal mentén.

Az alakulatokhoz tartozó terepszakaszok október 2-től, az 593. gyűjtőzászlóalj (a 3. század nélkül) alárendeltségében a 6. hadsereg főparancsnokság törzsének riadószásadával: Élesd (Aleșd) nyugat–Körösbarlang (Pestera) nyugat–526-os magassági pont (Körösbarlang 3 km délnyugat)–Kalota (Călățe) dél–útélágazás 642-es magassági pont 2km dél (3km Kalota (Călățe)–683-as magassági pont (Vársonkolyos [Șuncuiș]) 1km nyugat)–Vársonkolyos (Șuncuiș) déli széle (Rév (Vadu Crișului) 5 km dél).¹¹² Az 593/3. század, valamint az 549. hadseregek közvetlen híradóezred riadószásáda, a 127. hadseregek közvetlen utászdandár törzsének közvetlen alárendeltségében; 1078-as magassági pont (Csucs [Ciucea]) 7km délnyugat)– 94-es magassági pont–949-es magassági pont–Sebesvár (Bologa) déli széle–1165-ös magassági pont (Csucs [Ciucea]) 14km délnyugat)–Lunka (Lunca) déli kijárata.¹¹³

A Ludwig záróosztág alakulatainak személyi, fegyverzeti és jármű állománytáblája 1944. október 3-án.¹¹⁴

- A 127. hadsereg közvetlen gépkocsizó utászdandár törzse¹¹⁵
Személyi állománya: 4 tiszt, 13 altiszt, 36 légénységi állományú katona, 2 katonai hivatalnok
Fegyverzet: 31 karabély, 11 pisztoly, 10 géppisztoly
Jármű állománya: 10 személyautó, 19 teherautó, 4 motorkerékpár, 13 parasztszekér, 1 kerékpár
- A 6. hadsereg törzsének riadószásáda
Személyi állománya: 3 tiszt, 13 altiszt, 72 légénységi állományú katona.
Fegyverzet: 70 karabély, 15 pisztoly, 7 géppisztoly, 4 könnyű géppuska
Jármű állománya: 1 személyautó, 5 teherautó, 1 motorkerékpár
- Az 549. hadseregek közvetlen híradóezred riadószásáda
Személyi állománya: 2 tiszt, 15 altiszt, 81 légénységi állományú katona.
Fegyverzet: 84 karabély, 8 pisztoly, 6 géppisztoly, 7 könnyű géppuska
- Az 593. gyűjtőzászlóalj
Személyi állománya: 9 tiszt, 81 altiszt, 343 légénységi állományú katona, 2 katonai hivatalnok
Fegyverzet: 272 karabély, 65 pisztoly, 11 géppisztoly, 4 könnyű géppuska
Jármű állománya: 1 személyautó, 3 teherautó, 13 parasztszekér, 1 kerékpár

111 Kriegstagebuch des LXXII.z.b.V Armee-Korps. NARA T314 R1565 F001023.

112 Unterlagen der Ia-Abteilung des Armee Oberkommando 6. CAMO F500 O12472 D323 0077 – 0078.

113 Unterlagen der Ia-Abteilung des Armee Oberkommando 6. CAMO F500 O12472 D323 0078.

114 Unterlagen der Ia-Abteilung des Armee Oberkommando 6. CAMO F500 O12472 D324 0029.

115 Két zászlóalja a Seeler harccsoport alárendeltségében.

- A 77/3 (önjáró) könnyű légvédelmi üteg
Személyi állománya: 2 tiszt, 17 altiszt, 81 legénységi állományú katona
Fegyverzet: 81 karabély, 19 pisztoly, 6 önjáró 2 cm-es légvédelmi gépágyú, 1 önjáró négycsövű 2 cm-es légvédelmi gépágyú
Jármű állománya: 3 személyautó, 6 teherautó, 11 vontató

Személyi állomány összesen: 20 tiszt, 139 altiszt, 613 legénységi állományú katona, 4 katonai hivatalnok.

Fegyverzet összesen: 538 karabély, 118 pisztoly, 44 géppisztoly, 15 könnyű géppuska. 7 önjáró légvédelmi gépágyú.

Jármű állománya összesen: 10 személyautó, 19 teherautó, 4 motorkerékpár, 11 vontató, 13 parasztszekér, 1 kerékpár.

Október 4-e és 5-e eseménytelenül telt a záróosztág sávjában. Október 6-án csak egy kisebb felderítő vállalkozást észleltek Kiskopács (Copăcel) térségében, de összecsapásra nem került sor.¹¹⁶

Október 9-én a záróosztág alakulatai megszállták Borostelket (Borşa) és Telkesdet (Tilecuş).¹¹⁷

Október 10-én a zászlóalj új állomáshelye Telkesd (Tilecuş).

Október 12-én hajnalban az alakulat mezőtelegdi (Tileagd) állásait nehézfegyverekkel és három harckocsival támogatott ezred erejű gyalogsági támadás érte, mely kivetette állásaiból a védőket. A Sebes-Körös túlsó partjára hátráló védők Pusztaiújlaknál lezárták az utat a 77/3. (önjáró) könnyű légvédelmi üteg, valamint a zárókötelék gyalogos és utász erőivel. A németek egy T-34 harckocsit páncélöklökkel kilőttek.¹¹⁸ Pusztaiújlakot a szovjet csapatok még aznap elfoglalták, de az északra vezető hágó továbbra is német kézen maradt.¹¹⁹ Az elmúlt két nap során a záróosztág 6 katonája tűnt el a harcokban.¹²⁰

Október 13-án a 6. hadsereg főparancsnoksága elrendelte, hogy Érmihályfalván (Valea Lui Mihai) az 593. gyűjtőzászlóalj különböző helyekről beérkező katonái számára egy fogadóponthoz, és a zászlóalj állományából egy új területvédelmi és egy új biztonsági zászlóaljat kell felállítani. Az új alakulatok felállítása körüli teendőkkal az 593. gyűjtőzászlóalj parancsnokát, Stengel alezredest bízták meg.¹²¹ Ezt a rendelkezést azonban nem lehetett végrehajtani, mert a zászlóalj folyamatosan harcban állt. Továbbá utasították a Ludwig záróosztágot, hogy az alárendeltségébe tartozó, minden rendfokozatú utászkatonát vissza kell helyezni eredeti egységébe.¹²² Ez azt jelentette, hogy a 127. hadseregközvetlen gépkocsizó utászdandár törzsének további saját katonáit kellett átengednie a mellette harcoló Seeler harccsoport részére,

116 Unterlagen der Ia-Abteilung des Armee Oberkommando 6. CAMO F500 O12472 D324 0103.

117 Unterlagen der Ia-Abteilung des Armee Oberkommando 6. CAMO F500 O12472 D324 0158.

118 Unterlagen der Ia-Abteilung des Armee Oberkommando 6. CAMO F500 O12472 D323 00217.

119 Kriegstagebuch des LXXII.z.b.V Armee-Korps: T314 R1567 F001260.

120 Unterlagen der Ia-Abteilung des Armee Oberkommando 6. CAMO F500 O12472 D324 0192.

121 Unterlagen der Ia-Abteilung des Armee Oberkommando 6. CAMO F500 O12472 D322 0041és 0209.

122 Unterlagen der Ia-Abteilung des Armee Oberkommando 6. CAMO F500 O12472 D324 0302.

melynek alárendeltségében volt már október eleje óta a dandár két saját utászszázlójával. Az aznapi harcokban a Ludwig záróosztag 3 tisztje megsebesült.¹²³ A LXXII. hadtest által 13-án kiadott parancs értelmében a záróosztag feladata volt a Nagyvárad (Oradea)–Kolozsvár (Cluj-Napoca) közötti főút lezárása Élesdtől (Aleșd) keletre, valamint lezárni a hágók bejáratát Élesdnél (Aleșd), és Alsólugosnál (Lugasu de Jos), továbbá az Élesd (Aleșd)–Szilágysomlyó (Șimleu Silvaniei) útvonal lezárása.¹²⁴

Október 14-én a Ludwig záróosztag alárendelt alakulatai:¹²⁵

- 127. hadsereggközvetlen gépkocsizó utász dandár törzse
- 593. gyűjtőzászlóalj, létszáma 522 fő
- 24/8. (önjáró) légvédelmi üteg, létszáma 120 fő
- 24/8. (önjáró) légvédelmi üteg, fegyverzete 4 db 8,8 cm-es légvédelmi löveg.

A záróosztag mozgékonyasága: fogatolt részek 50%, motorizált részek 70%. Harcértéke: védelemre korlátozottan alkalmas. A fent említett német alakulatok mellett a záróosztag alárendeltségébe tartozott még a magyar 61. határ vadász kerékpáros század is.

Október 15-én az alakulat „egész nap adázul küzdött”. Köröspesztési (Peștiș) állásait tüzéséggel és harckocsikkal támogatott zászlóalj erejű gyalogsági támadás érte. Az alakulat katonái egy harckocsit kilőttek, egyet pedig mozgásképtelenné tettek, valamint több páncéltörő ágyút megsemmisítettek. A Ludwig záróosztag ennek ellenére meghátrálni kényszerült, új állásait a 657-es és 706-os magaslaton (Feketehegy) vette fel.¹²⁶ A hadtest rendelkezése értelmében az alakulatot a hágóút mentén úgy kellett hátravonni, hogy az ellenség előretörését tovább késleltessék, de magát a harccsoportot ne érjék további veszteségek, s ne vágják el a főerőktől.¹²⁷ Késő délután a szovjet csapatok nyugatról megkerülték a két magaslatot, így a záróosztag a feketeerdői (Pădurea Neagră) üveggyár két oldalán kiépített állásokba volt kénytelen visszavonulni. A harcokban az 593. gyűjtőzászlóalj parancsnoka, Stengel alezredez és a segédtiszt, dr. Stork hadnagy is megsebesült.¹²⁸

Október 16-án az alakulatot a szomszédos Seeler harccsoporttal együtt a napok óta folyamatosan támadó ellenség új védelmi állásokba vetette vissza, melyek a Szentlázár (Sânlazăr)–Micske (Mișca)–Cséhtelek (Ciutelec)–Sebesújfalú (Bistra) vonalon húzódtak.¹²⁹

A Ludwig záróosztag alárendelt alakulatai, azok létszáma és fegyverzete október 16-án:¹³⁰

- 127. hadsereggközvetlen gépkocsizó utász dandár törzse
Személyi állománya: 4 tiszt, 13 altiszt, 29 legénységi állományú katona,
2 katonai hivatalnok

123 Kriegstagebuch des Heeresgruppe A. NARA T311 R159 F7209995.

124 Kriegstagebuch des LXXII.z.b.V Armee-Korps: T314 R1566 F000090.

125 Unterlagen der Ia-Abteilung des Armee Oberkommando 6. CAMO F500 O12472 D322 0062.

126 Unterlagen der Ia-Abteilung des Armee Oberkommando 6. CAMO F500 O12472 D323 0268.

127 Unterlagen der Ia-Abteilung des Armee Oberkommando 6. CAMO F500 O12472 D322 0098.

128 Kriegstagebuch des LXXII.z.b.V Armee-Korps: T314 R1567 F001250 – F001251.

129 Unterlagen der Ia-Abteilung des Armee Oberkommando 6. CAMO F500 O12472 D322 0132.

130 Kriegstagebuch des LXXII.z.b.V Armee-Korps: T314 R1566 F000758.

- 506. építő utászzászlóalj
Személyi állománya: 3 tiszt, 8 altiszt, 48 legénységi állományú katona
 - 127. utászs század¹³¹
Személyi állománya: 1 tiszt, 7 altiszt, 53 legénységi állományú katona
 - 593. gyűjtőzászlóalj
Személyi állománya: 11 tiszt, 96 altiszt, 364 legénységi állományú katona, 1 katonai hivatalnok
- Fegyverzete: 4db könnyű géppuska
- 24/8. (önjáró) légvédelmi üteg 1. szakasza, fegyverzete 3 db 2 cm-es légvédelmi gépágyú.

Október 17-én a LXXII. hadtest a Ludwig záróosztágot feloszlatta. Az 593. gyűjtőzászlóaljnak Tasnádra kellett vonulnia.¹³²

Magyarország

Október 18-án a 6. hadsereg főparancsnoksága elrendelte a zászlóalj harcokból történő kivonását és az 593. mögöttes parancsnokság Mezőkövesdre települt főhadiszállására történő átszállítását, hogy az alakulatot átszervezzék, és állományát felfrissítő kiképzésben részesítsék.¹³³ Az alakulat veszteségei az október 1. és 17. közötti időszakban a következők voltak: megsebesült, meghalt vagy eltűnt 3 tiszt, 28 altiszt, 186 legénységi állományú katona. Az eltűntek között volt három katona a 2. század (volt 318. területvédelmi zászlóalj) állományából.

Október 20-án Mezőkövesden a zászlóalj állománya mindössze 6 tiszt, 1 egészségügyi tiszt, 2 katonai hivatalnok, 53 altiszt és 157 legénységi állományú katona volt. Ezen kívül sikerült még összegyűjteni más alakulatoktól elszakadt katonákat, köztük 2 tisztet, 67 altisztet és 231 legénységi állományú katonát. A hadtest kérésére az újjászervezés és kiképzés után az alakulatot mint riadóegységet azonnal ismét harcba kellett vetni.¹³⁴

Október 25-én az 593. gyűjtőzászlóalj mintegy 600 fős állományából újra felállították a 318. területvédelmi zászlóaljat 400 fővel, valamint a 465. biztonsági zászlóaljat 200 fővel. Az új zászlóaljak így magukba foglalták a román hadszíntéren szétvert 552.¹³⁵ és 742.¹³⁶ területvédelmi, valamint az 522. biztonsági zászlóaljak maradványait is.¹³⁷ A két alakulat továbbra is az 593. mögöttes parancsnokság alakulataihoz tartozott, de azonnali hatállyal a LXXII. hadtest alá rendelték, melyet megbíztak a két

131 Minden bizonnyal elírás történhetett, mert ilyen alakulat nem volt a szárazföldi haderőben. Valószínűleg a 127. hadsereggközvetlen gépkocsizó utászdandár egyik századról lehet szó, csak feltehetőleg lemaradt a század hadrendi száma.

132 Kriegstagebuch des LXXII.z.b.V Armee-Korps. NARA T314 R1566 F000673.

133 Unterlagen der Ia-Abteilung des Armee Oberkommando 6. CAMO F500 O12472 D322 0206.

134 Unterlagen der Ia-Abteilung des Armee Oberkommando 6. CAMO F500 O12472 D322 0208.

135 Einheiten der Sicherungstruppe und Landeschützen mit überwiegend arabischen Nummern. Band 29: BArch. RH 15/2974: 33., 37–41.

136 Einheiten der Sicherungstruppe und Landeschützen mit überwiegend arabischen Nummern. Band 29: BArch. RH 15/2982: 338.

137 II/100985 g.v. 7.12.44. Másolata a szerző birtokában.

alakulat további kiképzésével. Az október 20-án kelt parancssal szemben mindkét alakulatot a mögöttes területek biztosítására jelölték ki.¹³⁸

A 318. területvédelmi zászlóalj élére az augusztusi harcokban eltűnt Schlenkrich alezredes helyére az 593. gyűjtőzászlóalj addigi parancsnokát, Stengel alezredest nevezték ki. Rudolf Stengel 1894. október 6-án született Drezdában. Apja hivatásos katona, ezredes, aki a 89. gyalogdandár parancsnokaként 1917-ben esett el Franciaországban. Alsóbb iskoláit Drezdában és Chemnitzben végezte, részben magántanulóként. 1908-ban felvételt nyert a Száz Királyi Kadét Hadtestbe, majd annak elvégzése után, 1911-ben továbbtanult a Döbelni Mezőgazdasági Főiskolán. 1914 augusztusában kezdte meg egyéves önkéntesi szolgálatát a tűzérségnél. Az első világháború alatt számos tűzér és gyalogsági alakulatnál szolgált Franciaországban és Ukrajnában. 1916-ban tisztjelölti, majd 1917-ben szakaszparancsnoki tanfolyamra vezényelték. 1917. április 16-án tartalékos hadnagyi kinevezést kapott. A háború alatt elnyerte a II. osztályú Vaskereszt, valamint a Szász Albrecht Rend Lovagkeresztjének a II. osztályát a kardokkal kitüntetések. A háború után a bankszektorban helyezkedett el, majd az államigazgatásban dolgozott, mint segédjegyző. 1933 októberében visszatért a katonai pályára, és tartalékos hadnagyként a Löbäui Katonai Kerületi Parancsnokságon kapott beosztást. Kiváló katonai hivatalnok vált belőle. 1935-ben egy rendfokozat átugrásával tartalékos századossá léptették elő, és a Löbäui Hadkiegészítő Iroda segédtsíjtje lett. 1938. december 15-től hivatásos állományba helyezték át. 1939-ben a Löbäui Katonai Nyilvántartó Hivatal vezetőjének nevezték ki, és még ez év június 1-től őrnaggyá léptették elő. 1942. április 20-án, addigi katonai szolgálatának elismerésül a II. osztályú Háborús Érdemkereszt a kardokkal kitüntetés adományozták számára. 1943. április 1-én alezredessé léptették elő. 1944. március 1-jei jellemzésében előljárói így írtak róla: „Kifogástalan jellem, nyugodt és visszafogott, nem túl közvetlen személyiség, ötvözi a német katonai erényeket a nemzetiszocializmus eszméivel, és mindkettőt képes átadni másoknak. Rendkívül bajtársias. A hadkiegészítés rendszerében különösen tapasztalt és nagy érdemekkel rendelkező tiszt, aki független katonai nyilvántartási tisztként vezeti hivatalát. Igazi szervezőtehetség. Szellemileg átlagos, fizikailag jó képességű, bár nem túl mozgékony. Pozícióját jól betölti. A jól megérdemelt alezredesi előléptetés új lendületet adott neki...”

Annak ellenére, hogy nem végzett zászlóaljparancsnoki tanfolyamot, a fronton szolgáló alakulatoknál egyre nyomasztóbbá váló tiszthiány miatt 1944. június 25-én a Dél-Ukrajna Hadseregcsoporthoz vezényelték, hogy területvédelmi, illetve biztonsági zászlóaljnál vezetési gyakorlatot szerezzen. A következő három hónapos időszakról semmilyen információval nem rendelkezünk, a hadseregcsoporthoz végzett tevékenysége és beosztása ismeretlen. Szeptember 10-én nevezik ki az 593. mögöttes parancsnokság I. gyűjtőzászlóaljának parancsnoki posztjára.¹³⁹

Október 26-án (a kiképzés idejére) a zászlóaljat azonnali hatállyal a Schmidt hadtestcsoport¹⁴⁰ alárendeltségébe helyezték, de továbbra is az 593. mögöttes parancsnokság alakulataihoz tartozott. A kiképzés ideje alatt a zászlóaljat a hadtestcsoport és

138 Unterlagen der Ia-Abteilung des Armeekorps Oberkommando 6. CAMO F500 O12472 D341 0130 és 0138.

139 Stengel, Rudolf Kurt Hermann. BArch. PERS 6/12336.

140 Korpsgruppe Schmidt, LXXII. Hadtest.

a 76. gyaloghadosztály őrzési feladatokra alkalmazhatta, de ez nem mehetett a kiképzés rovására.¹⁴¹

Október 27-én a 318. területvédelmi zászlóalj századainak új szálláskörletei Mezőtárkány, Nagyfüged és Tarnaméra voltak.¹⁴²

Október 28-án az alakulat megkezdte a kéthetes kiképzést. Október 28-án, valamint november 4-én és 5-én számos kitüntetést adományoztak a zászlóalj tagjainak. Az alakulat új parancsnoka, Stengel alezredes és Willy Gergs főtörzsőrmester megkapta a II. osztályú Vaskereszt 1939-es ismétlődőpántját. A zászlóalj egyik tisztjének, dr. Wilhelm Stork hadnagynak¹⁴³ és Emil Reith tizedesnek az I. osztályú Vaskeresztet, további három tisztnek, egy altisztnek és három légénységi állományú katonának, akik a régi 318. zászlóalj tagjaiként az 593. gyűjtőzászlóalj keretében vettek részt a iași-kisinyovi szovjet offenzíva elhárító harcaiban, valamint az erdélyi harcokban, a II. osztályú Vaskeresztet adományozták.¹⁴⁴

November 5-én a LXXII. hadtest új védelmi vonal kiépítésébe kezdett a Jászberény dél–Jászapáti dél–Jászkisér dél–Tiszaróff vonalon. A 318. területvédelmi zászlóaljat és a 465. biztonsági zászlóaljat – azok kiképzésének részeként – felvonultatták a területen. A két alakulat feladata volt többek között az érintett területek biztosítása, a civil lakosság kitelepítésének lebonyolítása, valamint a hadifoglyok kísérése és felügyelete.¹⁴⁵

November 10-én, a kiképzés végén a zászlóaljat a szorongatott helyzetben lévő magyar fővárosba szállították, és az alakulatot visszahelyezték az 593. mögöttes parancsnokság alárendeltségébe.¹⁴⁶

A zászlóalj budapesti tevékenységéről az elsődleges források hiányában alig állnak rendelkezésre adatok. Az alakulatot jellegénél fogva először biztonsági feladatokra alkalmazták, majd legkésőbb december végétől szakaszonként kerültek első vonalbeli bevetésre.

A 318/4. század egyik szakaszának (Arthur Schädler¹⁴⁷ hadnagy szakaszparancsnok vezetésével) volt a feladata a Margit-híd épen maradt¹⁴⁸ Buda–Margit-sziget közötti szakaszának a védelme és az esetleges robbantási parancs végrehajtása.

141 Kriegstagebuch des LXXII.z.b.V Armee-Korps. NARA T314 R1566 F000420.

142 Kriegstagebuch des LXXII.z.b.V Armee-Korps. NARA T314 R1566 F000364, F000408, F000420.

143 Wilhelm Stork 1901. július 7-én született Waldalgesheimben. 1924-ben szerzett politikatudományi diplomát a Tübingeni Egyetemen. Az alakulat 2. századának szakaszparancsnoka, majd annak megsemmisülése után az 593. mögöttes parancsnokság I. gyűjtő zászlóaljának segéd tisztje lett. A zászlóalj 1944. októberi újjraalakulása után áthelyezték az alakulattól. 1945. január 29-én esett el a lengyelországi Stare Kurowóban. A zászlóalj legtöbb kitüntetést elnyert tisztje volt, kitüntetései: I. és II. osztályú Vaskereszt, II. osztályú Háborús Érdemkereszt a kardokkal, Fekete Sebesülési Jelvény. Furcsa érdekesség az alakulattal kapcsolatban, hogy sem őt, sem az alakulat többi szakasz- vagy századparancsnokát nem léptették elő a háború folyamán.

144 Der Befehlshaber Krim, Der Befehlshaber Westtaurien, General-Kommando LXXII. Armeekorps zur besonderer Verwendung BArch. RH 7/2323: 278–280, 288, 296–298, 314. Verleihungsliste Nr. 335, Nr. 336, Nr. 334, Nr. 346, Nr. 347, Nr. 345.

145 Kriegstagebuch des LXXII.z.b.V Armee-Korps. NARA T314 R1566 F001098.

146 Unterlagen der Ia-Abteilung des Armee Oberkommando 6. CAMO F500 O12472 D345 0318.

147 Az eredeti dokumentumban a hadnagy nevét tévesen Schädler-nek írták.

148 A híd, Margit-sziget és Pest közötti szakasza november 4-én egy véletlenül bekövetkező robbanás következtében a Dunába omlott.

A század tagjai közül Schädel hadnagy, valamint 9 altiszt és 31 legénységi állományú katona felelt a híd őrzéséért, mely feladat magába foglalta a forgalom ellenőrzését és a szabotázs elleni védelmet. A robbantó egységet Spindler őrmester vezette, alárendeltségébe 2 altiszt és 12 legénységi állományú katona tartozott.¹⁴⁹

November 19-én a zászlóaljat áthelyezték a budapesti német harcparancsnokság (*Kampfkommandant Budapest*) alárendeltségébe.¹⁵⁰

Az alakulat utoljára november 30-án és december 2-án tűnik fel az 593. mögöttes parancsnokság egységeit részletező dokumentumokban, mint a Budapest harcparancsnokságnak alárendelt alakulat.¹⁵¹

December 7-től a 318/4. század egy másik, 50 fős szakaszának Georg Johann Kistner (1899–1945) hadnagy szakaszparancsnok vezetésével a német Budapesti Helyőrség Parancsnokság (*Standort-Kommandantur Budapest*) vezetőjének, Heinrich Remlinger¹⁵² (1882–1946) vezérőrnagynak a védelme és a helyőrség parancsnokságnak otthont adó Astoria szálló (V. kerület, Kossuth Lajos utca 19–21) épületének az őrzése lett a feladata.¹⁵³

December végén, feltehetőleg 23-a és 26-a között a zászlóaljtörzs katonái egy SS-alakulattal együtt részt vettek a XI. kerületben a Keserűvíztelep és Péter-hegy (145-ös magassági pont) között húzódó vasúti töltés mögötti állásokból meginduló támadásban, melynek célja a szovjet csapatok visszaszorítása volt Budapest közigazgatási határán túlra. Az aknavető és tüzérségi tűzzel támogatott támadás gyorsan teret nyert a Horthy Miklós út (ma Ady Endre út) irányában. A németek kezére került a Péter-hegy (145-ös magassági pont) és a Pacsirta-hegy (154-es magassági pont). A siker azonban rövid életűnek bizonyult. A szovjet 23. lövészhadtest csapatai december 27-én ismét, de most már végleg elfoglalták a területet.¹⁵⁴

149 Unterlagen der Ia-Abteilung der Armeegruppe Fretter-Pico. CAMO F500 O12472 D380 0028. A 169/44 számú 6 oldalas, dátum és aláírás nélküli iratanyag szövegéből csak arra lehet következtetni, hogy az november 10-e után íródott. A dokumentumot először Ungváry Krisztián, Meruk József: *Budapest hídjai a város ostromában* című tanulmányukban publikálták. A szerzők, tanulmányukban a 318/4. területvédelmi századnak csak a hadrendszámát adják meg, csapatnemét nem (csupán szolgálati feladatát), annak ellenére, hogy az eredeti dokumentumban az is szerepel, továbbá tévesen adják meg az alakulat robbantásért felelős szakaszának a létszámát és ezzel összefüggésben tévesen állítják azt, hogy a 651. utászzászlóalj katonái alkották a robbantó egységet. Ez az alakulat semmilyen feladatot sem látott el a Margit-híddal kapcsolatban. A 651. utászzászlóalj négy másik híd őrzési és robbantási feladataiért felelt. Tóth Ferenc: *A Margit híd nyolcvanhat napja* című, 2024-ben megjelent könyvének 97. oldalán, az Ungváry, Meruk szerzőpáros tanulmányára hivatkozva szintén tévesen közli ugyanezen adatokat, illetve tényként állítja, hogy ezek az alakulatok kísérelték meg felrobbantani a hidat január 28-án. Ezt azonban semmilyen korabeli dokumentum sem támasztja alá, és a hivatkozott tanulmány sem állít ilyet.

150 Unterlagen der Ia-Abteilung des Armeekorps Oberkommando 6. CAMO F500 O12472 D371 0150 és 0159.

151 Unterlagen der Ia-Abteilung des Armeekorps Oberkommando 6. CAMO F500 O12472 D373 0209 és 0270.

152 Remlinger 1944. december 7-én vette át a helyőrség parancsnokság vezetését. CAMO F500 12472 D380 0128.

153 Otto Weckmann tizedes hadifogoly kihallgatási jegyzőkönyve (másolata a szerző birtokában).

154 Hingyi 2018, 376 és 404; Hingyi 2020, 284, Nevenkin 2019, 611., valamint a szerző 2012. 07. 18-án a XI. kerület Ütköző sorban történt adatgyűjtése alapján.

1945. január 9-én a 318/4. század Kistner¹⁵⁵ hadnagy által vezetett 50 fős szakaszát a budapesti német helyőrségparancsnokság őrzés-védelmi feladatai alól felmentették, és a Kerepesi úti temetőhöz vezényelték az itt küzdő 271. népi gránátos hadosztály 977. és 978. gránátos ezredéből verbuvált 100 fős harccsoport megsegítésére. A szakasz fegyverzete mindössze karabélyokból és egy nehézgéppuskából állt. Bevetésüket a 10. rohamtüzér osztály egy Zrínyi II rohamtarackja támogatta.¹⁵⁶ A temetőben a németek a sírkövekből fedezékeket építettek, a Deák és Kossuth mauzóleumokat kiserődökké, a kriptákat géppuskafészekké alakították. A temető területét, helyenként véres közelharcban védelmezve, január 13-áig tudták megtartani.¹⁵⁷

A továbbiakban az alakulat hadrendi száma egyetlen táviratban vagy jelentésben sem fordul elő, csupán egy 1945. február 26-án kelt kitüntetés-adományozási listában szerepel a zászlóalj 1. századának egyik katonája, a 43 éves August Prescha, aki minden bizonnyal egy Budapesten végrehajtott bátor harci cselekedetért a II. osztályú Vaskereszt kitüntetésben részesült.¹⁵⁸ A zászlóalj 1944/45 telén a budapesti harcokban egy másik területvédelmi alakulattal, a Theodor Dienstl (1905–1945) főhadnagy által vezetett 885/1. területvédelmi századdal¹⁵⁹ együtt megsemmisült. Budapesten a zászlóalj katonái közül a mai napig 6 tisztet, köztük az alakulat parancsnokát, Stengel alezredest, továbbá 36 altisztet és 135 legénységi állományú katonát tartanak nyilván eltűntként. Egy katonáról tudunk, aki még az ostromgyűrű bezárulása előtt egy sebesült transzporttal kijutott Budapestről, de végül 1944 decemberében egy kórházvonaton belehalt az ostrom alatt szerzett sérülésébe. A február 11-én meginduló kitörésből a zászlóaljból mindössze egy katonának, Paul Andreas Metz tizedesnek

155 Georg Johann Kistner hadnagy a müncheni vöröskereszt által 1957-ben kiadott, a zászlóalj eltűntjeit listázó kiadványban, mint 1944 decemberében eltűnt személy szerepel. A Kerepesi temetőben fogságba eső Weckmann tizedes tanúvallomása szerint viszont 1945. január 11-én még biztosan életben volt.

156 Otto Weckmann tizedes hadifogoly kihallgatási jegyzőkönyve (másolata a szerző birtokában). A rohamtarack bevetését szintén alátámasztja Kerekes 2018, 57.

157 Mihályi 2014, 90–91.

158 13. Panzer-Division, 13. Panzer-Division Feldherrnhalle. BArch. RH 7/2148: 810. o. Verleihungsliste Nr.37 Tekintettel a német haderő kitüntetés adományozási rendjére, valamint a szokásos időre mely, a cselekedet, a felterjesztés és az odaítélés között eltelik, a harccselekmény csak Budapesten történhetett.

159 A 885. területvédelmi zászlóalj 1944 augusztusában, Romániában megsemmisült. 1944 októberében Magyarországon újrászervezték a zászlóalj egykori 2. századából, valamint több mint egy tucat Romániában megsemmisült területvédelmi, biztonsági és egyéb alakulatok tagjaiból. Unterlagen der Ia-Abteilung des Befehlshabers des rückwärtigen Operationsgebiets Süd. CAMO F 500 O 12469 D 59 0183–0185, valamint Unterlagen der Ia-Abteilung des Befehlshabers des rückwärtigen Operationsgebiets Süd. CAMO F 500 O 12469 D 58 0013. és 0022, továbbá Deutsches Rotes Kreuz Suchdienst: Vermisstenbildliste, Band: FF 708–709.

sikerült elérnie a német vonalakat. Mint a szárazföldi haderő¹⁶⁰ minden sikeresen kitört olyan katonája, aki nem rendelkezett a Vaskereszt I. vagy II. osztályú kitüntetésével, őt is elismerésben részesítették. Részére 1945. február 26-án a II. osztályú vaskeresztet adományozták.¹⁶¹ 1945. március 15-én a 318. területvédelmi zászlóaljat véglegesen törölték a hadrendből.¹⁶²

FELHASZNÁLT LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Bundesarchiv (BArch), Freiburg / Németország

Armeeoberkommando 6 BArch. RH 7/1680

13. Panzer-Division, 13. Panzer-Division Feldherrnhalle. BArch. RH 7/2148

Der Befehlshaber Krim, Der Befehlshaber Westtaurien, General-Kommando LXXII. Armeekorps zur besonderer Verwendung. BArch. RH 7/2323

Armeeoberkommando 6 Verleihung als Armee-Abteilung Hollidt, Armeegruppe Fretter-Pico, Kampfgruppe von Scotti, Armeegruppe Balck. BArch. RH 7/2382

Wehrmachtbefehlshaber Ukraine. BArch. RH 7/2430

Einheiten der Sicherungstruppe und Landesschützen mit überwiegend arabischen Nummern Band 11: RH 15/2964

Einheiten der Sicherungstruppe und Landesschützen mit überwiegend arabischen Nummern. Band 21: BArch. RH 15/2974

Einheiten der Sicherungstruppe und Landesschützen mit überwiegend arabischen Nummern. Band 29: BArch. RH 15/2982

Einheiten der Sicherungstruppe und Landesschützen mit römischen Nummern. Band 1: BArch. RH 15/2997

Luftschutzmäßnahmen. – Vorbereitungen gegen feindliche Fallschirmjäger und Luftlandetruppen Bewachungs- und Sicherungsmaßnahmen sowie Zusammenarbeit zwischen Heer und Luftwaffe: Geheimsachen. RH 53-7/236a és RH 53-7/236b

Schlenkrich, Johannes Emil. BArch. S 566/056

Stengel, Rudolf Kurt Hermann. BArch. PERS 6/12336

160 A téma hazai szakirodalmában (Ungváry 2019, 19.) szereplő adatokat kiegészítve, meg kell jegyeznünk, hogy a szárazföldi haderő minden, a kitörés során ájtutott katonája – kifejezetten a sikeresen végrehajtott kitörésért – (ha még korábban nem ítélték, oda számára), megkapta a Vaskereszt I. vagy II. osztályát. Aki nem rendelkezett vele az a II. osztályt, akinek ezt a fokozatot már korábban odaítéltek azok számára a kitüntetés I. osztályát adományozták. A kitörést követően a szárazföldi haderő 13 különböző alakulatából összesen 20 altisztnek és 21 legénységi állományú katonának, valamint a „Feldherrnhalle” hadseregközvetlen légvédelmi tüzérosztály két tisztjének, név szerint Hans Küssner és Heinz Kortz hadnagyoknak az I. osztályú Vaskeresztet, további 14 altisztnek és 56 legénységi állományú katonának pedig a II. osztályú Vaskeresztet adományozták. Armeeoberkommando 6 Verleihung als Armee-Abteilung Hollidt, Armeegruppe Fretter-Pico, Kampfgruppe von Scotti, Armeegruppe Balck. BArch RH 7/2382: 1744–1748., Verleihungsliste Nr.111. (Rückkämpfer), 1756–1758., Verleihungsliste Nr. 41. (Rückkämpfer), 1766., Verleihungsliste Nr. 115. (Rückkämpfer), 1766., Verleihungsliste Nr. 118. (Rückkämpfer), 1798., Verleihungsliste Nr. 42. (Rückkämpfer), 1804., Verleihungsliste Nr. 45. (Rückkämpfer).

161 Armeeoberkommando 6 Verleihung als Armee-Abteilung Hollidt, Armeegruppe Fretter-Pico, Kampfgruppe von Scotti, Armeegruppe Balck. BArch RH 7/2382: 1744., Verleihungsliste Nr.115. (Rückkämpfer).

162 Kriegstagebuch des Oberkommando des Heeres. II/61127 g.v. 15.3.45 NARA T78 R408 F6377242.

National Archives and Records Administration (NARA), Washington D.C. / Amerikai Egyesült Államok

Kriegsgliederung des Ersatzheer Stand: Okt.1940 NARA T78 R403
Kriegstagebuch des Oberkommando des Heeres: NARA T78 R408
Kriegsgliederung des Ersatzheeres, Stand: Dez. 1943. NARA T78 R411
Kriegstagebuch des Oberkommando des Heeres: NARA T78 R864
Kriegstagebuch des Heeresgruppe A: NARA T311 R158
Kriegstagebuch des Heeresgruppe A: NARA T311 R159
Kriegstagebuch des Armee Oberkommando 6: NARA T312 R1469
Kriegstagebuch des Armee Oberkommando 6: NARA T312 R1483
Kriegstagebuch des Armee Oberkommando 6: NARA T312 R1492
Kriegstagebuch des Armee Oberkommando 6: NARA T312 R1493
Kriegstagebuch des Armee Oberkommando 6: NARA T312 R1497
Kriegstagebuch des Armee Oberkommando 6: NARA T312 R1499
Kriegstagebuch des Armee Oberkommando 6: NARA T312 R1501
Kriegstagebuch des Armee Oberkommando 6: NARA T312 R1505
Kriegstagebuch des LXIV. Armee-Korps: NARA T314 R1056
Kriegstagebuch des LXXII.z.b.V Armee-Korps: NARA T314 R1562
Kriegstagebuch des LXXII.z.b.V Armee-Korps: NARA T314 R1564
Kriegstagebuch des LXXII.z.b.V Armee-Korps: NARA T314 R1565
Kriegstagebuch des LXXII.z.b.V Armee-Korps: NARA T314 R1566
Militairbefehlshaber im Generalgouvernement, Ia 1941: T-501 R-214
Militairbefehlshaber im Generalgouvernement, Ia 1942: T-501 R-215

Centralnij Arhiv Minyisztversztva Oboroni Rosszijszkoi Fegyveracii (CAMO), Podolszk / Oroszország

Unterlagen der Ia-Abteilung des Befehlshabers des rückwärtigen Operationsgebiets Süd.
CAMO F500 O12469 D58

Unterlagen der Ia-Abteilung des Befehlshabers des rückwärtigen Operationsgebiets Süd.
AMO F500 O12469 D59

Unterlagen der Ia-Abteilung der Heeresgruppe A. CAMO F500 O12469 D189

Unterlagen der Ia-Abteilung des Armee Oberkommando 6. CAMO F500 O12472 D322

Unterlagen der Ia-Abteilung des Armee Oberkommando 6. CAMO F500 O12472 D323

Unterlagen der Ia-Abteilung des Armee Oberkommando 6. CAMO F500 O12472 D324

Unterlagen der Ia-Abteilung des Armee Oberkommando 6. CAMO F500 O12472 D371

Unterlagen der Ia-Abteilung der Armeegruppe Fretter-Pico. CAMO F500 O12472 D380

Heeres-Verordnungsblatt. CAMO F500 O12474 D124

FELHASZNÁLT IRODALOM

Deutsches Rotes Kreuz Suchdienst: Vermisstenbildliste, Band: FE, München: 1957.

Deutsches Rotes Kreuz Suchdienst: Vermisstenbildliste, Band: FF, München: 1957.

Hingyi László 2018. *Budapest ostroma 1944–45.* Budapest: Etalon.

Hingyi László 2020. *Budapest ostroma 1944–45.* III. Budapest: Etalon.

Hinze, Rolf 2009. *Crucible of Combat: Germany's Defensive Battles in the Ukraine 1943–44.* Solihull: Helion & Company Limited.

Kerekes András 2018. „Szigetvári Zrínyik” Budapest védelmében. A 10. rohamtüzér osztály harcai a magyar fővárosban és annak térségében 1944 decemberétől 1945 februárjáig. *Hadtörténelmi Közlemények*, 131 (1): 42–70.

- Megargee, P. Geoffrey 2009. *The United States Holocaust Memorial Museum Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933–1945*. Bloomington: Indiana University Press.
<https://doi.org/10.2307/j.ctt16gzb17>
- Mihályi Balázs 2014. *Budapest ostromkalauz 1944–1945*. Budapest: Underground Kiadó.
- Nevenkin, Kamen 2019. *A Budapest erőd. 1–2*. Budapest: Peko Publishing.
- Niehorster, Leo W. G. 2006. *German World War II organizational series Volume 1/II-1. 1 st and 2 nd Welle Army Infantry Divisions (1 September 1939)*. Crownhill: The Military Press.
- Niehorster, Leo W. G. 2010. *German World War II organizational series Volume 3/V. Military Government, Security, and Provost Marshal Forces; Prisoner-of-War Administration*. Crownhill: The Military Press.
- Stopper, Sebastian 2012. *Das Brjansker Gebiet unter der Besatzungsherrschaft der Wehrmacht 1941 bis 1943*. Selbstverlag.
- Tessin, Georg 1988. *Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg 1939–1945. Band 1–13. Osnabrück: Die Waffengattungen - Gesamtübersicht*, Biblio Verlag.
- Tóth Ferenc 2024. *A Margit híd nyolcvanhat napja. Pest, 1944. november4. – Buda, 1945. január 29*. Budapest: magánkiadás.
- Ungváry Krisztián 2019. *Hősök? A budapesti csata német katonai elitje*. Budapest: Jaffa Kiadó.
- Ungváry Krisztián, Meruk József 2019. Budapest hídjai a város ostromában. *archívNET XX századi történeti források*, 19 (1).

FOLYÓIRATOK

After the Battle

Hadtörténelmi Közlemények

Waffen-Revue

Fórizs Sándor[✧]

A határőrség vezetői állománya 1965-ben

DOI 10.17047/HADTUD.2024.34.4.55

A publikáció a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található statisztikai adatok alapján mutatja be a határőrség akkori vezetői állománya helyzetét, szolgálati idejét, beosztásait, iskolai végzettségét. A szerző nyomon követi 1950-től 1965-ig a vezetés összetételében bekövetkezett változásokat, képet ad a tiszti állomány helyzetéről, és bemutatja az országos parancsnokok váltását és a parancsnoki színvonal lassú stabilizálását.

KULCSSZAVAK: határőrség, határőr kerület, országos parancsnok, országos parancsnokság, vezetői állomány

The Leadership of the Border Guard in 1965

Based on statistical data from the Hungarian National Archives, this paper presents the situation, length of service, ranks, and educational qualifications of the senior staff of the border guard at the time. The author discusses the changes in the composition of the leadership between 1950 and 1965, presents data on the situation of the commissioned officers, the succession of national commanders and the slow stabilisation of the command level.

KEYWORDS: border guard, border guard district, national commander, national command, leadership

Bevezetés

Talán járt már a Tisztelt Olvasó Párizsban, ahol érdeklődésének megfelelően a legkülönbözőbb látnivalókat csodálhatja meg. Én, követve korábbi végzettségemet, elsőként Bonaparte Napóleon sírját kerestem fel az Invalidusok templomában, valamint az ott található Hadtörténeti Múzeumot közel 500 000 kiállítási tárgyával. Az embert megragadja a történelem mélysége és összetettsége. Elgondolkozik azon, hogy egy egyszerű származású korzikai a hatalom csúcsára kerül és egy birodalmat irányít.

✧ Nemzeti Közsolgálati Egyetem Rendészettudományi Kar, professor emeritus –
Ludovika University of Public Service, Faculty of Law Enforcement, professor emeritus;
e-mail: drforizs@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-6019-3295>

Az egyik hosszú folyosón a falakat Napóleon tábornokainak, és az állam igazgatásában részt vett munkatársainak festményei díszítik, alattuk rövid életrajzzal. Egyik nagyszerűbb pályaív, mint a másik. A történelemből is ismert nevek. Egy nagy vezetői garnitúra, szoros munkakapcsolatban. Igen, így lehetett előre jutni, alkotni, gondoltam a neveket böngészve. És vajon mi volt a helyzet nálunk a határőrségnél? Azóta is sokat tanakodtam a kérdésen.

Publikációmban egy másik vezetéssel, a magyar határőrség 1965-ös mondhatni csúcส์vezetésével kívánok foglalkozni. Az apropót az adja, hogy a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára megőrizte a határőrség dokumentumainak egy részét,¹ és ezek statisztikákat is tartalmaznak a kérdéshez kapcsolódóan. A határőrséget 1945-től 1965-ig vezetési vonatkozásban több szerencsétlen körülmény is érintette, alapvetően az ország politikai helyzetének tragikus szakaszaiban és a politikai vezetés katasztrofális intézkedései, állásfoglalásai miatt. Elég csupán arra a kreált per alapján egyazon napon, 1949. október 24-én kivégzett három vezetőre gondolni, akiknek már nem adatott meg a határőrség esetleges modernizálása. Pálffy György altábornagy, honvédelmi miniszterhelyettes, a határőrség első főparancsnoka (országos parancsnok), Németh Dezső² ezredes, aki a határőrség törzsfőnöke volt Pálffy mellett 1947-ben, és Korondi Béla őrnagy, aki szintén vezető beosztást töltött be a határőrség parancsnokságán.

A vezetői állomány megújításának és felkészítésének szükségessége következett a hatvanas évek elején-közepén kialakult határőrizeti helyzetből is. Az országos politika döntött a déli határövezet megszüntetéséről, a műszaki zár és a kapcsolódó aknamező nyugati határon történő kiváltásáról az Sz-100-as elektromos jelzőrendszerrel,³ a növekvő turisztikai forgalom miatti erőátcsoportosításról. Mindezek a vezetés elméletében is új megközelítéseket követeltek.

Korábbi krízishelyzetek a vezetői állomány terén

A határőrség vezetői állománya számára két időszak bizonyult kritikusnak nyolc év alatt 1950–1958 között.

1950. január elsejével a Honvéd Határőrség átkerült a frissen létrehozott Államvédelmi Hatóság Határőrség és Belső Karhatalom állományába.⁴ Az esemény egyet jelentett az akkori országos vezetés „lefejezésével”. Politikai megbízhatatlanság vált gyanújával a régi Horthy hadseregben szolgáltak közül, gyakran különböző koholt, hajánál fogva előrángatott okok miatt bocsátottak el embereket. Ezek a tisztek a háború alatt korábban nem szolgáltak magas beosztásban. 1945-ben jelentkeztek az új demokratikus hadseregbe. Irányító szerepet töltöttek be a vasút- és hídépítő alakulatoknál, a határőrség 14 határvadász zászlóaljánál és az 1946-ban létrehozott országos (fő)parancsnokságon. Szakmailag mindenképpen jelentős érvágásnak bizonyult az eltávolításuk.

1 Jelzetük MNL OL HOP XIX-B-10.

2 Tömösváry 2013, 68–76.

3 Sallai 2012.

4 Sallai 2004, 62–68.

Az elbocsájtások az országos parancsnoksággal kezdődtek: „A Parancsnokságról eltávolítottunk 23 vezetőt, 37 beosztottat. Az alakulatoktól Déli és Nyugati viszonylatban 27 vezetőt, 37 beosztottat, egyéb viszonylatban 24 vezetőt, 21 beosztottat.”⁵ Az országos parancsnokságon le lett váltva az összes régi horthysta osztályvezető, ezek helyére 17 fő került az ÁVH központjából, akik viszont határőrizeti területen még nem dolgoztak és szakmailag teljesen tájékozatlanok voltak, helyismerettel nem rendelkeztek. 1950. január 1. és február 1. között eltávolítottak a szervezetből 218 főtisztet, a megmaradt régi, összesen 175 fő viszonylag alacsony beosztásokban dolgozott.

1951. márciusban már ténylegesen 997 tiszt szolgált a határőrségnél, a létszám 516 fővel növekedett 12 hónap alatt. Az egy év alatt lezajlott elbocsátásokat is pótolni kellett, és ezek szerint a 1951. februárig 734 új ember került tiszti beosztásba. Természetesen az ilyen méretű létszámemelésnek ára volt, kimondottan a minőség terén. Mindezek szerint a tisztek száma 107%-al nőtt, lényegében megduplázódott. Ezt az eredményt csak a rövidített idejű tisztképzés felfuttatásával és nagyszámú tiszthelyettes előléptetésével lehetett elérni. Az új állománytábla szerint a tiszthiány a határőrségnél még ekkor is 416 fő volt, vagyis annyi, mint a teljes határvédelem tiszti létszáma az átvételkor.

Mindenesetre ebből az állományból kellett a későbbi vezetőket kinevelni. Meglepő módon 1958-ban elemezte egy dokumentum⁶ a szervezet tiszti állományának helyzetét az 1950–1956. októberig terjedő időszakra vonatkozóan. Nyilvánvalóan ebben az évben már világossá vált, valamit tenni kellene a minőségi helyzet megszüldítéséért, különösen 1956-ot követően. A parancsnokság fejlécét viselő, kétpéldányos irat 42 oldalon 814 nevet szerepeltet azokról, akik a határőrségnél hivatásos tisztként szolgáltak, és még az 1956. októberi események előtt leszereltek, az akkor történtek döntésüket nem befolyásolták. A nevek mellett szerepel a távozás éve és nem minden esetben az oka. A távozás jelzései: elbocsátás, fegyelmi út (61 fő), létszámcsökkentés, saját kérésre (25 fő). Az országos politika kiszámíthatatlan, egymásnak ellentmondó döntései miatt a létszám felduzzasztását követően leépítésekre került sor. 1954-ben, 241 fő, (121 fő létszámcsökkentéssel), 1956-ban, 159 fő, (52 fő létszámcsökkentéssel) hagyta el a határőrséget. Összességében 1951–1956. szeptemberig a tiszti állomány 80%-a leszerelt, illetve leszerelték. A helyükre felvett pótlásnál különösebb minőségről nem lehetett szó. Ez a folyamat nyilvánvalóan meghatározóan befolyásolta a vezetői kiválasztást.

A vezetői állomány alakításában, összekovácsolásában jelentős szerepet kaphat az országos parancsnok, amennyiben van némi mozgástere. Esetünkben viszont őket folyamatosan váltották az alábbiak szerint: 1950-ben egy év alatt két parancsnok, majd a továbbiakban váltás: 1953. július, 1956. augusztus, 1957. augusztus, 1960. augusztus és 1963. Kettő kivételével mindegyik parancsnok kívülről került a beosztásába, nem ismerte a saját gárdáját. Az alacsonyabb szinten is hasonló volt a helyzet, például az országos törzsfőnököt háromszor váltották 1956-ban, utoljára szeptemberben,

5 MNL OL HOP XIX-B-10 1951. év 9. sz. doboz II/2, II/3, II/5, II/6, II/9 tárgykör 1. folyószám, „Jelentés a Határőrség és Belső Karhatalom káderhelyzetéről. 1951. III. 5-én”

6 MNL OL HOP XIX-B-10 1958. év 11. sz. doboz II/1-9. tárgykör 17. folyószám. „Névjegyzék az 1956. október 23-a előtt leszerelt tisztekről.” 1958. 10. 18.

az országos parancsnok helyettesét és a törzsfőnök helyettest szintén 1956-ban váltották.

Az 1956. év végi történések jórészt 1960-ig ismét negatívan befolyásolták a határőrség általános és azon belül a vezetői állomány helyzetét. Ezt konkrétan mutatja, hogy 1960-ban az MSZMP Politikai Bizottsága⁷ egyetértett a határőrség országos parancsnokának és politikai csoportfőnökének leváltásával.

Az összefoglaló jelentések külön értékelik a vezető beosztásokat betöltött tisztek 1956-os tevékenységét. „Az ellenforradalom miatti magatartás miatt 19 fő vezető beosztásút kellett elbocsátani”,⁸ öt kerületparancsnokot, hat kerület törzsparancsnokot, három politikai osztályvezetőt, négy parancsnoksági osztályvezetőt. Az elbocsájtottak 42%-a Szovjetunióban végzett. A vezető beosztású tisztek 60%-a munkás származású, viszont alacsony az általános műveltség szintje. A vezetői beosztást betöltők 54%-a, a törzstisztek (középvezetés) 63%-a csak 8 általánossal rendelkezik (1958-ban).

Az egész határőrségi szervezeten belül a tisztek 57%-a új beosztásba került 1956. október és 1958. augusztus között. Az 1956-os októberi–novemberi események alatt „kompromittálódott” magatartásért leszereltek 182 főt, közülük 17 fő olyan tisztet, aki „hazaárulást” követett el és 6 fő tisztet, aki bíróság elé lett állítva. Hanyag munkáért, italozásért elbocsájtottak 211 főt. Saját kérelmére leszerelt 216 fő, a BM más szervezethez helyezve, nyugalományba ment 17 fő. 1958. január–június 30. között leszereltek újabb 36 főt. 1958. június 30-ig felvettek 455 főt.

Mindezeket az eseményeket, adatokat szükséges figyelembe venni, amikor az 1965-ös vezetői állományt vizsgáljuk. Látszik a rendkívüli személyi mozgás, ami fel-tétlenül megnehezítette a vezetés stabilizálását.

A hivatásos állomány 1964 végén

A levéltárban fennmaradt egy dokumentum 1964. szeptember 3-ai dátummal.⁹ Az aláírás szerint a személyzeti osztályvezető készítette. Ezen időszak adatait esetenként azért is nehéz összehasonlítani, mert a határőrség valamilyen számomra ismeretlen okból áttért az úgynevezett „határőrizeti év” megnevezésű nyilvántartási rendszerre. Ez egyszerűen az éveket októbertől októberig számította, körülményessé téve minden összevetést a korábbi időszak, vagy más szervek adataival.

A szervezet egyik kiemelkedő gondja a tisztí állomány, beleértve a vezetői állomány, jelentős alulképzettsége, csekély iskolázottsága volt. Ennek megszüntetésére, legalábbis csökkentésére az 1965-öt megelőző néhány évben jelentős beiskolázások történtek. A tisztí állomány 60%-a rendelkezett középfokú katonai végzettséggel, öt hónapos pártiskolai vagy érettséginek megfelelő képzettséggel. A tisztek 20%-a szerzett egyetemi vagy főiskolai végzettséget. 975 fő (tiszt, tiszthelyettes) tanult az

7 Az MSZMP Politikai Bizottsága 1960. augusztus 9-ei ülésének anyaga. MNL OL Őrzési egység: 1960. augusztus 9. (288. f.5/195. ö. e.)

8 MNL OL HOP XIX-B-10 1958. év 11. sz. doboz II/1-9. tárgykör 3. folyószám. „Jelentés a BM Határőrség kádermunkájáról, a tisztí utánpótlás helyzetéről, javaslatok a tisztí hiányok pótlására.” 1958. 07. 10.

9 MNL OL HOP XIX-B-10 1965. év 7. sz. doboz II/1-5. tárgykör 1. folyószám. „Káderek helyzet, a kádermunka értékelése /Parancsnoki beszámolóhoz/” 1964. 09. 03.

1964-es évben. Ez a hivatásosok 31,9%-a, az adat tartalmazza a tiszthelyetteseket is. Az előző évhez képest 26%-kal többen jártak valamilyen iskolába. Nagyfokú a lemorzsolódás, 1963-ban 72 fő, 1964-ben 122 fő. A képzést zavarta, hogy az 1963/64-es határőrizeti évben a hivatásosok beosztása terén átcsoportosítás vált szükségessé a nyugati határszakasz megerősítésére és a növekvő idegenforgalom miatt.

Ekkor a határőrségi létszámviszonyok az alábbiak:

- a hivatásos létszám 3121-ről 3248-ra emelkedett papíron, valójában 3048 fő, hiány 200 fő;
- tiszti beosztás 2043, tényleges létszám 1803 fő, a hiány 240 fő;
- tiszthelyettesi munkakör 1010, állományban van 1060 fő, a többlet 50 fő, ugyanakkor 169 tiszthelyettesi hely betöltetlen;
- irodai beosztási hely 195 (polgári dolgozó), meglévő létszám 185 fő.

Az előző évhez (1963) képest 52 fővel csökkent a tiszti, 87 fővel emelkedett a tiszthelyettesi létszám. A tiszti létszámcsökkenés oka, hogy 19 tiszt ment a Belügyminisztérium más területére, 19 főt elbocsátottak, 6 fő nyugállományba vonult, 8 fő elhalálozott. Tiszthelyettes felvétel előző évben 233 fő, ebben az évben 289 fő, elbocsátás előző évben 157 fő, most 123 fő volt.

Figyelemre méltó a fegyelmi adatok egyik része. 1963. október 1. – 1964. június 30. között 369 fő, (ebből hivatásos 83 fő, 53 tiszt, 30 tiszthelyettes) lett a katonai ügyészségnek átadva büntető eljárás keretében. Vagyis ez az adat 286 fő sorkatonát is tartalmaz, akik katonai ügyészségnél lettek feljelentve. Ebben a kategóriában 91 fős az emelkedés az előző évihez képest. A súlyos esetek is növekedtek, egy évvel korábban a katonai bíróság 99 fővel szemben járt el, 1964-ben pedig 162 fő ellen. Ez 63 fős emelkedés, 9 fővel több tiszt került a bíróság elé.

A határőrség vezetői állománya 1965-ben

Az 1965-ös évben vezetői beosztásokat ellátókról szerencsés módon fennmaradt egy személyzeti anyag.¹⁰ A személyügy által készített okmány az 1965–1969 közötti időszakra tartalmazza a képzési tervet. Többször módosították a dokumentumot visszalépések, kiesések miatt, kézzel írott átvezetéssel.

A szöveg szerint 117 vezetői munkakörből kettő nem volt betöltve, a kimutatás 115 személy adatait tartalmazza. Aki nincs a nyilvántartásba felvéve, az az országos parancsnok, a törzsfőnök és a politikai csoportfőnök. Ezek szerint a terv elkészítésekor legalább 120 főt soroltak a vezetői kategóriába az 1803 fős ténylegesen betöltött tiszti beosztásból. Ez lényegesen több mint 1957-ben. Persze azóta újabb munkakörök kerültek az állománytáblába, mint a kerületi vagy az országos parancsnoksági KISZ¹¹ bizottsági titkárok, ami legalább 12 fővel emelte a létszámot, illetve bővültek a politikai és a pártszervek.

10 MNL OL HOP XIX-B-10 1965. év 10. sz. doboz II/5. tárgykör 9. folyószám. „Belügyminisztérium Határőrség Országos Parancsnokság, valamint a kerületek vezetőinek iskoláztatási és káderutánpótlási terve.” 1965. 02. 28.

11 Kommunista Ifjúsági Szövetség.

Mint említettem, 115 fő adatait tartalmazza a nyilvántartás. Az országos parancsnokságról az osztályvezetők és helyetteseik; a parancsnoksági pártbizottság titkára, a KISZ-bizottság titkára, a politikai csoportfőnökségről 7 fő; 1 fő az országos MSZMP pártbizottság titkára. A határőr kerületektől vezetői beosztásba sorolták a parancsnokot, a törzsfőnököt, a pártbizottsági és a KISZ bizottsági titkárt, a hadtápfőnököt, a felderítő és a politikai osztályok vezetőit.

A nyilvántartási adatok komoly lehetőséget nyújtanak ezen vezetői állomány-kategória helyzetének elemzésére. Ezek az alábbiak:

- név, rendfokozat, beosztás, hivatásos szolgálati idő kezdete, mióta van jelenlegi beosztásban;
- születési éve, anyja neve;
- párttagságának kezdete;
- iskolai végzettsége (állami, katonai, politikai);
- alkalmas-e jelenlegi beosztásában (beosztásának jobb ellátásához milyen iskola elvégzését javasolják, melyik évben);
- alkalmas-e magasabb beosztásba (iskolára küldéssel vagy anélkül, ha iskola elvégzésével, úgy milyen iskolára javasolják és melyik évben);
- amennyiben beosztásában (BM szolgálatra) alkalmatlan, javaslat áthelyezésre más beosztásba, tartalékalományba. Végrehajtás ideje.

A dokumentumhoz összegzés kapcsolódik.

Magasabb beosztásra alkalmas megnevezéssel szerepel:

- 26 fő, (közülük 3 főt ceruzával kihúztak), 15 fő további iskolai végzettség nélkül,
- 11 főnek további iskolai végzettséget írnak elő (4 fő ZMKA, 3 fő BM Rendőrakadémia, 1 fő jogtudományi egyetem, 1 fő közgazdasági egyetem [ő kerületi hadtápfőnök], 1 fő ELTE, 1 fő pártfőiskola).

Jelenlegi beosztására alkalmatlan minősítést kapott 3 fő: a határőrség hadtápfőnöke és a hadtápfőnök helyettese (velük szemben anyagi kérdések miatt ekkor eljárás folyt), 1 fő kerületi politikai osztályvezető. Az utóbbi nevéhez ceruzával beírták, hogy alacsonyabb beosztásba helyezték.

Összegzés az anyag legvégén:

- 42 fő a további beiskolázási létszám;
- jelenlegi képzettsége alapján magasabb beosztásba javasolva 15 fő;
- iskolai végzés után magasabb beosztásba javasolva 11 fő, ők már beiskolázásra kerültek;
- jelenlegi képzettségük alapján beosztásuk ellátására alkalmas 86 fő, közülük iskolára tervezve 30 fő.

Kimutatás a jelenlegi képzettségről szakmai területen:

- pártiskolai végzettség: 5 hónapos pártiskola 15 fő; 1 éves pártiskola 3 fő; 2 éves pártiskola 1 fő; pártiskolát nem végzett 96 fő;
- katonai iskolai végzettség szerinti megoszlás:
 - a) katonai tisztképző 1 éves 8 fő; 1–3 éves 2 fő
 - b) katonai tiszti továbbképző 6 hónapos 2 fő; 1 éves 11 fő; 1–3 éves 3 fő; 1,5 éves a Szovjetunióban 14 fő;
 katonai főiskola Szovjetunióban és ZMKA 13 fő.

- politikai tisztképző 6 hónapos 9 fő; 1 éves 11 fő; 1–3 éves 3 fő.
- politikai tiszti továbbképző 1–3 éves 1 fő;
Politikai Főiskola Szovjetunióban és ZMKA 15 fő;
- operatív iskola 6 hónapos 1 fő; 1 éves 4 fő; továbbképző a Szovjetunióban 7 fő;
BM Rendőrákadémia 4 fő.

Állami iskolai végzettség szerinti megoszlás:

- a) alapfokú iskola: 5 elemi 1 fő; 6 elemi 2 fő; 8 általános 26 fő;
- b) középiskola: I. osztály 8 fő; II. osztály 9 fő; III. osztály 2 fő; IV. osztály nincs hallgató; érettségizett 31 fő.
- c) felsőfokú iskola, egyetem, főiskola, felsőfokú technikum 36 fő. Közülük „Marxista-Leninista Esti Egyetem” 30 fő.
- d) A legkedvezőtlenebb adat, 29 fő legfeljebb csupán 8 általánossal rendelkezik.

Nyilvánvalóan az is nagy elmaradás, hogy a 115 vezetőből csupán 31 főnek van középiskolai érettségije, és a kimutatás készítésekor 19 fő járt középiskolába. A képzettségi szint emelését továbbra is keresték a szakmai terület érettségit nem kívánó felkészítéseiben (mint például a BM Rendőrákadémia). A görcsös igyekezetet mutatja, a 115 főből az érintett évben 50 fő folytatott valamilyen szintű tanulmányt. A kimutatás szerint 5 fő pártfőiskolán, 12 fő „Marxista-Leninista Esti Egyetem”-en, 17 fő a Zrínyi Miklós Katonai Akadémián, 12 fő polgári egyetemen és főiskolán, 4 fő BM Rendőrákadémián.

Gondolatok a statisztikai adatokkal kapcsolatban

- A) Az életkor szerinti adatok:
 - az állomány átlagéletkora pontosan 40 év;
 - 30 évesnél fiatalabb 4 fő (ők a KISZ titkárokat képviselik);
 - 45–53 év közötti 11 fő, az utolsó 4 korosztályban csupán 1–1 fő található;
 - a 34–41 év közöttieket 85 fő (73%) képviseli igen szerencsés évenkénti egyenletes elosztással.
- B) Az anyag egyik igen sok információt tartalmazó kérdése: mióta dolgozik jelenlegi beosztásában:
 - 1956-ot megelőzően 3 fő van a listán;
 - 1956-ban öt fő került jelenlegi munkakörébe, de nem lehet tudni, hogy az októberi események előtt vagy után;
 - az 1965-ös 115 vezető közül 1957-től neveztek ki 107 személyt. Ez azt jelenti, az 1965-ös határőrségi vezetés 93%-ban lecserélődött, illetve beosztásában új volt 1956-hoz képest;
 - 1957-ben a 16 fő, 1958-ban 4 fő, 1959-ben 14 fő kinevezett a nagy váltást jelzi;
 - a további cserék miatt sokan beosztásukban rendkívül rövid ideje dolgoztak. 1962-ben 16 fő (3 éve), 1963-ban 8 fő (2 éve) és 1964-ben 18 fő (1 éve) lett kinevezve. 42 fő vezető 3 éven belül (36,5%).

Összességében erről a területről elmondható, egy igen fiatal állomány rövid ideje tölti be a fontos vezetői munkaköröket, és 1956-hoz képest teljes vezetői cserére került sor.

- C) A következő kérdés: mióta párttag? Lényegében az egész állomány az, de található itt néhány érdekesség. Összesen 97 fő párttagságának kezdete kapcsolódik egy 6 éves időszakaszhoz, 1945–1951-hez. Megoszlása: 1945: 35 fő; 1946: 16 fő; 1947: 14 fő; 1948: 8 fő; 1949: nincs senki; 1950: 11 fő; és 1951: 13 fő. Vagyis ezekből az évekből származott a vizsgált csoport 84%-a. Megítélésem szerint ez a vezetésnek rendkívüli stabilitást adott, mind az egymás ismerete, mind a hasonló világnézeti álláspont.
- D) A hivatásos szolgálat kezdete rubrika szintén komoly következtetésekre ad lehetőséget. Öt meghatározó év van, amikor az érintettek hivatásos állományba kerültek, öt év alatt 93 fő, (a vezetők 80%-a). 1945: 21fő; 1949: 31 fő; 1950: 19 fő; 1951: 11 fő és 1952: 11 fő. A többi években szórványosan, nem ilyen dömpingszerűen léptek be a rendszerbe. Arra, nincs lehetőségünk, hogy a számokból megtudjuk, hányan kezdtek a határórségnél, és hányan kerültek később a szervezethez. Ami biztos 41 fő esetében már csak az ÁVH Határórség jön számításba ebből a létszámból, azok, akik 1950–1952 között szerepelnek. 1953-tól 15 főnek származik a hivatásos szolgálat kezdete. Érdekesség, 1964-ben 4 fő lett hivatásos, és máris a vezetői nyilvántartásban szerepelnek.

Zárógondolatok

1965-ben a határórség saját besorolása szerint 117, valójában az országos csúcsvezetőkkel együtt körülbelül 120 vezetői munkakörrel rendelkezett, amelyek kettő kivételével be is voltak töltve. Az állományról rendelkezésünkre áll több kimutatás is az 1965-ös évből. A statisztikát vizsgálva arra a következtetésre juthatunk, hogy vezetői szinten a szervezet ekkor stabil állománnyal rendelkezett, szemben az alacsonyabb, végrehajtási szinttel, ahol legalább 1959-ig igen magas volt a fluktuáció. 1958-ban a tiszti állomány lemorzsolódása még évi 7–10%-os volt, és ez természetesen hosszabb távon egy tarthatatlan arány.¹² Magát az országos parancsnoki munkakört betöltő vezető is 1956-ban, 1957-ben 1960-ban és 1963-ban lett váltva.

A vezetői állomány kialakítását és stabilizálását több súlyos esemény és az irányító politika által elkövetett szakmai hiba akadályozta. Ezekhez tartozik az Államvédelmi Hatóság Határórség és Belső Karhatalom megnevezésű szervezet létrehozása, amihez jelentős „tisztoztatás” kapcsolódott a tiszti állomány vonatkozásában. Az 1956. októberi eseményeket követően a szervezetet meghatározó számban hagyták el tisztek, illetve lettek leváltva vezetők, ezt több jelentés tartalmazza. „A Miniszter elvtárs 016. számú parancsa alapján 117 fő tisztet szereltünk le, míg a többi – kb. 400 tiszt – a 016. sz. parancs előtt lett leszerelve, illetve elbocsájtva.” „Tiszti-hiányunk csökkentése érdekében a honvéd karhatalomtól 120 tisztet veszünk át.”¹³

Ezt követően 1965-ig az új vezetői garnitúra kialakítása, illetve felkészültségének növelése, beiskolázása, képzése vált fő feladattá. A 115 főről rendelkezésünkre álló

12 MNL OL HOP XIX-B-10 1958. év 11. sz. doboz II/1-9. tárgykör 3. folyószám. „Jelentés a BM Határórség kádernakjáról, a tiszti utánpótlás helyzetéről, javaslatok a tiszti hiányok pótlására.” 1958. 07. 10.

13 MNL HOP XIX-B-10 1957. év 8. sz. doboz I/4-6. tárgykör 21. folyószám. „Irányelvek a határőr csapatok miniszteri szemléjéhez.” 1957. 09. 28.

adatok szerint mindenki a Magyar Szocialista Munkáspárt, illetve már az elődszervezet, a Magyar Dolgozók Pártja tagja volt. Ez az elvárások érvényesítését jelentősen segítette, mert az úgynevezett „pártfegyelem” a magánélet és a társadalmi kapcsolatok olyan területeire is kiterjedt, amelyet a katonai fegyelem esetleg nem érintett. A vezetés összetételét vizsgálva megállapítható, hogy az rendkívül fiatal volt, az átlagéletkor 40 év, szinte mindenki 1956-ot követően került vezető munkakörbe, sokan a tanulmányozott utolsó három évben, és hivatásos szolgálati idejük kezdete egy szűk, legfeljebb 10 éves sávhoz kötődik. Azt, hogy a társadalom alsóbb rétegeiből származtak, mutatja a relatíve alacsony iskolai végzettségük. 29 fő 8 általánossal vagy kevesebbel és 31 fő rendelkezett középiskolai végzettséggel. Felkészítésük jelentős részét különböző rövidített szakmai képzések tették ki, ahol a katonai ismeretek, a pártfőiskola, illetve a Szovjetunióban zajlott tanulmány dominált. Mindez nyilvánvalóan akadályozta a vezetői munka színvonalának dinamikus javítását. Ebből kifolyólag a határőrség az egész tiszti állomány részére, és kiemelten a vezetői munkaköröket betöltők esetében 1960-at követően jelentős beiskolázásokat hajtott végre.

1965-ben már bizonyos értelemben új vezetési és szakmai szemléletre volt szükség. Ezt tükrözi egy jelentés¹⁴ a határőrség műszaki zárrendszerével kapcsolatban. „1959-64-ig 29 fő lett úgy elfogva, hogy megsérült az aknamezőn, ugyanezen idő alatt Nyugaton 4348 fő lett elfogva, ugyanezen idő alatt 44 fő műszaki határőr sérült meg.”¹⁵

Vezetői téren fordulatot jelentett Szabó Gusztáv későbbi határőr vezérőrnagy 1963-ban történt kinevezése országos parancsnoknak. 1974-ig dolgozott ebben a beosztásban, mint a leghosszabb ideig funkcionáló vezető. Ő már a szervezeten belülről, mint korábbi kerületparancsnok került ebbe a munkakörbe. Törzsfőnöke Bágyi János ezredes szintén kerületparancsnoki munkakörből lépett előre. Ezek a személyzeti megoldások már kedvezően befolyásolták a későbbi időszakot.¹⁶

FELHASZNÁLT FORRÁS ÉS IRODALOM

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

MNL OL Az MSZMP Politikai Bizottsága 1960. augusztus 9-ei ülésének anyaga.

Órzási egység: 1960. augusztus 9. (288.f.5/195.ö. e.)

https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp_mdp/HU_MNL_OL_M-KS_288_05_01950.pdf#search=&page=21 (letöltve 2025. 02. 01.)

MNL OL HOP XIX-B-10 1951. év 9. sz. doboz II/2, II/3, II/5, II/6, II/9 tárgykör 1. folyószám.

„Jelentés a Határőrség és Belső Karhatalom káderhelyzetéről. 1951. III. 5.-én.”

MNL HOP XIX-B-10 1957. év 8. sz. doboz I/4-6. tárgykör 21. folyószám.

„Írányelvek a határőr csapatok miniszteri szemléjéhez.” 1957. 09. 28.

MNL OL HOP XIX-B-10 1958. év 11. sz. doboz II/1-9. tárgykör 17. folyószám.

„Névjegyzék az 1956 október 23.-a előtt leszerelt tisztekről.” 1958. 10. 18.

14 MNL OL HOP XIX-B-10 1964. év 23. sz. doboz XIII. 16. folyószám. „Jelentés a Határőrség műszaki-technikai fejlesztésének helyzetéről és javaslat a műszaki-technikai eszközök fejlesztésének irányelveire.”

15 Uo.

16 A rendszerváltást követő újabb változásokat írásában Ritecz György vizsgálta: Ritecz 2017.

- MNL OL HOP XIX-B-10 1958. év 11. sz. doboz II/1-9. tárgykör 3. folyószám.
„Jelentés a BM Határőrség kádermunkájáról, a tisztí utánpótlás helyzetéről, javaslatok a tisztí hiányok pótlására.” 1958. 07. 10.
- MNL OL HOP XIX-B-10 1964 év 23. sz. doboz XIII. 16. folyószám.
„Jelentés a Határőrség műszaki-technikai fejlesztésének helyzetéről és javaslat a műszaki-technikai eszközök fejlesztésének irányelveire.”
- MNL OL HOP XIX-B-10 1965. év 10. sz. doboz II/5. tárgykör 9. folyószám.
„Belügyminisztérium Határőrség Országos Parancsnokság, valamint a kerületek vezetőinek iskoláztatási és káderutánpótlási terve.” 1965. 02. 28.
- MNL OL HOP XIX-B-10 1965. év 7. sz. doboz II/1-5. tárgykör 1. folyószám.
„Káderhelyzet, a kádermunka értékelése /Parancsnoki beszámolóhoz/” 1964. 09. 03.
- AZ MSZMP Politikai Bizottság 1960 augusztus 9-ei ülésének anyaga.

IRODALOM

- Fórizs Sándor 2020. A határőrség és a határőrizet újjászervezése 1956. november 4-ét követően.
In Gaál Gyula, Hautzinger Zoltán (szerk.): *A hadtudománytól a rendszertudományig – társadalmi kihívások a nemzeti összetartozás évében*. Pécsi Határőr Tudományos Közlemények. XXII. kötet.
- Fórizs Sándor 2021. A Honvéd Határőrség hivatásos állományának eltávolítása az ÁVH Határőrség szervezetéből. *Hadtudomány*, 31 (2): 107–117.
- Fórizs Sándor 2023a. A magyar határőrség helyzete az 1956-os évben október 23-át megelőzően. *Hadtudomány*, 33 (3): 97–109.
<https://doi.org/10.17047/HADTUD.2023.33.3.97>
- Fórizs Sándor 2023b. A magyar határőrség tisztí állománya 1950–1958 között.
Honvédségi Szemle, 151 (4): 111–123.
<https://doi.org/10.35926/HSZ.2023.4.8>
- Ritecz György 2017. Határőrizet a rendszerváltástól napjainkig.
In Pósan László, Veszprémy László, Boda József, Isaszegi János (szerk.): *Őrzők, vigyázatok a határra! Határvédelem, határőrizet, határ vadászok a középkortól napjainkig*. 642–673. Budapest: Zrínyi Kiadó.
- Sallai János 2004. *Az államhatárok*. Budapest: Press Publika.
- Sallai János 2012. *Egy idejét múlt korszak lenyomata = Abdruck einer versunkenen Epoche = An impression of a bygone era*. Budapest: Hanns Seidel Alapítvány.

Krizbai János[✧]

Fejlesztési kihívások versus intézményesült szervezeti kultúra a haderőben

DOI 10.17047/HADTUD.2024.34.4.65

A tanulmány a honvédségi fejlesztési célkitűzésekhez kapcsolódóan az intézményi megközelítés felhasználásával elemzi a szervezetfejlesztés lehetőségeit és akadályait a bürokratikus, hierarchikus szervezetekben. Kiemelt vizsgálati kérdés, hogyan tud az ilyen típusú szervezet a dinamikusan változó környezethez alkalmazkodni.

KULCSSZAVAK: intézmény, intézményesülés, szervezetfejlesztés

Development Challenges Versus Institutionalized Organizational Culture in the Armed Forces

The study analyzes the opportunities and obstacles of organizational development in bureaucratic, hierarchical organizations using the institutional approach, in relation to the current development objectives of the Hungarian Armed Forces. A prominent research question is how this type of organization can adapt to the dynamically changing environment.

KEYWORDS: institution, institutionalization, organizational development

Bevezetés

Trendkutatók az ezredfordulón – még a mesterséges intelligencia (MI) széleskörű térnyerése előtt – jelezték, hogy alapjaiban új helyzet elé kerülnek a 21. század társadalmi és azok alrendszerei. Gerd Gerken *A 2000. év trendjei* című műve bevezetőjében írja: „Következtesen és tudatosan el kell búcsúznunk mind attól, amiben eddig hittünk, amitől eddig teljesítőképeseek és sikeresek voltunk.”¹ Ezek a megállapítások ma már életkortól függetlenül a mindennapokban állítják próbák elé az embereket, hiszen globalizált világunk a korábbiakban elképzelhetetlen ütemmel írja fölül korábbi

✧ Nemzeti Közszoigálati Egyetem, Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar –
Ludovika University of Public Service, Faculty of Military Sciences and Officer Training;
e-mail: j.krizbai@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-5724-6560>

1 Gerken 1993, 28.

gyakorlataikat. Nem csak életstratégiánkat kell átértékelni, hanem azt is, ahogy naponta tesszük dolgainkat és ez a legnehezebb.

A bevezető gondolatok szellemében az aktuális honvédségi fejlesztésekhez kapcsolódóan a használt fogalomkör gyakorlatiasabb megközelítésével szeretném a figyelmet azokra a kérdésekre irányítani, amelyek a környezeti változások nyomása, vagy éppen a tudományos divatok miatt korábban kevésbé voltak hangsúlyosak. Ezt a megközelítést erősíti az is, hogy iskolázottabb vezetők, gyakorlati szakemberek is használják témánkkal összefüggésben az olyan paneleket, mint szervezeti kultúraváltás, változásmenedzselés vagy küldetés alapú vezetés, de a cselekvés legtöbbször alig haladja meg a felszínes jelmondatokat, így a gyakorlat marad a régi. Talán még ennél is rosszabb, hogy teret nyerne olyan szemléletek, melyek szerint lehet, hogy másutt ezek a „tanítások” működnek, nálunk (magyaroknál) ez másképp van.

Az ismert szervezetelméleti iskolák többsége megkísérli jelezni a változtatás technológiai folyamatát, megkerülhetetlen lépéseit is, de talán kevésbé hangsúlyozzák az egyes gyakorlati, változtatási lépések fontosságát. Ebből következően éppen a lényeg kap kevesebb figyelmet, és a tervezők, szervezők, végrehajtók számára sem indukálnak tényleges cselekvést. Tanulmányomban – a későbbiekben részletezett magyarázatokkal – megkísérlem az elemzést elsősorban az intézmény, illetve a tartalmi folyamatokat kifejező intézményesülés fogalomköre felhasználásával végezni. Ez a manapság megszokottól kissé eltérő oldalról közelít rá a kihívásokra és a változtatások érdekében megteendő lépésekre, de talán jobban érzékelteti, hogy nem eseti intervenciókról van szó, hanem arról, hogy a tanulásnak, változtatásnak a korábbiaknál erőteljesebben rendszerelemmé kell válni.

Ha a mai katonai szervezetek szemszögéből nézzük több irányú a kihívás. Láthatuk, hogy a kilencvenes évek elejétől egymást követő NATO-stratégiák is jelentősen eltérően foglalmazták meg a fejlesztési irányokat. Ezek között manapság is sok a kritikus kérdés. Egyebek mellett az is, hogy azokat a technikai fejlesztési lépéseket, melyeket néhány éve jelöltek ki, és egy részük még nagyon kezdeti szakaszban van, mennyiben írja felül például éppen a szomszédságunkban zajló háború. Azon túl, hogy ezek egy részét nyilván át kell értékelni, már az is látszik, hogy a felkészülést, a háborús működési módot, eljárásokat és gondolkodást is új alapokra kell helyezni. Tehát a működés technikai, technológiai feltételeit erős kihívások érik, melyekre reagálni kell, de a korábbi felfogású know-how² és filozófia önmagában kevés. Ebből kiindulva meghatározó rendszerelemmé válik a konkrét gyakorlati tapasztalatok értékelése.

Ezen túl a 20. század utolsó évtizedeitől a hadtudományi és egyéb kapcsolódó nemzetközi kutatások között egyre több vizsgálja, hogy a tudásintenzív, dinamikus társadalmi környezetben hogyan tud hatékonyan működni egy olyan történelmi értékekkel bíró szervezet, mint a haderő.

Mennyiben képes reagálni a külső és a belső környezet kihívásaira a katonai szervezet többezer éves hagyományokon alapuló formalizált szabály és szokásrendszere, tételezett szervezeti kultúrája. A felmerülő akadályok, problémák kapcsán korábban is gyakran tapasztalhattunk felszínes vagy éppen ellentmondásos válaszokat,

2 Szűkebb megközelítésben az szervezeti tudás, mely általában védett, jogszabályokkal kikényszeríthető (hazai viszonylatban pl. 2018. évi LIV. törvény).

időnként a szabályok létjogosultságát megkérdőjelező nézeteket. Ugyanakkor digitalizált és egyre összetettebb világunk által megkövetelt algoritmusaink azt mutatják, hogy a formalizált világ pótolhatatlan szerepet tölt és tölthet be az egyéni és szervezeti működésben. Mindez azt jelenti, hogy a szervezeti innováció és a folyamatokat leíró bürokrácia rendszere fokozott figyelmet érdemel.

A gyors fejlődés által indukált társadalmi áttrendeződések a védelmi szervezetek működési folyamataira rakódva növekvő működési problémákat, tagságánál érték-bizonytalanságokat okoznak. Nemzetközi kitekintésben is azt látjuk, hogy a kutató-intézetekben felerősödött az értékkeresés. A honvédelmi tárca által 2017-től meghirdetett fejlesztések tervei és programja elsősorban a korábbi évtizedekben elmaradt technika megújítására helyezték a hangsúlyt, döntően automatizmusnak gondolták, a technikaváltáshoz kapcsolódónak tételezték a szemlélet- és kultúraváltást. Ugyanakkor ma már egyre több jel mutat arra, hogy többre, átfogóbb szervezetfejlesztésre, érdemi működési változásokra van szükség, melyet az is indokol, hogy az elmúlt évtizedekben erre – részben objektív okok miatt – nem volt lehetőség, így nagyobbak a belső ellentmondások. Amint az előzőkből is látható a mai honvédséget érintően a kihívások összetettek.

Szervezeti dinamika és kohézió

Korábbi tanulmányomban³ Max Weber bürokratikus szervezeti modelljéhez (strukturális megközelítés) kapcsolódó elméleti kritikák segítségével próbáltam érzékeltetni, hogy a jellemzően konzervatív jegyeket mutató szervezetek hogyan élik meg azt a hatásmechanizmust, amikor a formalizált viszonyaikat kikezdi a változások, elindulnak visszahúzó és eróziós folyamatok. Ezek a kedvezőtlen folyamatok súlyos identitásvesztéssel is járnak, mert a nem jól működő szabályokat a gyakorlat mindig is igyekszik megkerülni. A felerősödő szabálykerülés különösen súlyos hatást okozhat olyan szervezetben, mint a honvédség. A szervezeti tagoknál romlik a morál, növekszik a potyautasok aránya, és az új tagok már a belépés időszakában – az alapképzés elején – komoly ellentmondásokkal szembesülnek.⁴

A szakirodalomból látjuk, hogy a probléma nem egyedi, nem csak a katonai szervezeteket érinti, hiszen az elemzések mellőzésével, a mélyebb problémák feltárása nélkül indult reformok eredményei legjobb esetben is korlátozottak. A szervezetfejlesztők tapasztalatai szerint mindez azt okozza, hogy tíz nagy ívű reformtervezetből hét részben vagy egészben elbukik. Egy, a technológiai fejlesztésekkel kapcsolatos 2015-ben publikált kutatás szerint a fejlesztési projektek mindössze 29%-a sikeres.⁵ Kutatók az alacsony sikermutatókat elsősorban abban vélték megfoghatóknak, hogy a gyakorlati lépések eltérnek a kijelölt iránytól, ugyanakkor utólagos elemzések kimutatták, hogy már a tervezések sem tértek ki megfelelő mélységben arra, milyen belső mechanizmusokat kellene megváltoztatni az elvárt változások érdekében.

3 Krizbai 2022.

4 Kiképző mondása: „Most ezt a 60M hátizsákot és régi... bakancsot kell használni, majd utána vehetsz olyat, amit akarsz, mindenki így csinálja” (HM kutatás 2018-19 kézirat.)

5 Gedő, Zavarkó 2019, 104.

Ezt látjuk a hazai viszonylatban is a stratégiai tervek egy részében, ahol a manapság divatos holisztikus megközelítés hangsúlyozása ellenére gyakran a formai és felszíni keretekre és csak a főirányok kijelölésére koncentrálnak, a részletes cselekvési programok el sem készülnek.⁶ Az utóbbi időkben indult változásoknál megjelent az a vezetői felfogás, hogy ne is foglalkozzunk ezekkel a részletes tervekkel, tervek lebontásával, mert úgyis gyorsan változik a környezet.

A gyakorlatban az előbbi megközelítésnek az lehet a következménye, hogy a régi keretek között eseti intézkedésekkel próbáljuk kialakítani az új működési módot, elérni az új célokat. Ez az út rendszeresen ütközik a meglévő szabályokkal. Ha érzékelik, hogy gondot okoz, a gyakori válasz az, hogy ne vegyük figyelembe a régebbi, de meglévő szabályokat, viszont új nincs. A kérdés az, hogy melyiket ne vegyük figyelembe, és mennyire tekintünk el tőlük. Csak azt, amelyikbe éppen beleütköztünk, vagy egyiket sem. Ilyenkor elmaradnak, vagy magasabb szintre csúsznak fel a döntések a válaszok érdekében, lassulnak a folyamatok, megnövekszik a szervezeti bizonytalanság, lazul a szervezeti fegyelem.

A napi döntések terhei miatt kevés figyelmet kap a szervezeti dinamika, holott gyakorlati elemei, a visszahúzó erők jelen lévő hatásai, a változások nyomása miatt is komoly hatást gyakorolnak. Jól látható például, hogy szervezeti válságjelenségek, feltételhiányok miatt még az olyan demokratikusabbnak vélt szervezetekben is, mint a pártok vagy szakszervezetek is előfordul, hogy egy szűk hatalmi elit tartósan kisa-játítja a belső hatalmat, a saját akarata lesz a tagság tételezett akarata, a demokratikus működés már csak a látszat. A téma szempontjából kiemelt tényező, hogy kritikusabban élnek meg a gyorsuló változások, a külső kényszerek nyomását a hierarchikus, az átfogó szabályzási rendszerükből következően rugalmatlanabb struktúrájú szervezetek. Ezek következtében óhatatlanul romlik a működés hatékonysága, növekszik a belső bizonytalanság, melyre tipikus válasz az átszervezés.

A bevezető gondolatokra visszatérve napjaink társadalomtudományi irodalmában az európai szervezetkutatók között is erősödött a szervezetelméletek hagyományos megközelítési módjának a kritikája. A korábbiaknál nagyobb tere van a belső folyamatok, a szervezeti tagok és a belső alrendszerek közötti hatások kutatásainak. Azonban a mindennapi gyakorlatban a legtöbbször azt tapasztaljuk, hogy a változások tervezésében és a működési folyamatok kezelésében még uralkodó maradt a hagyományos gyakorlat. A figyelem középpontjában továbbra is az olyan jól ismert általános struktúradimenziók vannak, mint a „munkamegosztás”, „hatáskörmegosztás”, „koordináció”, „szabályozottság”, „szélességi és mélységi tagoltság, a hierarchia”. Ha áttekintjük a fejlesztésekhez kapcsolódó legutóbbi szervezési dokumentumokat (intézkedéseket) már azok struktúrája (fejezetek, oldalszámok) is a hagyományos formai keretekre, struktúra dimenziókra koncentrálnak. Kevésbé kapnak hangsúlyt az innováció által megkövetelt lépések és azok hatása a belső viszonyokra. Már a tervezés, előkészítés során sem vizsgálják érdemben az átmeneteket meghatározó pszichoszociális⁷ tényezőket és kockázatokat, kevésbé számolnak a korábbi (jelenlegi) szervezeti szocializáció továbbélésével.

6 A honvédség esetében a 2000-es évek elején ezen részletes „mestertervek” hiányát vetette fel a Védelmi felülvizsgálat elfogadása után az amerikai tanácsadó szervezet, a Cubic Applications.

7 A pszichoszociális kockázati tényezők, azaz a munkavállalókat érő pszichológiai, gazdasági és társas hatások befolyással vannak mind a testi, mind a lelki egészségre és jólétre. (1993. évi XCIII. törvény a munkavédelemről.)

A fejlesztések tervezése során el kell azt fogadnunk, hogy a technológiai fejlődés miatt a struktúrák érvényességi ideje is egyre rövidebb, de a nagy ívű változtatások során törvényszerűen elkövetett vezetői hibákon, utópisztikus hatalmi allűrökön túl azt is látjuk, hogy a társadalmakat, mindennapjainkat behálózó szervezeteknek továbbra is szükségük van a formalizált struktúra rendszerére, hiszen az életünket meghatározó digitális világ, a mesterséges intelligencia algoritmusai is szigorúan vett strukturált lépéssorozatokból állnak. Tehát kissé leegyszerűsítve az a kihívás, hogy a lassan mozduló normatív rendszerek és a dinamikus gyorsuló világ összhangja hogyan teremthető meg.

A korábban már említett nemzetközi kitekintéssel nézve az irodalmakat és a versenyszféra gyakorlatát, látható az útkeresés. A nyolcvanas, kilencvenes évekhez képest ma már a korábbi főáramlattól eltérő számít kívánatosnak. Hazai viszonylatban a változó szemléletet jó érzékeltette Jávor István (1993) szervezetszociológus munkássága, aki egyebek között *A szervezetszociológia gondolati rendszere* című könyvében bemutatta a szervezetek belső jelenségeit leíró különböző paradigmákat.⁸ Jelen tanulmányban bizonyos mértékig csatlakozunk ehhez a megközelítéshez, kiemelve, hogy a szervezet és környezete dinamikus változásai törvényszerűen felszínre hoznak működési ellentmondásokat, amelyek konfliktusokat generálnak, melyek kezelését rendszerelemként kell elfogadni.

Az intézményi, intézményesülési fogalomkör szemüvegén keresztül szándékom rámutatni azokra a belső szervezeti jelenségekre, amelyek akadályai lehetnek az elvárt működésnek, ezért a sikeres jövő érdekében azokat meg kell változtatni. Hangsúlyosan kell szólni azokról jellemzőkről, hitekről, értékekről, szocioemocionális viszonyokról, amelyek mindenkor alapjai egy szervezeti kohézióknak, és amelynek terméke, eredménye a később elemzett intézmény. Ezek kialakítása, megváltoztatása nélkül kevésbé valószínűsíthető az átfogó változtatás, a szervezetfejlesztés sikere, hiszen nem következik be, nem kényszerítődik ki a támogató belső környezet. Valójában a korábban rögzültek határozzák meg a gondolkodást és cselekvést.

Nem foglalkozom érdemben a manapság divatos generációs megközelítéssel, de természetesen a változtatások tervezése során nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az új, a fiatal generációk elődjeiktől eltérően tekintenek a munka világára, számukra sokkal fontosabb a racionalitás. Mindazonáltal a már szervezeti tag fiatalabbak szervezeti tudása is a korábbi szervezeti szemlélettel lett átítatva. Jeleznünk kell ugyanakkor, hogy általában három-négy generáció megtalálható egyidőben a honvédségben, akiknek nagyon eltérőek a szervezeti elvárásai, mutatja be egyik könyvében Steigervald Krisztián.⁹ Érzékeli a szervezet, hogy a legfiatalabb generációknál más a folyamatok értelmezése, egyebek mellett fontosabb a jóllét (*a well-being*), de a legegyszerűbb változtatásokat is csak esetlegesen teszi meg.

A részletesebb fogalmi háttérmagyarázatoktól eltekintek, hiszen a hazai irodalomban is vannak néhányan (legismertebbek Farkas Zoltán szociológus, Tomka Ferenc vallás-szociológus), akik mélységében kutatták a kérdést. Azonban annak érdekében, hogy a köznapi fogalomhasználatot meg tudjuk haladni, néhány értelmező fogalmat ebben a rövid tanulmányban is meg kell tenni.

8 Jávor 1993.

9 Steigervald 2024.

Intézmények és az intézményesülés

A társadalmi intézmény fogalma talán az egyik legrégebbi és legszélesebb körben elterjedt, használt fogalmak közé tartozik a szókincsben. A köznapi és a hivatalos szóhasználatában intézményeknek tekinthetők például a kormányzatok alrendszerei, az önkormányzatok, a haderő, az egyházak, az egyetemek és a vállalatok is. Tomka *Intézmény és karizma az egyházban* című – azóta többször kiadott – munkájában¹⁰ évtizedekkel korábban megfogalmazta, hogy bár sok átfedés található a szakirodalomban, a szervezet és az intézmény nem teljesen szinonim fogalmak. A hétköznapi nyelvben intézményen vagy társadalmi szervezetet, rendszert, organizációt értenek, vagy olyan társadalmi-erkölcsi elveket, normákat, szokásokat, amelyeknek a társadalom, illetve egyes rétegei, csoportjai életében jelentőségük van. Így beszélnek például az állam vagy az egyház különböző intézményeiről, a nevelésügy vagy egészségügy intézményeiről, vagy például az erkölcsről, illetve a házasság intézményéről. Ma is használják egyebek közt az állam vagy az egyház különböző intézményei, a nevelésügy vagy egészségügy intézményei kifejezéseket, olvashatunk a házasság intézményéről. Egyebek mellett a különbség köztük az, hogy az intézmény maga a szabály vagy szabályegyüttes, míg a szociológia irányzataiban a szervezet különböző szereplők rendezett és szabályok által irányított együttese.

Ki kell emelni, hogy a modern társadalmak legjelentősebb intézményrendszere a jog, és legjelentősebb intézményei a jogi intézmények. Az intézmény leírásával, a fogalomkör mélyebb, az emberi közösségek működését tudományos igénnyel leíró megközelítéseivel az ókortól találkozhatunk. Eredete kis túlzással egészen a Platón¹¹ munkásságig nyúlik vissza. A szociológia és a közgazdaságtan irodalmában a 20. századtól számos megközelítést találunk, melyek a mindennapi szóhasználatnál tágabb értelemben kutatják és használják a fogalmat. Farkas Zoltán (2007) rendszerezésében általában intézménynek tekintenek minden, emberek egy bizonyos csoportja által közösen végrehajtott cselekvést, s az ehhez kapcsolódó osztályozásokat, szabályokat, értékeket. Ehhez hasonló értelemben használja az intézmény kifejezést Goffman, aki szerint az intézmény olyan mechanizmus, amely a szabályokat, illetve előírásokat (*rules*) külső, formális szankciók segítségével érvényesíti.¹²

Az intézmény tehát Farkas megközelítésében egy összetett szabályrendszer, amely tipikusan a következőket foglalja magában: 1) az intézményes szabályokat, mint köteleket, 2) az intézményes szabályok érvényességi körét meghatározó szabályokat, valamint 3) az intézményes szabályok tényleges érvényesülésének ellenőrzését meghatározó szabályokat. Az intézmények – a szocializáció, a szabályok és értékek elfogadása révén – meghatározzák a szervezet tagjai cselekvését, de még identitását és gondolkodását is, azaz adják azt a viszonyrendszert, amit más megközelítésben szervezeti kultúrának nevezünk. Egyik fontos kulcstényező tehát a szervezeti szocializáció során kialakult szervezeti-, működési kultúra. Hangsúlyozni kell ugyanakkor, hogy a szabályokhoz való viszony egy adott szervezeten belül is nagyon soktényezős.

¹⁰ Tomka 2015.

¹¹ Platón 2018.

¹² Goffman 1981, 24–25.

Előzőleg már hivatkoztam tanulmányomban ennek az összetett viszonyrendszernek – a bürokratikus működés kihívásai szemszögéből – néhány elemére már rámutattam.¹³ Mindazonáltal számtalan példát láthatunk arra, hogy az adott szervezet különböző szintjein lévő szereplőknél a szabályokhoz való viszony, a szabálykövetés, az uniformizálási törekvések ellenére nagyon is eltérő mértékű lehet. Ezzel a szervezettel vezetésének számolni kell.

Korábban is jeleztem, hogy az intézményi, illetve intézményesülési megközelítést csak vizsgálati eszközként alkalmazom, nem tekintem át mélységében az intézmény fogalmi megközelítésének rendszerét és iskoláit, melyeket a hazai szakirodalom szemszögéből részleteiben megtesznek többen. Néhány, az említett szociológusok által definiált jellemzőt, azért elemzem, mert jól rámutat a tanulmányom címében vállaltakra. Ezek egyike az intézmény fedezetének kérdése, melyet nem terjesztünk ki közgazdasági értelmű kérdésekre. Szociológiai szempontból Farkas Ferenc szóhasználatával az adott intézmény fedezetével – mely lehet külső és belső¹⁴ – rendelkező egyénnek, vagy egyéneknek vonatkozó képességét tételezzük. Megközelítésében a fedezet jelentheti a szabályok létrehozásának és megváltoztatásának és ellenőrzésének a képességét is. A fedezetnek ez az utóbbi összetevője a lényegesebb, mert elvileg, akik létrehozzák, meg is változtathatják a szabályokat, illetve ők rendelkeznek az ellenőrzés képességével is, bár ezt a képességet bizonyos mértékben átruházhatják, vagy delegálhatják. Ki kell ugyanakkor emelni, hogy a „fedezet” tartalmát adó képesség ebben az értelmezésben is mindig korlátos. A fogalomkörből kizártuk ugyan a reáliákat, illetve azok hiányát, azonban a megcélzott működés eredményessége függ a szabályok megfelelőségétől, az intézmény és tagjai mindenkori állapotától, az erősítő vagy gyengítő hitek, értékek rendszerétől is.

Az előbbieken túl az intézményen belül is mindig jelen van a nem formalizált világ. Már az intézmény létrejöttétől megjelennek a belső személyes és csoportérdekek, motivációk, melyek jelentősen befolyásolhatják az elhatározott intézményi célt. Már említett tanulmányomban¹⁵ rámutattam, hogy az előbbieken túl a környezet változásai miatt bekövetkező fedezethiányok okozta válsághelyzetekben gyakran csak felszínes, esetleges válaszok születnek. Beindulnak a védekező folyamatok, amelyek a szervezet szabálykövető mechanizmusa miatt a negatív értelmű bürokrácia erősödéséhez, a szabályrendszerek elburjánzásához, az elidegenedés erősödéséhez vezetnek. A túlszabályozással ugyanakkor egyre nehezebbé válik a működés, a gépies igazgatás rendszere, melynek a hatékonyság romlása mellett egyik következménye a szervezeti fegyelem, a szabálykövetés lazulása, hiszen a szabályok már gátjai a működésnek.

Az elmúlt évtizedekben más társadalmi intézmények mellett a honvédségben is láthattuk ennek a jelenségnek gyakorlati megjelenését, amikor a mindenkori katonai szakmai (hatalmi) érdekek és a társadalmi feltételhiányok ellentmondásaiból következően visszatérően újraindították a tervezést, és elindultak az újabb átszervezések is.

¹³ Krizbai 2022.

¹⁴ A fedezet fogalmának további értelmezését Farkas részletesen megtette több tanulmányában, így többek között: Farkas 2007.

¹⁵ Krizbai 2022.

Láthattunk arra is példákat, hogy az érdemi elemzések, a valós okok feltárása hiányában – nosztalgikus vezetői tapasztalattal – éppen egy korábbi állapotot állítanak vissza. (Természetesen ez a tapasztalat adott időben, korban igaz lehetett, de a jelen kihívásokra már ugyanolyan módon nem tud választ adni.)

Hangsúlyozni kell, hogy az intézmények egy-egy adott társadalmi funkcióra jönnek létre, annak érdekében alakítják ki működési kereteiket. Amikor az adott intézmény működési mechanizmusa ezt a szándékot igazolja, eléri célját, akkor beszélhetünk az intézmény legitimációjáról. Ennek során a külső, belső környezet számára meggyőzővé, elfogadottá válik a tevékenységek, szabályok, hatáskörök és a hierarchia által megjelenített szerepek, normák rendszere. A szervezet tagjai egyértelműen látják, hogy ők maguk, illetve a többi szereplő miért azt a helyet foglalja el a közösségben, amelyet éppen elfoglal. Nagyon fontos kérdése ugyanakkor az intézményi legitimációnak, hogy azt csak dinamikájában értelmezhetjük. Tudnunk kell, hogy ez a legitimáció egy rövid kegyelmi állapot. Bármennyire is sikeres a cél elérése – a későbbiekben értelmezett intézményesülés –, a tényleges egyensúlyi állapot – főleg mai világunkban – rövid ideig áll fenn. Kutatásokból jól látható, hogy a működési ellentmondások növekedésével nem csak a fiatal generációk kérdőjelezik meg az intézményt, hanem a régebbi tagok is elbizonytalanodnak, várnak érdemi válaszokat, lépéseket.

Vizonylag széles körű lehetőségei vannak az intézmény létrehozóinak és/vagy vezetésének a reagálásra, azonban sok esetben éppen az intézményesült keretek adta korlátok (benne a formalizált viszonyok) miatt lesznek ellentmondásosak az eredmények. Itt kell megemlíteni, hogy a szociológiai szakirodalom az intézményi megközelítést kétféleképpen is használja. Egyrészt állapotnak, másrészt folyamatnak tekinti. Legáltalánosabban a folyamatra használják az intézményesülés kifejezést. A folyamatszerű felfogásban a hangsúly azon van, ahogy kialakul a formalizált magatartás, a cselekvési sémák rendszere, míg az állapotra vonatkozó felfogásban akkor tekintünk valamit intézményesültnek, ha létrejöttek és megszilárdultak a beágyazódás kritériumai.

A gyorsan változó környezet egyik kihívása, hogy mennyire tudja befogadni az újat, hogyan tud változni az intézményesült végtermék. Itt jön be az a fogalom, amit az intézmény „késésének” nevezett hivatkozott művében Tomka Ferenc.¹⁶ Megfogalmazásában minden intézményesült struktúra, amely szabályokba (legtöbbször írott rendszerekbe) foglalta működése előírásait, természeténél fogva „késik”. Minél összetettebb egy intézmény, vagyis minél távolabb kerül annak vezetése az alrendszerektől és az egyszerű tagoktól, annál fontosabb az igényeket eljuttató kommunikációs csatornák tudatos kiépítése és működtetése. Ezek híján az intézmény normái különösen az azokért felelős vezető szerephordozóknál megmerevednek, elvesztik kapcsolatukat az alrendszerekkel, divatos kifejezéssel a valósággal, vagyis a külső, belső környezettel. Ha az intézmény felső szintű szerephordozói – közöttük a vezetőkön túl a felelős szakértők is – nem tudnak elképzelni mást, csak a fennálló viszonyokat, akkor az intézmény már eldologiasodott, az embertől független

¹⁶ Tomka 2015, 25.

„hatalommá” alakulhat.¹⁷ Ilyen esetben romlik a szervezeti fegyelem, gyengül a szabálykövetés. A hierarchikus, bürokratikus szervezetek esetében ez olyan esetben is gyakran jelentkezhet, ha egyébként nincs „rendetlenség”, többségében adottak a működési feltételek, látszólag minden a szabályok szerint történik, de ezek mentén a szabályzók mentén már nem érhető el a szervezeti cél, a tételezett képesség. A szervezet tagjai a kívánt – a hierarchia által elvárt – célt már csak „szabálytalanul”, informális eszközökkel és úton tudják elérni. Természetesen ez a legtöbb esetben csak részben sikerül. Mindezeknél súlyosabb következmény, hogy a kötődést biztosító hitek ereje csökken.

A részletek további elemzése előtt fontos ismételten rögzíteni, hogy minden intézmény – nemcsak a mesterségesen kialakított társadalmi szervezetek – egy folyamat terméke. Jávör István szervezeti paradigmái egyikeként az intézmény egy olyan élő organizmus, amely folyton változik.¹⁸ A közös cselekvésekben, együttműködésben a partnerek által kialakított és/vagy a létrehozók által meghatározott kapcsolatok szabályait, normák, várakozások megszilárdulását nevezzük – a korábban már jelzettek szerint – intézményesülésnek. Ez a folyamat lehet spontán együttműködés terméke, vagy egy külső akarat mesterséges termékeként kikényszerített. Az új tagok betanulása a szervezeti szocializáció. Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy egy erősen formalizált rendszerben is mindig van szerepe és tere a spontán kialakuló együttműködésnek. A szerepváltozások, spontán együttműködések erősíthetik vagy gyengíthetik a formalizált szabályokat. Ez utóbbi általában akkor szélesebb körű, ha a formalizált viszonyokat, az intézményi célok elérését valamilyen okból nem érzik támogathatónak a tagok. Nem tekintik legitimnek a rendszert, és saját érdekeik szerint felülírhatják a szabályokat. A fedezettel rendelkezők ilyen jelenségek felismerése esetében kezdeményezhetnek és kezdeményeznek is lépéseket az intézményi legitimáció érdekében, de itt ismételten fontos az intézményesülés kérdésére visszatérni.

Az intézményesülés folyamatának kezdete a szabályok kialakítása, szabályzók megfogalmazása, amelynek hatására a csoportban, szervezetben bizonyos cselekvések vagy magatartásformák a tagok számára normatív erővel bíró cselekvés-modellekké válnak, azaz kialakul a munka-, illetve szerepmegosztás, így lesz hatékony a szervezet. Az előzőkből következően ez egy összetett interakciós folyamat, hiszen az egyes szerepek tartalmát egyre pontosabban meghatározzák a közösségi normák s a velük összefüggő cselekvési modellek. A szabályok segítik eligazodásukat, mozgásukat a szervezetben, együttműködésüket más egyénekkel, ugyanakkor az intézmény érdekében korlátozzák szabadságukat és cselekvéseiket is.

Az intézmény céljai elérése érdekében, meghatározza a benne részt vevő egyének cselekvését, igyekszik átfogóan befolyásolni a tagok identitását és gondolkodását is. Az intézmény jellege határozza meg a szabályok, korlátozások rendszerét, azonban E. Goffman munkásságából ismerjük, hogy az intézmények társadalmi szabályozó szerepe sosem tud mindenre kiterjedővé válni, még az ún. totális intézményekben

17 Az átfogó stratégiai változások indítása esetén ezért nagyon fontos, hogy a legfelső szintű víziót értse meg és fogadja el az azokat kimunkáló szakértői gárda, mert ezek hiányában már ők elkezdik „elszabotálni” az új dolgok, szabályok kialakítását.

18 Jávör 1993.

(haderő, börtön, elmeógyógyintézet stb.) sem. Ezt a kérdést már a 20. században is széleskörben vizsgálta a szociológia.

Az előzőekben bemutatottuk, hogy az intézmény nem más, mint a kidolgozott működési formák tárgyasulása. Ez a „gépezet” adja hatékonyságát, ugyanakkor az intézmény egyik dilemmáját a megmerevedést, ami gátja lehet a változásnak, a reagálásnak.

A korábbiakban már említettek szerint a honvédség fejlesztésének kihívásai elemzéséhez érdekes adalékokat adhat Tomka Ferenc munkássága, aki egy hasonlóan ősi bürokratikus konzervatív szervezet, a katolikus egyház alkalmazkodási dilemmáit kutatta. Könyvében¹⁹ kifejti, hogy az intézményesülés során egy közösségben bizonyos cselekvés vagy magatartásformák a tagok számára normatív erővel bíró cselekvés-modellekké válnak. Amikor kialakul a közösségben a munka-, illetve szerepmegosztás; végül – az előzőkből következően – az egyes szerepek magatartását egyre pontosabban meghatározzák a közösségi szabályok, a velük összefüggő cselekvési modellek. Korábbi fogalommagyarázatoknál már leírtam, hogy a folyamat terméke az intézmény, az intézményesült normák olyan rendszere, amelynek saját léte van, amely már külső, kényszerítő erőjű valóságként áll szemben az intézmény tagjával, az egyénnel, illetve a szervezet alrendszerével is. Az intézmény, a „termék” az intézményesülés lezáródása után már akadály vagy legalábbis fékezője is lehet a további változásoknak, változtatások nélkül egyre többen kérdőjelezik meg a működést. Ezt az ellentmondást említik az irodalmak a megmerevedés, az elidegenedés kérdésének. Ez a téma szempontjából azért is fontos kérdés, mert adott esetben a probléma felismerésén túl meglehetősen nehézséget okozhat az intézményesült összetett rendszer átalakítása. Tomka szerint bekövetkezik, törvényszerűvé válik az intézmény késése. Ez az egyik fontos oka annak – melyre a tanulmány elején már utaltunk –, hogy az átalakítási szándékok jelentős része csak korlátozott eredményekkel jár. Le kellene bontani a régi szabályokat, újakat kellene kialakítani, és meg kell változtatni az egyének gondolkodását, meg kell tanítani minden taggal az új „játékszabályokat”.

Történelmi tény, hogy az intézmények a társas lét szükségszerű termékei, a modern társadalmakban egyre átfogóbb és pótolhatatlan szerepet töltenek be az egyéni és közösségi életben. A válaszok, a technológiát leképező algoritmusok vezérlik mindennapjainkat is. Ugyanakkor elérkeztünk a bevezető gondolatainkhoz, amennyiben ezek a rögzült szervezeti valóságok egyúttal lényegi ellentmondások forrásává is válhatnak, egyre gyorsabban kerülhetnek szembe a dinamikusan változó környezet elvárásaival. Az egyházkutató szociológus ezt úgy összegezte, hogy a tradícióban továbbadott tárgyasult cselekvési modellek, formák stb. a meghatározott korban, a meghatározott emberi és történelmi igényekre adott válaszként keletkeztek. A válaszok, benne a struktúra változása magával hozza a szerepek, a formák – idézett szóhasználatával – a tan alakulását, de az egyes tényezők – maga a tan, a szerepek alakulása – ismét hatnak a struktúrára és egymásra is.

¹⁹ Tomka 2015.

Mindezek alapján válik érthetővé, hogy miért hangsúlyozzák a szervezetfejlesztők a stratégia, struktúra, kultúra egységét. Ebből a megközelítésből még nagyobbak a kihívásaink, hiszen kutatásokból ismerjük, hogy az elmúlt évtizedek összetett hatásai közepette sem társadalmi szinten, sem a szervezeten belül nem volt mód a honvédségben sem az új típusú válaszok kidolgozására, még kevésbé a reagáló képesség szervezeti jellemzővé alakítására.

Az előző gondolatokhoz kapcsolódva fontos megemlíteni, hogy már a 20. század szakirodalmában találkozhattunk a tanuló szervezet fogalmával. A különböző tudományterületek és tudományágak esetében vált kedveltté, bár természetesen eltérő a fogalom megközelítése és tartalma. Szervezetfejlesztés szempontjából Peter Senge munkásságát a hazai szakirodalom is mértékadónak tekinti. Az *5. alapelv* című könyvében megjeleníti a szervezeti vagy strukturális, a csoport és hangsúlyozottan az egyéni összefüggéseket is.²⁰ Jelen tanulmány szempontjából ez azért is fontos, mert azokban a kihívásokban – melyeket a bürokratikus szervezetek, így a honvédség is megélnék – kulcsfontosságú a szervezeti tagok, az egyének tudás és szemléletváltási képessége. Ez egyaránt érinti a csúcson, a hierarchia legfelső szintjén lévőket, középvezetői szinteken dolgozókat, illetve a szakértő és végrehajtó állományt, illetve a közöttük lévő kapcsolati hálók rendszerét. Ez utóbbi gondolat kifejezi, hogy egyre fontosabb a széles értelemben vett szervezeti kommunikáció, ahol a mérések, elemzések, visszacsatolások rendszerezése, a kommunikációs csatornák pedig széleskörűen támogatják a szervezet működéséhez szükséges információkat, erősítik a tagok biztonságérzetét.

Összegzés

Összességében a megcélzott képességek elérése, fenntartása összetett folyamat, amelyet racionális, tudatos és irracionális, emocionális hatások egyaránt jellemeznek. Korunkban az egyensúly csak egy rövid ideig tart viszonylag gyorsan megjelenik a változtatási igény. Az intézményi, intézményesülési megközelítésmód egyrészt szemléletével segíthet a szervezet belső tényezői értékelésében. Másrészt támogatást adhat a szervezési és közgazdasági racionalitáson túl mutató lépések megtételéhez, mivel intézményesült rendszereket, szabályokat, folyamatokat, gondolkodás- és cselekvési módokat kell megváltoztatni.

A változtatásokhoz szükséges elemzések elvégzésével, azok rendszerbe integrálásával olyan szervezeti tudás jöhet létre, mely megalapozhatja a rugalmasabb működést. Mindez napjainkban szinte kritikus, mert amint korábbi kutatások jelezték is, át kell gondolni a hadseregek működési elveit, mivel a korábbiaknál kevesebb és más jellemzőkkel bír, személyeztetéssel lehet (kell) a szükséges képességet elérni. A tanulmányt az Amerikai Egyesült Államok korábbi védelmi minisztere szavaival zárom: Donald H. Rumsfeld 2003-ban egy tanulmányhoz írt előszavában a következőket írta: „a jövőre való felkészülés azt is jelenti, hogy másképp kell gondolkodnunk, és olyan erőket és képességeket kell kialakítanunk, amelyek gyorsan alkalmazkodhatnak az új kihívásokhoz és

²⁰ Senge 1998.

a váratlan körülményekhez.”²¹ Írásában azt is felveti, hogy erősíteni kell a „vállalkozói”, proaktív szellemet, melyet a minisztériumnak a kreativitás és a körültekintő kockázatvállalás kultúrájának ösztönzésével közvetíteni kell a csapatok felé. Ezek összhangban vannak a honvédségben is meghirdetett küldetés alapú vezetés filozófiájával is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Barakonyi Károly, Peter Lorange 1991. *Stratégiai management*. Budapest: KJK.
- Carlzon, Jan 1988. *Láptsd le a piramist!* Budapest: Zrínyi Kiadó.
- Cooper, David J.: Ezzamel, Mahmoud and Willmott, Hugh 2008. Examining 'Institutionalization': A Critical Theoretic Perspective.
In Royston Greenwood, Christine Oliver, Roy Suddaby & Kerstin Sahlin (ed.): *The Sage Handbook of organizational Institutionalism*. 674–701. SAGE Publications Ltd.
<https://www.researchgate.net/publication/270394597> (Letöltve: 2024. 08. 02.)
<https://doi.org/10.4135/9781849200387.n29>
- Crozier, Michel 1981. *A bürokrácia jelensége*. Budapest: KJK.
- Department of Defense 2005. Transformation Planning Guidance April 2003. BRAC Commission.
<https://doi.org/10.21236/ADA459607>
- Farkas Ferenc 2013. *A változásmenedzsment elmélete és gyakorlata*. Budapest: Akadémia Kiadó.
- Farkas Zoltán 2007. Az intézmény fogalma, fedezete és formalitása. *Miskolci Jogi Szemle*, 2007 (2): 33–55.
- Farkas Zoltán 2011. *Az intézményes szociológia elmélete I*. Budapest: Bíbor Kiadó.
- Fayol, Henry 1984. *Ipári és általános vezetés*. Budapest: KJK.
- Gajdusek György 2000. *A bürokrácia-fogalom értelmezése a társadalomtudományokban és ennek jelentősége a közgazdasági szervezetek sajátosságainak magyarázatában*. PhD disszertáció, ELTE BTK.
- Gedő Zoltán, Zavarkó Máté 2019. *Változásvezetés*. Budapest: Akadémia Kiadó.
- Gerken Gerd: *A 2000. év trendjei*. Budapest: Akadémia Kiadó.
- Goffman, Erving 1981. *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Harari Yuval, Noah 2018. *21 lecke a 21. századra*. Budapest: Animus. 2018.
- Huntington, Samuel P. 1994. *A katona és az állam*. Budapest: Zrínyi Kiadó–Atlanti Kiadó.
- Jávor István 1993. *A szervezetszociológia gondolati rendszere*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Jenei György 2016. Max Weber bürokráciaelmélete és a neoWeberianus szintézis.
PRO PUBLICO BONO – *Magyar Közigazgatás*, 2016 (3): 42–55.
- Kieser, Alfred 1995. *Szervezetelméletek*. Budapest: Aula Kiadó Kft.
- Kotter, John P. 1999. *A változások irányítása*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Krizbai János 2022. A paradigmaváltás szükségessége és lehetőségei a katonai szervezetek irányítási és működési rendszerében. In Szabó Miklós (szerk.): *A hadtudomány aktuális kérdései I*. 143–161. Budapest: Ludovika Kiadó.
- Kuminetz Géza 2011. A papnevelés aktuális kérdései. *Magyar Sion*, új folyam 5 (1): 15–35.
- Ladó László 1986. *Szervezélmélet és módszertan*. Budapest: KJK.
- Magyar László 1994. Sorozott, zsoldos, hivatásos, önkéntes, vagy professzionalista.
Hadtudomány, 1994 (2).
- Mastenbroek Willem F. G. 1991. *Konfliktus menedzsment és szervezettefejlesztés*. Budapest: KJK.

21 Transformation Planning Guidance 2003 april. (A letöltés ideje: 2019. 02. 01.) Donald H. Rumsfeld az USA 13. és 21. hadügyminisztere.

- Meyer, John W.; Rowan, Brian 1977. Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony. *American Journal of Sociology*, 83 (2): 340–363.
<https://www.jstor.org/stable/2778293> (Letöltve: 2024. 08. 02.)
<https://doi.org/10.1086/226550>
- Perrow, Charles 2002. *Szervezetpszichológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Platón 2018. *Összes művei kommentárokkal: Az Állam*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó.
- Senge Peter Michael 1998. *Az 5. alapelv. A tanuló szervezet kialakításának elmélete és gyakorlata*. Budapest: HVG Kiadó.
- Simon Herbert A. 1982. *Korlátozott racionalitás*. Budapest: KJK.
- Steigervald Krisztián 2024. *Generációk harca, hogyan értsük meg egymást?*
Budapest: Partvonal Könyvkiadó.
- Szabó Miklós (szerk.) 2022. *A hadtudomány aktuális kérdései I*. Budapest: Ludovika Kiadó.
- Székely János 1982. Recenzió M. Crozier: A bürokrácia jelensége c. könyvéről. *Szociológia*, 1982 (2).
- Tomka Ferenc 2015. *Intézmény és karizma az egyházban*. Budapest: Szent István Társulat.
- Vuono, Carl Edward 1990. Professzionizmus és a 90-es évek hadserege. *Military Review*, 1990 (4).
- Weber, Max 1987. *Gazdaság és társadalom*. Budapest: KJK.

Petruska Ferenc[✧]

Nemzetközi szabályozás szükségessége az autonóm fegyverekre

DOI 10.17047/HADTUD.2024.34.4.78

A mesterséges intelligencia (MI) katonai felhasználása, különösen az autonóm fegyverrendszerekben, jelentős jogi és etikai dilemmákat vet fel, többek között az emberi méltóság és a felelősségre vonhatóság tekintetében. A tanulmány arra a következtetésre jutott, hogy a fegyverrendszerek rendszeresítése komoly kihívást támaszt az elővigyázatosság, a megkülönböztetés és az arányosság elvéhez való igazodás terén, jelentős aggályokat generálva az elszámoltathatósággal kapcsolatban. Az emberi felügyelettel teljesen mentes rendszerek növelik a kockázatokat, különösen a visszaélések lehetősége, illetve az autonóm fegyverek inherent kiszámíthatatlansága és a társadalmi elfogadottságuk hiánya miatt. Mesterséges intelligencia további katonai felhasználása, például hírszerzés és logisztika terén, viszont nem jelent megnövekedett kockázatot. Ezen túlmenően szabályozási hiányosságokat azonosított, amelyek aláhúzzák az átfogó nemzetközi szabályozás szükségességét. A tanulmány az emberi felügyelet fontosságát kiemelő magyar belső szabályozást is tárgyalja, pozitív jogi szabályozási példát mutatva a szabályozási törekvésekhez.

KULCSSZAVAK: autonóm fegyverrendszerek, etika, mesterséges intelligencia, nemzetközi humanitárius jog

The Need for International Regulation on Autonomous Weapons

The application of artificial intelligence in military contexts, particularly in autonomous weapon systems, raises legal and ethical challenges concerning human dignity, accountability, and responsibility. The paper concludes that autonomous systems would undermine the ability to comply with principles of precaution, distinction, and proportionality, which would, in turn, create significant accountability problems. Autonomous weapons without any human control would present high risks due to their potential for misuse, their unpredictability, and the lack of acceptance. The paper establishes that there are regulatory

✧ Nemzeti Közszerzői Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar Honvédelmi Jogi és Igazgatási Tanszék tanszékvezető egyetemi docens – Ludovika University of Public Service Faculty of Military Science and Officer Training Department of Defence Law and Administration head of the department; e-mail: petruska.ferenc@uni-nke.hu; <https://orcid.org/0000-0003-2625-7317>

gaps and there is a need for global regulation that severely restricts the development, use, and deployment of autonomous weapon systems. The paper also discusses Hungarian rules that mandate human control, which it considers to be a good legal precedent for the regulation of autonomous weapons. Consequently, the paper also calls for more research and cooperation to ensure that autonomous weapons are ethically regulated. The use of artificial intelligence for other military uses, such as intelligence and logistics, does not raise new risks. Thus, the focus should remain on regulating autonomous weapon systems.

KEYWORDS: autonomous weapon systems, artificial intelligence, ethics, international humanitarian law

Bevezetés

A mesterséges intelligencia (MI) átalakítja a hadviselést, miközben jogértelmezési és szabályozási kihívásokat állít fel. Az autonóm fegyverrendszerek különösen problémák, hiszen ezek emberi közreműködés nélkül képesek azonosítani és megtámadni személyeket és tárgyakat. Míg ennek a technológiának a támogatói kiemelik olyan katonai előnyeit, mint a gyorsabb döntéshozatal és a saját erők megkímélése, az autonóm fegyverrendszerek alkalmazása kritikus megközelítésre is késztet az emberi élet jelentőségét, az elszámoltathatóságot és a hibrid hadviselés természetét figyelve. Az aggodalmak tehát az MI felhasználások közül különösen az autonóm fegyverrendszerekre összpontosulnak, amelyek a nemzetközi humanitárius jog számára nehezen értelmezhetően¹ emberi beavatkozás nélkül is képesek megtalálni és megsemmisíteni a katonai célpontokat. Az autonóm fegyverrendszerek használata parázs vitákat indított el a védett személyek és objektumok védelméről, a csökkenő emberi közreműködésről és a gyengülő büntetőjogi felelősségről. Ennek a tanulmánynak az a célja, hogy feltárja a mesterséges intelligencia katonai alkalmazásából és különösen ezek közül az autonóm fegyverrendszerekből eredő jogi dilemmákat, rávilágítson a jelenlegi szabályozás hiányosságaira, és javaslatokat tegyen egy szigorú és szükségszerűen² nemzetközi jogi szabályozás megalkotására.³ Megvizsgálja a kirívóan részletes magyar jogszabályokat is. A tanulmány elemzi mennyire egyeztethető össze a mesterséges intelligencia alkalmazása a fegyveres összeütközések jogával. Számos kutató (például Docherty 2012; Heyns 2013; Schubert 2022; Vincze 2019; Marsili 2024; Güneysu 2024) eddig is hangsúlyozta az autonóm fegyverrendszerek bevetésével járó jelentős aggályokat a nemzetközi humanitárius jog elveinek – különösen a megkülönböztetés és az arányosság elvének – betartása, valamint az emberi kontroll hiánya miatt felmerülő etikai dilemmák tekintetében. E kutatás egyik egyedisége abban van, hogy nem tekinti eleve evidenciának az autonóm fegyverrendszerek további szabályozásának szükségességét. Ez okból részletesen elemzi a mesterséges intelligenciával, és ezen belül az autonóm fegyverrendszerekkel járó kockázatokat, miután megvizsgálta a mesterséges intelligencia további katonai

1 Számos alakkal nem létezik felelősségre vonható személy az esetleges háborús bűncselekmények elkövetése esetén.

2 A fegyveres összeütközés legfontosabb szabályai az autonóm fegyverrendszerekről – figyelembe véve azok stratégiai előnyét – nem szabályozhatók kizárólag a belső jogban.

3 Liu 2024.

alkalmazását (logisztika, kiképzés, döntéstámogatás stb.) is. A kutatás hipotézise szerint a mesterséges intelligencia katonai szférában történő széleskörű alkalmazása jogi és etikai szempontból egyaránt aggályos. A kutatás további feladata azon kérdés megválaszolása, hogy elegendő a meglévő hadijogi elvek szigorú követése (teleologikus jogértelmezés), a hatályos nemzetközi jog kiterjesztő értelmezése vagy szükség van teljesen új szabályokra az autonóm fegyverrendszerek tekintetében (*lex specialis derogat legi generalis*).

Autonóm fegyverrendszerek fogalma

A fegyver olyan eszköz, amelyet élőlények, tárgyak vagy építmények célba vételére és megkárosítására használnak úgy, hogy kárt okoznak, vagy esetleg emberéletet követelnek. Fegyvernek minősül a lőfegyver, a gáz- és riasztófegyver, a légfegyver, a festéklövő fegyver, a muzeális fegyver, valamint a színházi lőfegyver is.⁴ Ezek közül a legfontosabb kategória a lőfegyver, amely a tűzfegyver,⁵ valamint az a légfegyver, amelyből 7,5 joule-nál nagyobb csőtorkolati energiájú, szilárd anyagú lövedék lőhető ki.⁶

A fegyverrendszer magában foglalja a hatékony használatához szükséges összes fegyver-számítógép-technológiai platformot és a katonai személyzetet. A legfontosabb különbség az egyetlen fegyvertől a fegyverrendszer összetettségében és sokrétűségében rejlik. Általában több, összehangolt fegyvert foglal magában a számítógépes technológia és a katonák által. A komponensek közé tartoznak a támadó fegyverek, amelyeket a számítógépek mobil platformjai és a katonai személyzet irányítják. Ezek az elemek együttműködnek a fegyverrendszerek hatékony telepítésében különböző műveleti körülmények között.

Az autonóm fegyverektől élesen meg kell különböztetni az automata fegyvereket. Az automata fegyverek minden esetben azonos módon válaszolnak az emberi kezdeményezésekre. Egy géppisztoly elsütő billentyűjének elsütésekor ugyanazt a mechanizmust fogja a fegyver követni, ameddig lőszer van a tárban, vagy a fegyver meg nem hibásodik. Nincs jelentősége, hogy milyen hosszú a mechanizmus, ha végeredmény minden esetben változatlan és előre tudható, automata fegyverről beszélünk.

Az autonómia irányába mozdulnak el azok a fegyverek, amelyek esetében bizonyos résztvevőket a fegyver önállóan megold. Ilyen a távolságbecslés, a célkövetés és minden további résztvevő, de a támadásra kizárólag személy adhat utasítást.⁷ Az Európai Parlament 2018. szeptember 12-i állásfoglalása az autonóm fegyverrendszerekről [2018/2752(RSP)] kimondja, hogy ezek a rendszerek gyökeresen különböznek az automata fegyverektől és fegyverrendszerektől, mert teljesen önállóan működnek. Ez az állásfoglalás a halált okozó autonóm fegyverrendszerek betiltására szólít fel, valamint szorgalmazza a teljesen autonóm fegyverek készítésének,

4 A lőfegyverekről és a lőszerrekről szóló 2004. évi XXIV. törvény 2.§ 38. pontja.

5 Csövéből gyúlékony hajtóanyag segítségével szilárd anyagú lövedék lőhető ki.

6 2004. évi XXIV. törvény 2.§ 16. pontja.

7 Crootof 2015.

fejlesztésének és használatának nemzetközi tilalmát. Az Európai Parlament szerint ezek a rendszerek autonóm módon működnek, ahol nincs szükség emberi közreműködésre a fontosabb döntések meghozatalában. Például egy katonának nem kell választania, hogy hova, kire vagy mire tüzel, mert az autonóm fegyverek ezekben a kérdésekben önállóan döntenek. Az adaptív algoritmusok és a gépi tanulás okán az autonóm fegyverrendszerek képesek tanulni és önállóan fejlődni különösen a célfelismerés területén.⁸ A Pentagon⁹ 2012-ben úgy fogalmazott az autonóm fegyverrendszerekről, hogy azok emberi beavatkozás nélkül képesek célkiválasztásra, annak befogására, majd megsemmisítésére. Nincs jelentősége annak, hogy a kezelőszemélyzet felülírhatja-e a működésüket vagy visszahívhatja-e a fegyvert. Az Egyesült Nemzetek (ENSZ) bírósági eljárás nélküli, önkényes és jogellenes kivégzések ügyében eljáró különleges előadója szerint a halálos autonóm robotokat (*Lethal Autonomous Robotics* – LAR) emberek aktiválják, de a célt már önállóan keresik és semmisítik meg.¹⁰ A Human Rights Watch nevű nem kormányzati szervezet viszont differenciáltan határozza meg az autonóm fegyverrendszereket, attól függően, hogy elindítását követően vissza lehet-e hívni (*human „on-the-loop”*) a fegyvert vagy sem (*human „out-of-the-loop”*).¹¹ A Szöulban 2024. szeptember 9. és 10. között megtartott Felelős Mesterséges Intelligencia a Katonai Felhasználásban (*Responsible AI in the Military* – REAIM) csúcstalálkozón úgy definiálták az autonóm fegyvereket, mint amelyek önállóan azonosítják és támadják a célt. Közel száz ország vett részt ezen a konferencián, amely hat irányelvet is megfogalmazott. Az irányelvek megerősítik, mennyire fontos ezeknek a rendszereknek az emberi felügyelete. Teljes kockázatértékelésre van szükség, mielőtt bármilyen mesterséges intelligencia katonai feladatot kapna. A mesterséges intelligencia nem használható tömegpusztító fegyverek fejlesztésére vagy globális fegyverkezési versenyben. Kiemelték azt is, hogy a mesterséges intelligencia használata nem sértheti az emberi jogokat, emellett felszólítottak az információk megosztására és a nemzetek közötti együttműködésre a kockázatok kezelése érdekében.¹²

Tehát nem létezik egyetemes definíció az autonóm fegyverrendszerekre, bár minden fogalom szerint e fegyverrendszer kulcsfontosságú jellemzője a kognitív képesség, illetve az autonómia a működésének lényege. Egy autonóm fegyverrendszer képes önállóan megfigyelni és kiválasztani, majd elvégezni a kiválasztott célpontok azonosítását és megsemmisítését emberi beavatkozás nélkül. Ezek a rendszerek az úgynevezett OODA (*observe – orient – decide – act*, azaz magyarul megfigyelés – orientáció – döntés – cselekvés) ciklust hajtják végre. Az aktiváláskor a döntéshozatali irányítás átkerül a fegyverrendszerhez, amely lehetővé teszi, hogy emberi beavatkozás nélkül, függetlenül működjön. Az autonóm fegyverrendszerek telepítése új típusú fenyegetéseket vált ki, amelyek megoldásra szorulnak a közelgő fegyveres konfliktusok során. Az autonómia mértéke az egyes rendszerek fejlettségén múlik,

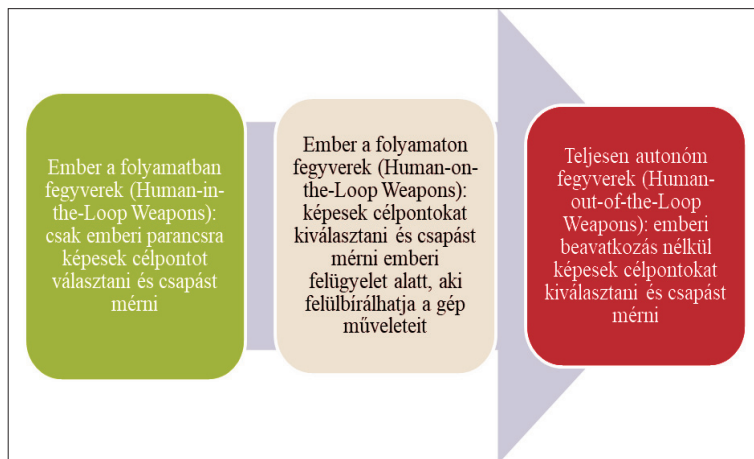
⁸ Vallina 2018.

⁹ Department of Defense, USDOD, DOD, DoD.

¹⁰ Heyns 2013.

¹¹ Docherty 2012.

¹² The Responsible AI in the Military Domain (REAIM) Summit 2024.

1. ábra.

Autonómia szintjei egyes fegyverekben

(Forrás: szerző saját szerkesztése)

ami nyilvánul az autonóm fegyverek fenti osztályozásában (1. ábra). A célpontok felügyelet nélküli, autonóm azonosítása és elfogása viszont vitathatatlanul máris új korszakot nyitott a hadviselés történetében.

A mesterséges intelligencia katonai felhasználása

Általános tévhit, hogy a mesterséges intelligencia csak az autonóm fegyverrendszerekben van jelen a hadviselés során. A mesterséges intelligencia katonai felhasználása ugyanis legalább huszonzét különböző területre terjed ki.

A modern hibrid hadviselésben a gyors és pontos adatfeldolgozás elengedhetetlen a sikeres katonai küldetésekhez. Az MI-vezérelt rendszerek képesek hatalmas mennyiségű információ gyors elemzésére, ami jelentős előnyt jelent a hadműveleti és harcászati szinten is. A mesterséges intelligencia használata képessé teszi a parancsnokokat arra, hogy döntéseiket az aktuális és helyes adatokra alapozzák, ezáltal növelve a műveleti hatékonyságot. Az egyik példa az Egyesült Államok Védelmi Minisztériuma által kezdeményezett Project Maven és Palantir program, amely a drónnal rögzített videofelvételek elemzésére szolgáló mesterséges intelligencia-eszközök beépítésére összpontosít, hogy felgyorsítsa és javítsa a célpont azonosítását.¹³

A mesterséges intelligencia használata a katonai szimulációs és kiképzési programokban egyre növekszik. Az MI-rendszerek képesek lemásolni az autentikus környezetet és az ellenséget, segítve a katonákat a tényleges harctevékenységre való felkészülésben. Ez a módszer pótolhatatlannak bizonyul a kinetikus és kiberhadviselésben is, felkészítve a hibrid fenyegetésekre.¹⁴ Az MI-alapú szimuláció fejleszt

¹³ Horyń, Joks 2021.

¹⁴ Kádár 2023, 78; Kelemen 2024, 51.

a katonák készségeit, és lehetővé teszi a különböző harctéri forgatókönyvek tesztelését, hogy jobban felkészítse a haderőt a hibrid kihívásokra.¹⁵

Az autonóm fegyverrendszerekben olyan innovatív technológia működik, amely emberi beavatkozás nélkül, függetlenül képes észlelni, azonosítani, követni és végül megsemmisíteni a katonai célpontokat. Bár ezek a rendszerek fokozhatják a katonai műveletek hatékonyságát, jelentős etikai és jogi aggályokat is kiváltanak, hiszen egy algoritmus dönt élet-halál kérdésében. Az autonóm rendszerek elfogadása a hadviselésben új próbatételt jelent a nemzetközi jog hatályos szabályaira is.¹⁶

Kulcsfontosságú hangsúlyozni, hogy a mesterséges intelligencia a hadviselésben egy hatástöbbszöröző, amely költséghatékonyabbá (kiképzés), gyorsabbá, pontosabbá (műveleti tervezés) és hatékonyabbá (logisztika) teszi az ismert katonai feladatokat. Viszont az autonóm fegyver egy vadonatúj fegyver, amely egyre elterjedtebbé válik, vagy amely megváltoztatja a hadviselés menetét. Lényegében az autonóm fegyverek ugyanazt a célt szolgálják, mint a hagyományos fegyverek: az ellenséges célpontok megsemmisítését. A legfontosabb különbség abban rejlik, hogy képesek önállóan kiválasztani és megsemmisíteni a célpontokat a támadáskor, külső emberi parancsok nélkül. Bármennyire is triviálisnak tűnik a különbség, a következő alfejezetek bizonyítják, hogy a helyzet nem olyan egyszerű és következmények nélküli, mint amilyennek elsőre tűnik.

A mesterséges intelligencia általános és speciális katonai előnyei

A mesterséges intelligencia kiemelkedő képességeket mutat különböző területeken azáltal, hogy rendkívül összetett feladatokat hajt végre, amelyek általában magas szintű kognitív képességeket és emberi intelligenciát igényelnek. A mesterséges intelligencia befolyása ezért olyan területeken is megfigyelhető, mint az egészségügy, pénzügy, az oktatás és a gépgyártás, mivel javítja a döntéshozatali folyamatok hatékonyságát és a kreativitást.

Az intelligenciahányados megállapítása a mesterséges intelligencia alkalmazásoknál meglehetősen nehéz, mert a célja annak számszerűsítése, hogy egyes személyek és nem gépek pillanatnyi értelmi képessége és az azonos életkorú, átlagos értelmi képességekkel rendelkező személyek szellemi teljesítménye között milyen mértékű eltérés tapasztalható. A mesterséges intelligencia rendszerek mégis egyértelműen magas intelligenciát mutatnak, elsősorban azáltal, hogy nagy mennyiségű adatot elemeznek, hogy megalapozott döntéseket hozzanak. Egészségügyi területen a mesterséges intelligencia segít a diagnosztizálásban és a személyre szabott kezelésben azáltal, hogy összetett adatkészleteket vizsgál a betegségek kimenetelének előrejelzése és a kezelések testre szabása érdekében.¹⁷ A pénzügyekben a mesterséges intelligencia programok javítják a kockázatértékelést és a csalások azonosítását, intelligens adatelemzési technikákkal javítják a portfóliókezelést.¹⁸ Végül a gyorsan

15 Black, Darken, 2024.

16 Siregar et al. 2024.

17 Öztatlı et al. 2024.

18 Smart Financ 2024.

mozgó, illetve álcázott katonai célpontok felismerésében, azonosításban és megsemmisítésében (például a sebezhető pontok megtalálása) a magas intelligencia távolról sem elhanyagolható szempont.

A mesterséges intelligencia autonómiával rendelkezik a feladatok önálló végrehajtásával. Ennek kiváló példája a közlekedési ágazat autonóm járműve, amely emberi közreműködés nélkül képes navigálni és döntéseket hozni. A mesterséges intelligencia a gyártáson belül az automatizálási folyamatok felügyelésével racionalizálja a műveleteket, csökkentve az emberi megfigyelés szükségességét és növelve az általános termelékenységet. Az autonómia viszont sokat segít a katonai alkalmazásban is, hiszen a felhasználók idejét és energiáját nem kötik le felesleges részletek, és a műveleti célok maradhatnak folyamatosan a figyelem középpontjában. Mindez együtt jár a döntési folyamat nehézkes átláthatóságával és a büntetőjogi felelősség érvényesítésének problémájával.

A mesterséges intelligencia képessége az információk megértésére és elemzésére a különböző kontextusokban kulcsfontosságú olyan területeken, mint az oktatás. Ezek a területek az adaptív tanulási rendszerek minden tanuló sajátos igényei szerint szabják a tartalmat.¹⁹ A modern városi környezetben a mesterséges intelligencia fokozza az energiahatékonyságot és a forgalomirányítást a különböző eredetű adatok konszolidálásával, hogy lehetővé tegye az átfogó döntéshozatalt.²⁰

A mesterséges intelligencia gyors, közel azonnali megoldást kínál az adatok elemzésekor és azokba betekintést nyújtva. A kiberbiztonság területén a mesterséges intelligencia azonosítja a fenyegetéseket, és azonnali reakciót ad az esetleges incidensekre.²¹ A pénzügyek területén az általa végzett gyors adatelemzés segíti a nagyfrekvenciás kereskedést a gyors döntéshozatallal, pótolhatatlan segítséget nyújtva a kiszámíthatatlan és gyorsan változó piacokon.²²

A mesterséges intelligencia kreatív potenciálját a szórakoztató elektronikában is hasznosítják a tartalomgenerálás és a virtuális²³ interakciók ösztönzése érdekében, ötletes megoldásokat és magával ragadó felhasználói élményt biztosítva. A tudományos kutatás területén a mesterséges intelligencia a szakirodalomban mintákat azonosít és ismer fel, ami felgyorsítja a felfedezési folyamatot és segíti az innovatív problémamegoldást.²⁴ A katona alkalmazás során a katonai összefüggések, illetve a műveleti környezet helytelen értelmezése, valamint a gépi tanulás hibái akár háborús bűncselekmények megtörténtéhez is vezethetnek. A kreatív döntéshozatal során olyan történés is előfordulhat, amely már nem felel meg a nemzetközi humanitárius jognak.

A mesterséges intelligencia rendszerek nonstop szolgáltatást nyújtanak a hét minden napján, napi 24 órában. Ez utólérhetetlen a digitális asszisztensekben és az ügyfélszolgálati chatbotokban, amelyek minden pillanatban segítséget és információkat nyújtanak. Az egészségügyön belül például a mesterséges intelligencia következetesen

¹⁹ Khan et al. 2021.

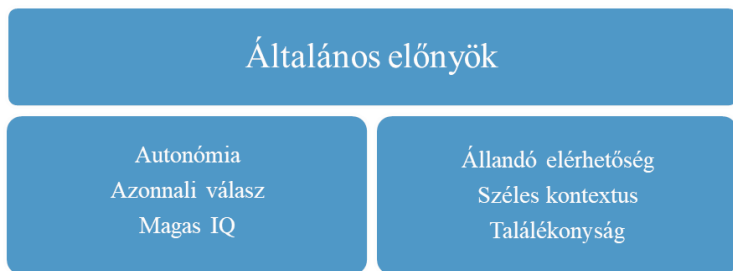
²⁰ Lakkshmanan et al. 2024.

²¹ Katiyar et al. 2024.

²² Smart Finance 2024.

²³ Liaw et al. 2023.

²⁴ Petruska 2024.

2. ábra.

Mesterséges intelligencia általános előnyei

(Forrás: szerző saját szerkesztése)

felügyeli a betegeket, biztosítja azok tájékoztatását, hogy garantálja a gyors beavatkozásokat és a folyamatos egészségügyi ellátást.²⁵ Ez az állandó katonai készenlét során is rendkívül értékes tulajdonsága az autonóm fegyverrendszereknek.

A mesterséges intelligencia kiemelkedő képességeit etikai és társadalmi hatásai alapos mérlegelésének kell kísérnie. Ezen kívül a mesterséges intelligencia és az emberi intelligencia ötvözése elengedhetetlen az előnyök optimalizálásához és a kapcsolódó kockázatok minimalizálásához. Az emberi képességek, különösen a „soft” képességek (kritikus gondolkodás, kommunikáció, empátia, érzelmi intelligencia stb.) közel sem pótolhatók.²⁶ A technológia fejlődésével a kreativitás és az etikai megfontolások közötti egyensúly megteremtése kulcsfontosságú a hosszú távú növekedéshez. Az általános előnyök után érdemes számba venni a speciális katonai előnyeit is a mesterséges intelligenciának.

A rendszerek azon képessége, hogy autonóm módon észleli a célpontokat, lehetővé teszi a gyors azonosítást, lokalizációt és időben történő reagálást a célpontok autonóm befogásával és megsemmisítésével. Ez a funkció segít csökkenteni a késések által okozott hibákat, miközben javítja a tűzcsapás hatékonyságát. Az autonóm rendszerek lehetővé teszik a pontos célmegsemmisítést, ami csökkenti a járulékos veszteséget és minimalizálja a környezeti hatást. Ennek a szempontnak nemcsak katonai, hanem humanitárius szempontból is jelentősége van, mivel a civilek védelmét helyezi előtérbe.²⁷

A saját erők megkímélése szintén jelentős előnye az autonóm fegyverrendszereknek. Ezek a rendszerek önállóan is működhetnek, és olyan lépéseket tehetnek, amelyek csökkentik az emberi részvétel követelményét. Ez csökkenti a katonák sebezhetőségét és veszélyeztetését. Úgyesen alkalmazhatók különféle célpontok ellen, és gyorsan alkalmazkodnak a változó helyzetekhez. Ez a funkció lehetővé teszi, hogy a fegyverrendszerek hatékonyan alkalmazkodjanak a műveleti helyzethez és az ellenség mozgásának változásaihoz. Az önálló célfelismerés, – követés és – megsemmisítés a kortárs hadviselés új megközelítését jelenti, ahol a technológiai

²⁵ Zeff 2024.

²⁶ Petruska 2024.

²⁷ Marsili 2024.

fejlesztések átalakítják a katonai stratégiát. A konkrét előnyöket figyelembe véve tehát nyilvánvaló, hogy az autonóm fegyverrendszerek fokozzák a műveleti hatékonyságot és jelentős előrelépést tehetnek lehetővé humanitárius szempontból.²⁸

Az autonóm fegyverrendszerek hívei azzal érvelnek, hogy a katonai műveletek előnyei túlsúlyban vannak. A fő előny a gyorsított célazonosításban rejlik, ami az észlelés gyorsabb követéséhez és a tűzerő koncentrálásához vezet. Bár ez növeli a katonai képességeket, kihívásokat is jelenthet az erő alkalmazása és az eskaláció feletti ellenőrzés fenntartása tekintetében. Ezen kívül az autonóm fegyverrendszerek lehetővé teszik az automatizált területi ellenőrzést, hogy megakadályozzák az ellenség belépését meghatározott területekre anélkül, hogy folyamatos katonai felügyeletre lenne szükség.²⁹ Ez a megközelítés hasonlít a harcokcsi- és a taposóaknak katonai célú stratégiai elhelyezésére is.

3. ábra.

Mesterséges intelligencia speciális katonai előnyei

(Forrás: szerző saját szerkesztése)

Az autonóm fegyverrendszerek a kommunikáció megszakadása esetén is képesek kivitelezni a támadást, mivel önállóan működnek anélkül, hogy kezelő által vezérelt kommunikációs kapcsolatokra lenne szükségük. Ezek a rendszerek nagyobb mennyiségű és bonyolult műveletet is lehetővé tesznek, mint például a drónrajok kihasználása azáltal, hogy megszüntetik az emberi részvételt a tűzcsapásokban, és csökkentik az emberi erőforrásoktól és irányítástól való függőséget a távolról működtetett rendszerekhez képest.³⁰

²⁸ Frederick et al. 2024.

²⁹ Etzioni 2018.

³⁰ Ribeiro et al. 2023.

Autonóm fegyverrendszerek kockázatai

Az emberi felügyelet hiánya mégis jelentős etikai aggályokat vet fel ezekkel a fegyverrendszerekkel kapcsolatban. Tagadhatatlan, hogy egy gép azon képessége, hogy kiválassza a célpontokat és halálos erőt alkalmazzon, komoly kérdéseket vet fel az etikai normákkal és a nemzetközi humanitárius joggal kapcsolatban. Ez a helyzet etikátlan eljárásokhoz vezethet, amikor egy felügyelet nélküli fegyverrendszer önállóan dönt élet-halál kérdésekben. Ez alatt értem, hogy a mesterséges intelligencia által irányított autonóm fegyvereket, bízva a büntetőjogi elszámoltathatóság nehézségében és a bizonyítás körülményességében, bírósági eljárás nélküli kivégzésekre és gyilkosságokra használják fel. Az átláthatóság hiánya további akadályt jelent, mivel nincs egyértelmű politikai vagy katonai szabályozás e fegyverrendszerek felett. A döntéshozatali folyamat átláthatatlan, és a felelősség megoszlik a politikusok, katonai vezetők, beosztottak és gyártók között, ami megnehezíti a büntetőjogi felelősségre vonást és minden további jogkövetkezmények érvényesítésére irányuló erőfeszítést. Az autonóm fegyverrendszerek kiszámíthatatlansága további jelentős probléma. Sajátos módon képesek „tanulni”, ami előre nem látható akciókhoz vagy hibákhoz vezethet.³¹

A fejlesztés jövője

Az autonóm fegyverrendszerek képességei túlmutatnak meglévő fegyverekkel való hatékonyabb támadásokon. Ezeknek a rendszereknek a jövője számos eszközt fog tartalmazni a hordozható autonóm fegyverektől a vadászpilótaig, amelyek arcazonosító képességgel rendelkeznek, valamint járőrhajókat, autonóm tankokat és felfegyverzett motorcsónakokat, víz alatti drónokat, amelyek hajókra vadásznak. Ezek a rendszerek egy összekapcsolt hálózatot is tartalmaznak, ahol a célfelismerő és -kiválasztó szoftverek önállóan és egymással kombinálva indítják el az egyes fegyvereket. Számos távvezérelt rendszer már fel van szerelve a megfigyelés vagy a célpontok önálló kiválasztására, amelyek olyan minimális befektetést igényelnek, mint például szoftverfrissítések.³²

A katonai érdekek és fejlesztések jelenlegi trendjei azt mutatják, hogy a jövőbeni autonóm fegyverrendszerek egyre inkább a mesterséges intelligenciától és a gépi tanulási szoftverektől függenek, ami az ezek alig előre jelezhetőségével kapcsolatos aggályokat fokozza. Ezek a rendszerek megcélazzák a harcosokat, valamint a katonai mobil eszközöket (harckocsi, tűzérési eszközök, szállító járművek), illetve további katonai célpontok széles skáláját, amelyek lehetővé teszik a nagyobb területeken, hosszabb ideig tartó intenzív támadásokat. Használhatók városi területeken, ahol a polgári lakosság nagyobb kockázattal szembesül. Ezen túlmenően ezek a rendszerek megfelelő emberi felügyelet nélkül is működhethetnének azonnali beavatkozás vagy deaktiválási lehetőség nélkül. Ezeket a közeljövőben nem csak a nagyobb

31 Güneysu 2024b; Vincze 2019.

32 Lytvyn, Oleksiv, Nazarkevych, „2024; The Responsible AI in the Military Domain (REAIM) Summit 2024.

katonai költségvetéssel rendelkező államok, hanem akár nem állami szereplők is tudják rendszerezíteni.³³

A felhasználók és a technológiai fejlesztői egyaránt felelősek azért, hogy ezek a fegyverek tiszteletben tartsák az emberi jogokat, és ne okozzanak kárt a védett személyeknek. Az autonóm fegyverrendszerek pontossága továbbra is fejlesztésre szorul, különösen a védett személyek és a harcosok, valamint a katonai célpontok és a védett objektumok megkülönböztetésében, különösen a szárazföldi csapások tekintetében. A felelős technológiai fejlesztések és a részletes nemzetközi szabályozás kulcsfontosságú az emberiség jövőjének megőrzésében. Máskülönben egy parttalan és kétségbe esett fegyverkezési verseny zajlana az autonóm fegyverek területén.

Nemzetközi szabályozás

A fent leírtak ellenére jelenleg nem léteznek az autonóm fegyverrendszerekre speciális nemzetközi jogi szabályozás.³⁴ A Genfi Egyezmények I. Kiegészítő Jegyzőkönyve 36.§-a az új fegyverekről kimondja, hogy „valamely új fegyver, hadtechnikai eszköz vagy mód tanulmányozása, kifejlesztése, bevezetése, illetve rendszeresítése során az érintett Magas Szerződő Fél köteles megállapítani, hogy annak alkalmazása nem esik-e minden, vagy bizonyos körülmények között a jelen Jegyzőkönyv, vagy a Magas Szerződő Felet kötelező valamely más nemzetközi jogi szabály tilalma alá.” A Genfi Egyezmények I. Kiegészítő Jegyzőkönyve 43. és 44. cikke szerint harcosoknak olyan személynek minősülnek, akik fegyveres konfliktusban jogszerűen és közvetlenül vesznek részt, bizonyos kivételektől eltekintve, például a tábori lelkészek vagy a felcserek. A jegyzőkönyv 51. cikke a polgári lakosság védelmére vonatkozó kötelezettséget vázolja fel fegyveres összeütközések során. Az 52. cikk előírja a polgári javak védelmét, megakadályozva, hogy megtámadják vagy azok megtorlás célpontjai legyenek. Kezdetben úgy tűnik, hogy ez elegendő védelmet nyújt az autonóm fegyverekkel szemben is.

Az ilyen fegyverrendszerek bevetése további nemzetközi jogi követelményeket vet fel. Az első a megkülönböztetés elvére vonatkozik, amely megtiltja a polgári lakossággal szembeni fegyverhasználatot. Ennek az elvnek a betartásához az autonóm fegyvereknek hatékonyan meg kell határozniuk a célpont attribútumait minden területen, figyelembe véve a különféle tényezőket, például a működési feltételeket, az érzékelő pontosságának irányítási mechanizmusait és a cél jellemzőit. Meghibásodás esetén ezek a rendszerek tévedhetnek és a civilek megtámadása komoly járulékos veszteségeket okozhat. Az arányosság elvének érvényesítése aggodalomra ad okot, hogy a fegyvereket ne használják olyan módon, amely túlzottan magas polgári áldozatokhoz vezet (járulékos veszteségek). Az autonóm fegyverrendszereknek pontosan fel kell mérniük a várható polgári áldozatok számát és egyéb pusztítást, összehasonlítva ezeket a számokat az ezen elv követésére irányuló támadásból származó katonai előnyökkel. Ez a bonyolult feladat a rendszer szabályozási keretrendszeréhez

33 The Responsible AI in the Military Domain (REAIM) Summit 2024; Ruci 2024; Güneysu 2024a; Ribeiro et al. 2023.

34 Schubert 2022, 25.

tartozik. Végül ide tartozik még az elővigyázatosság elve, hogy a katonai művelti tervezésben és annak végrehajtásában részt vevők mindent tegyenek meg, hogy megakadályozzák, elkerüljék, vagy legalábbis minimalizálják a járulékos veszteségeket.³⁵ Az ilyen autonóm rendszerek egyre komolyabb pusztító képességgel rendelkezhetnek, és potenciálisan jelentős polgári áldozatok számának növekedéséhez vezethetnek. A nemzetközi humanitárius joghoz való igazodás érdekében az autonóm fegyverrendszereket olyan módon kell megépíteni és működtetni, hogy lehetővé tegye a polgári és katonai célpontok megkülönböztetését, miközben megakadályozza a civilek vagy javaik indokolatlan és túlzott sérelmét, a támadásból származó azonnali és közvetlen katonai előnyhöz képest. A további kutatások és fejlesztések előmozdítása létfontosságú az ilyen rendszerek biztonságos és etikus telepítésének garantálásához.

Számos javaslat született az autonóm fegyverrendszerek szabályozásának megalapozására. Egyesek olyan új globális megállapodásokat szorgalmaznak, amelyek tiltják a gyártást, kereskedelmet vagy a halálos autonóm fegyverrendszerek telepítését. Ide tartozik még az átláthatóság és a felelősség kérdésének pontosabb tisztázása. Mások azt javasolják, hogy erősítsék meg a meglévő és hatályos nemzetközi humanitárius jogot, hogy jobban alkalmazhatóak legyenek e fegyverrendszerekre. A jövőben alapvető fontosságú, hogy a globális közösség meghatározza, hogyan lehet a legjobban szabályozni ezeket az autonóm fegyverrendszereket.³⁶

Magyar belső szabályozás

A honvédelemről és a Magyar Honvédségről szóló 2021. évi CXL. törvény külön paragrafust szentel az autonóm fegyverrendszerek (a honvédelmi törvény szövege szerint: autonóm fegyver- és védelmi rendszerek) használatának. A magyar szabályozás rendkívül pontosan határozza meg azokat a korlátozásokat, amelyeket a magyar katonáknak be kell tartaniuk ilyen fegyverek használatakor. A nyilvánosság, átláthatóság és az arányosság voltak legfontosabb szempontok a szabályozás megfogalmazásakor. A honvédelmi törvény 92.§-a az alábbi szabályozási keretet adja az autonóm fegyver- és védelmi rendszerek jogszerű használatának:

a) A célpont megsemmisítésére irányuló tűz vagy hasonló hatás csak olyan fenyegetések esetén alkalmazható, melyek másként nem háríthatók el, és lehetőség szerint emberi beavatkozás lehetőségét is meg kell adni.

b) Az autonóm fegyver- és védelmi rendszer működtetésének ténye és az ehhez kapcsolódó szabályok nyilvánosak kell legyenek a védelemmel foglalkozók, valamint a hatásterületen tartózkodók számára, kivéve a Honvédség alkalmazását és külföldi missziós feladatokat.

c) A rendszerek védelmi jellegű alkalmazása során – ha a szabályokat betartják – nem okozhat aránytalan hátrányt a hatásterületen élők számára.

³⁵ Vincze 2019, 13.

³⁶ Marsili 2024.

Az autonóm fegyverrendszerek alkalmazását szabályozó alapelv szerint a célmegsemmisítés csak olyan helyzetben megengedett, amikor a fenyegetés más módon nem hárítható el. Emellett az emberi beavatkozási képesség biztosítása támadás esetén kulcsfontosságú, és ez összhangban van a nemzetközi szakirodalomban megtalálható „in-the-loop”³⁷ rendszereknek nevezett koncepcióval. Ez a megközelítés támogatja az etikus és elszámoltatható fegyverhasználatot, hangsúlyozva az emberi döntéshozatal fontosságát. Ezen túlmenően törvény írja elő, hogy az autonóm fegyverek és védelmi rendszerek működésére vonatkozó információknak, valamint a kapcsolódó előírásoknak nyilvánosan hozzáférhetőnek kell lenniük. Az átláthatóság és a nyilvánosságra hozatal lényege a társadalmi bizalom kiépítése szempontjából fontos, de a nemzetbiztonsági megfontolások miatt a Magyar Honvédség hadműveleteiben bizonyos sajátosságok titkosítást is okozhatnak. A jogi keret rávilágít arra, hogy az érintett területen működő rendszereknek tisztességesen kell működniük anélkül, hogy a védelmi műveletek során indokolatlan hátrányba kerüljenek az ott lakók. Ez a követelmény biztosítja, hogy az automatizált fegyverrendszer arányosan kerül bevetésre. Ezzel a nemzeti szabályozás iránymutatást ad az autonóm fegyverek korszerű és etikus használatához.

Összegzés és következtetések

A tanulmány a mesterséges intelligencia jogi és erkölcsi dimenzióit vizsgálja. A kutatás célja annak elemzése, hogy a jelenlegi mesterséges intelligencia alapú rendszerek hogyan illeszkednek a nemzetközi humanitárius joghoz és etikai normákhoz. A hipotézise az, hogy ennek a technológiának a használata kihívást jelent a kulcsfontosságú hadijogi elvek betartásakor, miközben rávilágít az elszámoltathatósággal és a felhasználói kötelezettségekkel kapcsolatos kérdésekre is. A hipotézis szerint a mesterséges intelligenciával kapcsolatos széleskörű etikai és jogi aggályok a katonai alkalmazáskor általában jelen vannak, ezek a kihívások valójában egyedül a mesterséges intelligencia által vezérelt autonóm fegyverrendszerek esetében jelentkeznek. A mesterséges intelligencia egyéb katonai felhasználása, mint például a logisztika, kiképzés vagy a döntéstámogatás, tehát nem feltétlenül jelent hasonló súlyos etikai vagy jogi dilemmát. Az autonóm fegyverrendszerek növelik a visszaélések lehetőségét, bizonyos esetekben kiszámíthatatlannak, és a társadalmi elfogadottságuk is erősen kérdéses. A kutatás rávilágít a nemzetközi szabályozás hiányosságaira, és a magyar szabályozást tekintti kiindulópontnak.

A tanulmány módszere magában foglalja a nemzetközi humanitárius jog és a vonatkozó etikai irányelvek részletes kiértékelését. A genfi egyezményekre és a hozzájuk kapcsolódó kiegészítő jegyzőkönyvekre támaszkodva a szerző olyan elvek alkalmazhatóságát vizsgálja, mint az elővigyázatosság, a megkülönböztetés (harcosok és civilek megkülönböztetése) és az arányosság (a katonai előny és a polgári károk egyensúlya), amelyek alkalmazhatóak-e az autonóm fegyverrendszerekre. Az autonóm fegyverrendszerek legkülönbözőbb fogalmait is megvizsgálja, és

37 In the Loop Definition & Usage Examples. 2024.

a közös jellemzőket összegzi. Az elemzés az autonóm fegyvereken túl a mesterséges intelligencia szélesebb körű katonai alkalmazásaira is kiterjed, felvázolva azok előnyeit és nem azonosítva, illetve kizárva kockázatait. A következtetések levonásában a tanulmány logikailag koherens módon integrálja a jogi keretek technológiai szempontjait és a lehetséges következményeket. A magyar belső jogalkotást is megvizsgálja a honvédelmi törvény kulcsfontosságú 92.§ értékelésével, ezzel gyakorlati példát is bemutatva a szabályozási törekvésekre.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Black, Scotty; Darken, Christian 2024. Scaling Intelligent Agents in Combat Simulations for Wargaming. arXiv:2402.06694
<https://doi.org/10.48550/ARXIV.2402.06694>
- Crootof, Rebecca 2015. The Killer Robots Are Here: Legal and Policy Implications. *Cardozo Law Review*, 36 (5): 1837–1915.
- Docherty, Bonnie 2012. *Losing Humanity. The Case against Killer Robots*. Human Rights Watch, IHRC 2012. November.
<https://www.hrw.org/report/2012/11/19/losing-humanity/case-against-killer-robots>.
- Etzioni, Amitai 2018. Pros and Cons of Autonomous Weapons Systems (with Oren Etzioni). In Etzioni, Amitai: *Happiness Is the Wrong Metric. A Liberal Communitarian Response to Populism*. 253–263. Library of Public Policy and Public Administration 11, Springer Cham.
https://doi.org/10.1007/978-3-319-69623-2_16
- Farkas Ádám 2023. A kibertér műveleti tevékenységek egyes szabályozási és államszervezési alapkérdései. In Farkas Ádám, Kelemen Roland (szerk.): *A fejlődés fogságában: Tanulmányok a kibertér és a mesterséges intelligencia 21. századi állam- és jogfejlesztési, társadalmi, biztonsági kapcsolódásai köréből*. 77–95. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Frederick, Brian; Rodgers, Daniel; Martin, John; Hutchison, John 2024. *Robotic IED Detection using Supervised Autonomy to Reduce Operator Stress and Fatigue*. 2024-01–3161. Michigan, United States: National Defense Industrial Association.
<https://doi.org/10.4271/2024-01-3161>
- Güneysu, Gökhan 2024a. Autonomous Weapon Systems and The Humanitarian Principle of Distinction. *Annales de La Faculté de Droit d'Istanbul*, (74): 133–153.
<https://doi.org/10.26650/Annales.2024.74.0007>
- Güneysu, Gökhan 2024b. Lethal Autonomous Weapon Systems and Automation Bias. *Yuridika*, 39 (3): 395–424.
<https://doi.org/10.20473/ydk.v39i3.55188>
- Heyns, Christof 2013. *Report of the Special Rapporteur on Extrajudicial, Summary or Arbitrary Executions*. Genf, ENSZ, 2013. április 9.
<https://digitallibrary.un.org/record/755741?v=pdf>
- Horyń, Wojciech; Bielewicz, Marcin; Joks, Adam 2021. AI-Supported Decision-Making Process in Multidomain Military Operations. In Visvizi, Anna; Bodziany, Marek (eds.): *Artificial Intelligence and Its Contexts*. 93–107. Advanced Sciences and Technologies for Security Applications. Springer Cham.
https://doi.org/10.1007/978-3-030-88972-2_7.
- In the Loop Definition & Usage Examples. 2024. <https://www.dictionary.com/browse/in--the--loop>
- Kádár, Pál 2023. A kibertér és a kibertérműveleti képességek jelentősége a védelmi és biztonsági tevékenységek összehangolásának fejlesztésében. In: Farkas Ádám, Kelemen Roland (szerk.): *A fejlődés fogságában: Tanulmányok a kibertér és a mesterséges intelligencia 21. századi állam- és jogfejlesztési, társadalmi, biztonsági kapcsolódásai köréből*. Budapest: Gondolat Kiadó.
<https://doi.org/10.53555/kuey.v30i4.2377>

- Katiyar Nirvikar Dr.; Mr. Somendra Tripathi; Mr. Praveen Kumar; Mr. Shekhar Verma; Dr. Alok Kumar Sahu; Dr. Shailesh Saxena 2024. AI and Cyber-Security: Enhancing threat detection and response with machine learning. *Educational Administration Theory and Practices*, 30 (4): 6273–6282.
- Kelemen Roland 2024. Az Egyesült Államok hírszerző tevékenységének alkotmányos alapjai és kiberbiztonsági kapcsolódásai. *Jog Állam Politika: Jog- és politikatudományi Folyóirat*, 16 (2): 49–61. <https://doi.org/10.53555/kuey.v30i4.2377>
- Khan, Ijaz, Abdul Rahim Ahmad, Nafaa Jabeur, Mohammed Najah Mahdi 2021. An Artificial Intelligence Approach to Monitor Student Performance and Devise Preventive Measures. *Smart Learning Environments*, 8 (17). Published:08 September 2021. <https://doi.org/10.1186/s40561-021-00161-y>.
- Kömlödi Ferenc 2024. Nemzetközi irányelveket dolgoztak ki a katonai mesterséges intelligenciára. ICT Global (blog), 2024. október 15. <https://ictglobal.hu/technologia/nemzetkozi-iranyelveket-dolgoztak-ki-a-katonai-mesterseges-intelligenciara/>
- Lakkshmanan, Ajanthaa; S. Amudhan; Smita M. Gaikwad; Amit Kumar Tyagi 2024. Further Research Opportunities and Challenges Towards AI-Driven Tools for Modern Generation. In Fields, Ziska (ed.): *Advances in Educational Technologies and Instructional Design*. 69–100. IGI Global. <https://doi.org/10.4018/979-8-3693-2418-9.ch004>
- Liaw, Sok Ying; Jian Zhi Tan; Siriwan Lim; Wentao Zhou; John Yap; Rabindra Ratan; Sim Leng Ooi; Shu Jing Wong; Betsy Seah; Wei Ling Chua 2023. Artificial Intelligence in Virtual Reality Simulation for Interprofessional Communication Training: Mixed Method Study. *Nurse Education Today*, (2023. március) 122-105718. <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2023.105718>
- Liu, Jialing 2024. Artificial Intelligence and International Law: The Impact of Emerging Technologies on the Global Legal System. *Economics, Law and Policy*, 7 (2): 73–82. <https://doi.org/10.22158/elp.v7n2p73>
- Lytvyn, Vasyi, Nazar Oleksiv, és Mariia Nazarkevych 2024. Tanks detection and recognition based on custom dataset model. In 2024 IEEE 4th International Conference on Smart Information Systems and Technologies (SIST). 583–86. Astana, Kazakhstan: IEEE. <https://doi.org/10.1109/SIST61555.2024.10629455>
- Marsili, Marco 2024. Lethal Autonomous Weapon Systems: Ethical Dilemmas and Legal Compliance in the Era of Military Disruptive Technologies. *International Journal of Robotics and Automation Technology*, 2024 (11): 63–68. <https://doi.org/10.31875/2409-9694.2024.11.05>
- The Responsible AI in the Military Domain (REAIM) Summit 2024. View Ministry News Ministry of Foreign Affairs, Republic of Korea. 2024. szeptember 12. https://tls.mofa.go.kr/eng/brd/m_5674/view.doseq=321057
- Öztatlıc, Mustafa; Seçil Erolu; Hülya Öztatlıc; Mehmet Göl 2024. Artificial Intelligence in Diagnosis and Treatment. *Experimental and Applied Medical Science*, 5 (2) 107–118. <https://doi.org/10.46871/eams.1470170>
- Piros Attila 2020. A mesterséges intelligencia jelenkori és jövőbeni lehetőségei. Kovács István (szerk.): *Szemelvények „A digitális világ hatása, a rendészeti szervek vezetés-irányítási folyamatára” című konferencián elhangzottakról. A digitális világ hatása a rendészeti szervek vezetés-irányítási folyamatára*. 21–26. Budapest: Nemzeti Közszerzői Egyetem Rendészettudományi Kar.
- Petruska Ferenc 2024. Hogyan változtatja meg a mesterséges intelligencia a köz- és felsőoktatást. Ludovika.hu (blog), 2024. <https://www.ludovika.hu/blogok/itkiblog/2024/05/13/a-koz-es-felsooktat-as-az-mi-koraban/>
- Ribeiro, Tiago F. R.; Fernando Silva; José Moreira; Rogério Luís de C. Costa 2023. BurnedAreaUAV Dataset (v1.1). *Zenodo*, 2023. május 11. <https://doi.org/10.5281/ZENODO.7925619>
- Ruci, Hektor 2024. Lethal autonomous weapon systems (LAWS) enforcement of human rights by algorithms. *Collection Regional Law Review*, 5:1–8 https://doi.org/10.56461/iup_rlr.2024.5.ch1
- Schubert, Bálint 2022. Az autonóm fegyverrendszerekkel szemben támasztott követelmények a humanitárius nemzetközi jog tükrében. *Honvédségi Szemle*, 150 (3): 20–30. <https://doi.org/10.35926/HSZ.2022.3.2>

- Siregar, Naek, Desy Churul Aini, Rehulina Rehulina, Agit Yogi Subandi, és Isoni Muhammad Miraj Mirza 2024. The Use of Artificial Intelligence in Armed Conflict under International Law. *Hasanuddin Law Review*, 10 (2): 189–205.
<https://doi.org/10.20956/halrev.v10i2.5267>
- Scotty, Black; Darken, Christian 2024. Scaling Intelligent Agents in Combat Simulations for Wargaming. 8 Februar 2024. <https://arxiv.org/abs/2402.06694>
<https://doi.org/10.48550/arXiv.2402.06694>
- Smart Finance 2024. Smart Finance: How AI Is Shaping the Future of Budgeting and Investing. 2024. augusztus 25.
<https://trendsresearch.org/insight/smart-finance-how-ai-is-shaping-the-future-of-budgeting-and-investing/>.
- Vallina, Nikolaos Chountis 2018. Állásfoglalási indítvány az autonóm fegyverrendszerekről B8-0361/2018 Európai Parlament, 2018.
https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/B-8-2018-0361_HU.html.
- Vincze Viola 2019. Az autonóm fegyverrendszerek alkalmazása fegyveres konfliktusok idején. In *Új típusú hadviselés a 21. század második évtizedében és azon túl – intézményi és jogi kihívások*. 213–235. Budapest: Zrínyi Kiadó.
https://jogtortenet.sze.hu/images/dokumentumok/tanulm%C3%A1nyok/Farkas_V%C3%A9gh_%C3%BAj_t%C3%ADpus%C3%BA_hadviseles.pdf.
- Zeff, Maxwell 2024. Nvidia Is Now Powering AI Nurses. Gizmodo.com 2024. március 19.
<https://qz.com/nvidia-wants-replace-nurses-with-ai-1851349522>

Zsivity Tímea[✦]

Kosзовó és az igazságos háború elvei

A NATO-bombázás etikai és jogi kérdései

DOI 10.17047/HADTUD.2024.34.4.94

A tanulmány a kosзовói albánok és szerbek között kialakult fegyveres konfliktus rendezése érdekében végrehajtott 1999-es NATO-bombázás kapcsán felmerült etikai és jogi kérdéseket vizsgálja, az igazságos háború elmélete tükrében. A konfliktus hátterében Kosзовó többségi albán lakosságának elszakadási törekvése, a szerb hatóságok által alkalmazott erőszakos elnyomás és az etnikai tisztogatás miatti nemzetközi figyelem állt. Az írás a NATO beavatkozás jogosságát, az alkalmazott katonai eszközök arányosságát, továbbá azok társadalmi-gazdasági, politikai hatásait elemzi. A kosзовói beavatkozás kapcsán felmerül a kérdés, hogy a nemzetközi jog és az igazságos háború elmélete mennyire alkalmazható a mai globális kihívások és konfliktusok fényében. A kosзовói események azt mutatják, hogy a modern háborúk és fegyveres intervenciók céljai gyakran túlmutatnak a klasszikus területi és politikai megfontolásokon, s a nemzetközi biztonság, valamint a humanitárius indokok központi szerepet kapnak. A tanulmány rámutat arra, hogy az 1999-es NATO beavatkozás jogi és morális megítélése vegyes, és figyelmeztet a modern katonai beavatkozások szabályozási és etikai dilemmáira.

KULCSSZAVAK: Szerbia, Kosзовó, NATO, igazságos háború

Kosovo and the Principles of Just War: The Ethical and Legal Issues of NATO Bombing

This paper examines the ethical and legal issues raised by NATO's 1999 bombing conducted to resolve the armed conflict between Kosovo Albanians and Serbs, in the context of the theory of just war. The background of the conflict was marked by Kosovo's majority Albanian population's secessionist aspirations, violent repression by Serbian authorities, and international attention due to ethnic cleansing. The paper analyses the legitimacy of NATO's intervention, the proportionality of the military means employed, and their socio-economic and political impacts. The Kosovo intervention raises the question of how applicable international law and the theory of just war are in the face of today's global challenges and

✦ Nemzeti Közfizgalálati Egyetem, Európa Stratégia Kutatóintézet, kutató –
Ludovika National University of Public Service, Europe Strategy Research Institute, researcher;
e-mail: zsivity.timea@uni-nke.hu; <https://orcid.org/>

conflicts. The events in Kosovo show that the objectives of modern wars and armed interventions often go beyond traditional territorial and political considerations, as international security and humanitarian reasons play a central role. The study highlights that the legal and moral perceptions of the 1999 NATO intervention are mixed, and warns of the legal and ethical dilemmas of modern military interventions.

KEYWORDS: Serbia, Kosovo, NATO, Just War

Bevezetés

A koszovói albán–szerb konfliktus története és az ehhez fűződő etnikai, politikai és vallási kérdések a mai napig meghatározzák a térség geo- és biztonságpolitikai helyzetét. Koszovó a szerb nép nemzeti identitásának egyik alappillére. A szerbség erre a területre, mint vallási és szellemi kultúrájának bölcsőjére tekint, ugyanakkor a 20. század folyamán a Koszovóban végbemenő demográfiai és politikai átalakulások új kihívásokat eredményeztek. Az albán többségű Koszovó függetlenségi törekvései és a szerb kormány által alkalmazott erőszakos elnyomás vezetett az 1990-es évek végére kialakult humanitárius válsághoz, amely a nemzetközi közösség figyelmét is felkeltette. 1998-ban Robin Cook brit külügyminiszter Belgrádban közölte Milošević-tyel¹ az EU álláspontját: Koszovó nem tekinthető kizárólag Szerbia belügyének.² A szerb elnök kitarított amellett, hogy a koszovói helyzet Szerbia belügye, és jelezte, hogy le kíván számolni a terroristákkal. A humanitárius válság fokozódása, a koszovói albánok tömeges elűzése, és a nemzetközi közvetítések kudarcai következményeként 1999. március 24-én a NATO humanitárius katasztrófa elkerülése érdekében, az ENSZ Biztonsági Tanácsának (BT) jóváhagyása nélkül, megkezdte a légitámadást Szerbia ellen.

Az 1999-es NATO-bombázás és annak előzményei kapcsán számos etikai és jogi kérdés merült fel, különösen az igazságos háború elmélete szempontjából. A NATO beavatkozásának jogossága, céljai és a háború alatt alkalmazott katonai eszközök arányossága mind olyan kérdések, amelyek azóta is intenzív vitákat váltanak ki a nemzetközi közvéleményben.

Az igazságos háború elmélete három fő területet érint: a háború indításának jogosságát (*jus ad bellum*), a háború során alkalmazott eszközök erkölcsi megítélését, a háborúban betartandó normákat (*jus in bello*) és a háború után a körülmények rendezésének elveit (*jus post bellum*).³ Ezen elvek szerinti elemzés segíthet tisztázni, hogy miként lehet értékelni egy ilyen beavatkozást, és az milyen mértékben felel meg az igazságos háború elveinek.

A NATO 1999-es beavatkozása kapcsán különösen fontos az igazságos háború elméleti alapjainak vizsgálata, mivel a beavatkozás céljai és eszközei a klasszikus területi és politikai érdekeken túlmutató, globális biztonsági és humanitárius indokokkal is magyarázhatók. Az etikai és jogi szempontok elemzése lehetőséget ad arra, hogy megértsük, miként alkalmazhatók az igazságos háború elvei a 21. századi globális konfliktusok esetében, és hogyan befolyásolják a modern katonai beavatkozások jogi és etikai megítélését.

1 Megjegyzés: Slobodan Milošević vezetéknéve „vić” végződésű, a szerb ć betű a magyar ty-nek felel meg.

2 Márkus 2022, 376.

3 Ujházi 2017, 26.

A tanulmány célja ezen elvek alkalmazhatóságának vizsgálata, rávilágítva arra, hogy a modern katonai beavatkozások gyakran túlmutatnak a hagyományos politikai érdekeken, új etikai és jogi kihívásokat teremtve a biztonsági és humanitárius célok érvényesítése érdekében.

Koszovó helyzete és a NATO beavatkozásának háttere

Koszovó, amely a középkori szerb állam történelmében meghatározó szerepet játszott, és a szerb nemzeti identitás szerves részét képezi, Jugoszlávia megalakulásától kezdve a délszláv állam politikai, gazdasági és etnikai feszültségekkel terhelt területe volt. Ennek oka egyrészt, hogy Albánia és Jugoszlávia határainak meghúzásakor a nyelv-nemzeti választóvonalakat nem vették figyelembe. Másrészt a történelmi és kulturális érveken túl nem szabad figyelmen kívül hagyni Koszovó bányakincsekben való bővelkedésének tényét. A trepčai, janjevoi és Novo Brdo-i bányákból már a középkori szerb állam időszakában folyamatosan termelték ki az aranyat, ezüstöt, rezet, ónt.⁴ A terület természeti adottságai ellenére Jugoszlávia gazdaságilag legfejletlenebb régiója és az ország egyetlen, többségében nem délszlávok lakta tartománya volt.

Az albán–szerb ellentét megértése érdekében szükséges megjegyezni, hogy a második világháború idején a koszovói, kelet-montenegrói és nyugat-macedóniai albánok aktívan, katonailag is támogatták a német megszállókat és szövetségeseiket. A jugoszláviai albánok körében a kommunista hatalom befolyása korlátozott volt. Ezzel párhuzamosan az albán vezetés arra törekedett, hogy a jugoszláviai albán közösségeket megnyerje magának. Az albán többségű délszláv területek esetleges Albániához csatolása képezte a leendő konfliktus egyik okát.⁵ Közben a jugoszláv vezetés dilemmája az volt, hogy először csatolják át ezeket a területeket, és azután hozzák létre a föderációt, vagy tartsák meg a fennálló határokat, és úgy alakítsák meg a föderációt? Végül az utóbbi megoldás mellett döntöttek, mivel úgy vélték, hogy a szocialista föderációban a határoknak már nincs jelentőségük.⁶ A kérdéses területekhez való viszony, valamint a határok körüli viták csak tovább mélyítették az albán–szerb ellentétet.⁷ 1948-ban, amikor Jugoszláviát kiközösítették a szocialista blokkból, egyidejűleg megromlott a Jugoszlávia és Albánia közötti kapcsolat. Enver Hoxha szembe fordult Titóval, és lejárató kampányt indított ellene. Az Albániában tartózkodó jugoszláv kommunista tanácsadóknak távoznuk kellett az országból. Ezzel szertefoszlott Albánia jugoszláv föderációhoz való csatlakozásának és a koszovói albánok anyaországgal való egyesülésének lehetősége. Mindez negatív hatással volt az 1945-ben Jugoszláviához – azon belül is Szerbiához – csatolt Kosovo-Metohija

4 Márkus 2022, 62.

5 Životić 2009, 119.

6 Životić 2009, 120.

7 Megjegyzés: Boda Mihály *Határhelyzet-ideológiák a 19–20. századi Magyarországon* című tanulmányában részletesen elemzi, hogyan jelennek meg a kettő vagy több kultúra határán fekvő államok sajátos geopolitikai helyzetéből eredő sajátosságok a külpolitikai és háborús gondolkodásukban. A határhelyzetből fakadó geopolitikai ideológiákat határhelyzet-ideológiákként értelmezi, amelyeknek több típusát különbözteti meg. Lásd: <https://ojs.mtak.hu/index.php/hadtudomany/article/view/11605/9391>

Autonóm Területen élő albán lakosság társadalmi-gazdasági és politikai helyzetére. Ezt alátámasztja az a népszámlálási adat is, mely szerint 1953-ban a szerbek és montenegróiak Koszovó lakosságának 27%-át tették ki. Az alacsony létszám ellenére, ők alkották a párttagság felét, és közülük került ki a tartomány közigazgatási és gazdasági vezetőinek 68%-a.⁸ Az 1970-es években végbemenő reformfolyamatok jelentős változásokat hoztak Jugoszlávia és így Koszovó életében is. 1971-ben Jugoszlávia normalizálta kapcsolatát Albániával. Az 1974. évi jugoszláv alkotmány jelentős mértékben szűkítette a föderáció hatáskörét a tagállamok és a két autonóm tartomány javára. Vajdaság és Koszovó közvetlen, a tagköztársaságokéval egyenlő képviselethez jutott. A legfontosabb különbség a tagköztársaságok jogállásához képest, hogy nem rendelkeztek elszakadási joggal. E reformokkal párhuzamosan Koszovó etnikai szerkezete is jelentős változásokon ment keresztül: az albánok aránya folyamatosan növekedett, és erősebb politikai és társadalmi érdekképviseléssel bírtak, ami fontos szerepet játszott a térség politikai földrajzi folyamataiban. A tartományban élő szerbeknek ekkor már nemcsak demográfiai fenyegetettséggel kellett szembenézniük, hanem a politikai és gazdasági intézmények vezető pozícióinak elvesztésével is. Sérelmeik tovább szaporodtak, amikor a hatalomhoz jutott albán közösség egyre inkább éreztetni kezdte dominanciáját, például a szerbek számára fontos vallási-történelmi megemlékezések korlátozásával, ezzel párhuzamosan pedig az albán nemzeti ünnepek harsány és látványos megtartásával.⁹

Josip Broz Tito halála, a második világháború után kialakult kétpólusú világrend, majd a Szovjetunió felbomlása után a nagyhatalmi erőegyensúly felborulása jelentősen megváltoztatta Jugoszlávia megítélését a Nyugaton. A fennmaradásához már nem fűződtek nyugati érdekek, így az országot egyben tartó gazdasági támogatások mértéke is megcsappant. Ezt követően Koszovóban tüntetések törtek ki, ahol az albán többség már a függetlenséget követelte. A konfliktus 1989-ben, Slobodan Milošević hatalomra jutásával érte el tetőpontját. A Jugoszláv Szövetségi Köztársaság 1992. április 27-én elfogadott Alkotmánya eltörölte a tartományok alkotmányozási és törvényalkotási jogát, valamint megszüntette azok önálló pénzforrásait. Koszovóban közben a nemzetiségi alapú incidensek mindennapossá váltak, és egyre súlyosabb formákat öltöttek. A feszültség fokozódása vérontáshoz vezetett. A Koszovói Felszabadító Hadsereg (UCK) először 1997. november 27-én jelent meg nyilvánosan, a szerbekkel szembeni ellenállás központjaként ismert Drenica régióban. Ettől kezdve az UCK gyakorolta az informális hatalmat ezen a területen, és a szerb állami képviselők belépése már komoly kockázattal járt. 1998. január 22-én egy szerb önkormányzati képviselőt, 1998. február 8-án pedig 4 rendőrt öltek meg.¹⁰ Az erőszakcselekményeket a szerb rendőrség megtorolta, ami végül a konfliktus eskalációjához vezetett. Az esetre reagált a nemzetközi közösség is. 1998 márciusában a nemzetközi Összekötő Csoport¹¹ (Egyesült Államok, Oroszország, Nagy-Britannia, Franciaország,

8 Márkus 2022, 334.

9 Márkus 2022, 342.

10 Márkus 2022, 375.

11 Megjegyzés: az Összekötő Csoporton a fentiekben felsorolt országok ad hoc testülete értendő, amelynek feladata a Balkán problémáinak megvitatása volt.

Németország, Olaszország) bonni ülésén a jelenlévő vezetők ultimátumot küldtek Miloševićnek: Koszovó ügyét négy héten belül rendezni kell, ellenkező esetben Jugoszlávia külföldön lévő vagyonát befagyasztják és fegyverembargót vezetnek be az ország és az UCK ellen.¹² 1998 májusában a NATO külügyminiszterei nyilatkozatot adtak ki Koszovó ügyében, amelyben aggodalmukat fejezték ki a koszovói fegyveres konfliktus regionális stabilitásra gyakorolt hatása miatt, különös tekintettel a boszniai békefolyamat törekeny állapotára. Albánia és Macedónia esetében is hangsúlyozták a megelőző lépések fontosságát, és tiranai összekötőn keresztül elkezdtek a NATO-csapatok telepítésének előkészítését. A konfliktus megoldásaként Belgrád és a koszovói albán vezetés közötti tárgyalásokat javasolták az emberi jogok javításáról és a tartomány státuszáról, Jugoszlávia területi integritásának megőrzése mellett.¹³ A belgrádi és koszovói fél között azonban olyannyira megromlott a viszony, hogy a konfliktus békés úton való rendezésére már nem volt lehetőség. Minden egyes diplomáciai erőfeszítés kudarcba fulladt, és mindkét fél részéről időhúzásnak bizonyult. A szerb oldal időről időre túlzott erővel megtorolta a legkisebb albán provokációkat is. A menekültek száma 1998. május–szeptember között 250 ezerre nőtt. Az amerikai vezetés elérkezettnek látta az időt, hogy a válságkezelés új szintre lépjen. Albright, amerikai külügyminiszter a helyzet kapcsán a következőt nyilatkozta: „Világossá vált, hogy a gazdasági szankciók nem fogják megállítani Miloševićet az albánok legyilkolásában (...)” hangsúlyozta, hogy „összehangolt stratégiát kell kezdeményeznünk, azzal a céllal, hogy véget vessünk Belgrádban Milošević kormányzásának”.¹⁴ Egy másik Koszovóval kapcsolatos megnyilvánulása során a következőt nyilatkozta: „nem engedjük megismétlődni azt a mészárlást, amelynek Boszniában voltunk tanúi.”¹⁵ Ekkor már a nemzetközi közösség is érzékelte, hogy valamit tenni kell. 1998 októberében Igor Ivanov orosz külügyminiszter és Szergejev védelmi miniszter igyekeztek együttműködésre ösztönözni Miloševićet. Majd ezt követően Richard Holbrooke, a daytoni béketárgyalásokat sikerre vezető diplomata próbált áttörést elérni, de ő is ellenállásba ütközött. Milošević azt gondolta, hogy a NATO az ENSZ BT felhatalmazásának hiányában nem fog fegyveres erőt alkalmazni egy szuverén országgal szemben. Miután a szerb és koszovói fél közötti konfliktus békés úton való rendezésére tett utolsó utáni kísérlet, a „rambouillet-i tárgyalások” is kudarcba fulladtak. Szerbia hallani sem akart külföldi katonai erők bevonásáról az ország déli tartományába. Holbrooke 1999. március 23-án Belgrádban még igyekezett megegyezésre jutni Miloševićel, de a szerb elnök hajthatatlan maradt. Amikor a diplomáciai próbálkozások sikertelensége világossá vált, Javier Solana NATO-főtitkár utasítást adott Wesley Clark főparancsnoknak a légi hadműveletek megkezdésére. A NATO 1999. március 24-én, közép-európai idő szerint este 8 órakor kezdte meg az Allied Force fedőnevű légi támadó hadműveletét Jugoszlávia ellen.¹⁶

12 Márkus 2022, 377.

13 Márkus 2022, 381.

14 Albright 2004, 534.

15 Albright 2004, 535.

16 Juhász, Magyar, Tóth, Valki 2000, 293.

A NATO bombázás és az igazságos háború elméletének kérdései

A NATO légitámadásainak nemzetközi jogrenddel való összeegyeztethetősége a mai napig a jogi és politikai diskurzusok részét képezik. A második világháború után létrejött nemzetközi jogrend szerint fegyveres erőszakot csak önvédelemből vagy az ENSZ BT felhatalmazása alapján lehet alkalmazni. Ez a jogrend nem adott felhatalmazást arra, hogy bárki saját döntése alapján fegyveres erő alkalmazzon egy másik szuverén államban az emberi jogok védelme vagy a demokratikus rend kialakítása érdekében.

A koszovói válság idején Oroszország és Kína, mint az ENSZ BT tagjai nem szavazták meg a fegyveres erő alkalmazását. Oroszország nem nézte jó szemmel a NATO-bővítést, amit igyekezett minden rendelkezésére álló eszközzel megakadályozni. Moszkva a nyugat-balkáni konfliktusokat saját politikai-gazdasági és katonai céljainak elérése érdekében képes saját javára felhasználni. Közben Oroszország azt a képet mutatja magáról, hogy továbbra is olyan hatalom, amelyet számításba kell venni. A NATO a légitámadások megkezdésével tudatta Oroszországgal, hogy a nyugati hatalmak hol és miként látják szerepét a régióban, és hogy azt saját befolyási övezetük részeként kezelik. A NATO ezért cselekedett az ENSZ BT felhatalmazása nélkül. A döntés politikai és nem jogi érveken alapult. Figyelembe véve ezeket a történéseket, felvetődik a kérdés, hogyan lehet erkölcsileg igazolni napjaink fegyveres konfliktusait a klasszikus jogi fogalomrendszer és koncepciók tükrében. Erre próbál választ adni az igazságos háború elmélete.

Az igazságos háború elmélete a nyugati filozófiai, teológiai és jogi hagyományban gyökerezik.¹⁷ A háború indításának egyik kiemelt jelentőséggel rendelkező elve a háború igazságos okának (vagy céljának) a szabálya.¹⁸ A hagyományos elmélet szerint a beavatkozás az állami jogok és a közösségi önmeghatározás miatt csak korlátozott mértékben igazságos. Ezek egyike a humanitárius intervenció, ami Walzer eredeti elképzelése szerint igen korlátozott, csak a súlyos emberi jogsértés eseteire terjed ki.¹⁹

Koszovó esetében Walzer elmélete is alkalmazható. A NATO 1999-es beavatkozása az emberi jogok védelmére irányult, ugyanakkor felveti azokat az etikai és jogi kérdéseket, amelyeket Walzer az igazságos háború kapcsán említ. Szerinte nemcsak az aktuális agresszió elhárítása indokolhatja a háborút, hanem a megelőző beavatkozás is lehet igazságos, ha az agresszió már láthatóan fenyeget.²⁰ Koszovóban az etnikai tisztogatás elégséges okot adott a beavatkozásra, a NATO humanitárius indokokra hivatkozott, az intervenció mögött valójában geopolitikai érdekek is álltak. A NATO beavatkozás nem pusztán Koszovóról szólt, hanem a szövetség hitelességének megőrzéséről, az Oroszország és az Egyesült Államok közötti erőviszonyok tisztázásáról, a NATO jövőbeli szerepéről és mozgásteréről a Balkánon, illetve Bill Clinton és Tony Blair politikai manőverezéséről. Walzer elmélete szerint egy ország

¹⁷ Ujházi 2017, 26.

¹⁸ Boda 2023a, 62.

¹⁹ Boda 2023a, 65.

²⁰ Boda 2023b, 133.

belügyeibe akkor is be lehet avatkozni, ha az ország egy része ki akar szakadni, és ha a beavatkozás célja az emberi jogok védelme.²¹ Koszovóban a NATO beavatkozása épp ezt a szempontot érintette: a cél az emberi jogok védelme volt.

Itt fontos megjegyezni, hogy a bombázások megkezdésével Koszovóban felgyorsult a szerb erők előrenyomulása, s ezzel már a légicsapások első napjaiban a koszovói albánok újabb százazreit kényszerítették lakóhelyük elhagyására. Az etnikai tisztogatások felerősödése és az ezzel együtt járó menekülthullám váratlanul és felkészületlenül érte a NATO-t és nemzetközi közösséget is. Annak ellenére, hogy a humanitárius katasztrófa elkerülése volt a NATO intervenció fő indoka, az etnikai tisztogatások megakadályozása nem szerepelt a hadműveletek közvetlen katonai céljai között. A nemzetközi közösség is már a légitámadások megkezdése után látott neki a menekültek segélyezésének megszervezéséhez, holott Albánia és Észak-Macedónia²² már hónapokkal korábban a koszovóiak ellátásának terhével küszködött.²³

Ugyanakkor Walzer szerint a beavatkozás részben mindig az intervenciót végző állam érdekeit is szolgálja. A NATO számára a beavatkozás motivációja nem volt teljesen tisztán humanitárius, hanem összefonódott politikai és katonai érdekekkel is. Walzer szerint a beavatkozó állam számára a megvédendő emberéletek értéke nem mindig egyenlő a saját katonákéval, így a döntés mögött mindig jelen van a nemzeti érdekek védelme is,²⁴ amely Koszovó esetében is meghatározó szerepet játszhatott.

Az igazságos háború elméletének másik fontos eleme a háborús szabályok betartása (*ius in bello*), amely elsősorban a bevethető fegyverek és a nem harcolók védelmének biztosítására összpontosít. A *ius in bello* mint önálló kategória iránti figyelem a fegyverrendszerek fejlődésével és az új haditechnikai eszközök alkalmazásának elterjedésével fokozódott.

Walzer a háborúban érintett közösségek tagjait két csoportra osztja: a legálisan támadható harcolókra és a legálisan nem támadható nem harcolókra.²⁵ A harcolók a katonák, akik a katonává válásukkal lemondanak az élethez és a szabadsághoz való jogukról, miközben háborús jogot szereznek.²⁶ A háború nem a katonák személyes ügye, hanem politikai közösségük jogainak védelmét szolgálják.

A nem harcolók a civilek, akik nem mondanak le az élethez és szabadsághoz való jogukról, morális és jogi védelmet élveznek, így nem támadhatók a háborúban. A támadások során fontos különbséget tenni a harcolók és a nem harcolók között, ezt diszkriminációs szabálynak nevezik. A diszkrimináció tiltja a nem harcolók szándékos támadását. Kivételt tesz a nem szándékos, de előre látott károkkal, ha azok arányosak az igazságos cél elérésével. Ez a kettős hatás elve (járulékos kár). Walzer a háborús konvenció kapcsán is javasol módosításokat. Szerinte a katonák, akik a kiképzésük révén mindig potenciális veszélyt jelentenek, akkor is támadhatók, ha

21 Boda 2023b, 133.

22 Megjegyzés: Észak-Macedónia alatt Macedónia Volt Jugoszláv Köztársaság (*Former Yugoslav Republic of Macedonia-FYROM*) értendő.

23 Juhász, Magyar, Tólas, Valki 2000, 303.

24 Boda 2023b, 133.

25 Boda 2023b, 134.

26 Boda 2023b, 134.

nem harcolnak. Walzer a nem harcolókra vonatkozóan szűkíti az igazságos károkozás lehetőségeit. Szerinte nemcsak a szándék hiányát, előrelátottságot, igazságosságot és arányosságot kell figyelembe venni, hanem azt is, hogy a katonák minimalizálják a civilek kockázatát, még ha ez saját kockázataik növekedésével jár is.²⁷

Az 1999-es NATO légitámadás kapcsán elmondható, hogy egyes támadások nem feleltek meg az arányosság elvének. Az elektromos erőművekre mért csapás következtében az ország 70%-ban napokra megszűnt az áramszolgáltatás. E támadásokat először a szénszálas kazettásbombák bevetésével hajtották végre, amelynek nem a pusztítás, hanem a rongálás volt a célja. Két héttel később a NATO már tartós rombolást végző fegyverekkel támadta Szerbia energiaellátását. Az Obrenovac közelében lévő Nikola Tesla Szénerőművet bombázták és tették működésképtelenné.²⁸ Ezt követően az ország öt nagy transzformátorállomása is légicsapás célja lett, amelynek következtében a szerbiai nagyvárosok és körzetükbe tartozó települések elsötéttek. Ez konkrétan azt jelentette, hogy például a kórházakban a szülészeti osztályokon a csecsemők inkubátoraiban megszűnt az áramszolgáltatás. A támadások másik iránya Szerbia közlekedési infrastruktúrája ellen irányult. Ez a civil lakosságot súlyosan érintette. Vajdaság székvárosa, Újvidék hídjainak lebombázása hosszú időre megbénította a közlekedést. A híd például, amelyről tudjuk, hogy valószínűleg soha nem lesz katonai célokra felhasználva (például távoli elhelyezkedése miatt), kevés katonai jelentőséggel bír, és ezért nem tekinthető legitim célpontnak.²⁹

A célpontok listáján számos polgári létesítmény is volt. A közúti infrastruktúra mellett (közutak, vasúti pálya, hidak), többféle gyár (élelmiszer- és cukorfeldolgozó üzem, dohánygyár, a zombori cipőgyár), polgári objektumok, rádió- és televíziótorny, postahivatalok, nem katonai célú kormányzati igazgatási épületek, kormányzati rezidenciák, olajfinomítók, polgári repülőterek, benzinkutak és vegyi üzemek szerepeltek.³⁰ Bombák hullottak a nemzeti parkokra és rezervátumokra is.³¹ Számos vallási és kulturális emlékhely súlyosan megrongálódott, köztük templomok és kolostorok. Vízszivattyúkra is mérték csapást. Ennek következtében Belgrád kétféle lakosának hetven százaléka maradt folyóvíz nélkül, és a város vízkészletei 10%-ra csökkentek.³² A legnagyobb diplomáciai botrányt és sajtóvisszhangot kiváltó eset minden kétséget kizáróan a belgrádi bombázások során a kínai nagykövetséget ért találat volt, melynek következtében négy diplomata meghalt. Ennek kapcsán több elmélet látott napvilágot. Az egyik szerint a CIA a képviselő épületének tetején működő radarállomás miatt jelölte meg célpontként. A másik elmélet szerint az eredeti célpont a szerbiai Szövetségi Beszerzési és Ellátási Igazgatóság épülete volt, amely a fegyverbeszerzésekért volt felelős. Azonban minden kétséget kizáróan

27 Boda 2023b, 134.

28 Márkus 2022, 420.

29 Ceulemans 2008, 215.

30 Megjegyzés: egyes vélemények szerint azért kerültek a NATO célpontjainak listájára, mert azt a potenciális lehetőséget is figyelembe kellett venni, hogy a telekommunikációs eszközök vagy gyárak háborús célra is használhatóak lehetnek.

31 Kashnikov 2008, 232.

32 Kashnikov 2008, 232.

az információ egy CIA-ügynöktől jött, aki korábban Belgrádban szolgált. Az incidensért George Tenet CIA-igazgató és William Cohen védelmi miniszter vállalták a felelősséget.³³

A fent leírtakból következik, hogy a célpontok kiválasztása során nemcsak a harcolók és nem harcolók védelmét, hanem az arányosság elvét is figyelembe kell venni, biztosítva, hogy a katonai célok elérése ne okozzon aránytalan kárt a civilek között.

Az igazságos háború elméletének harmadik területe a háború utáni körülmények rendezésének elveit (*ius post bellum*) foglalja magába, amelyek a háború utáni békés rendezésre és a felek közötti viszonyok helyreállítására vonatkoznak. Koszovó esetében felmerül a kérdés, hogy lehetséges-e és milyen módon rendezni a felek közti viszonyt, figyelembe véve a háború után kialakult komplex politikai és etnikai helyzetet. A NATO jelenléte nem oldja meg maradéktalanul a régió problémáit, mivel a különböző etnikai csoportok közötti feszültségek továbbra is fennmaradtak. A radikalizálódó helyzet és az erőszak továbbra is jelen van, a szervezett bűnözés és korrupció sem szűnt meg. Azt is szükséges megemlíteni, hogy míg a koszovói albánok visszatérhettek otthonaikba, a szerb közösség tagjai és más kisebbségek – köztük bosnyákok, romák – biztonságos visszatéréséről nem beszélhetünk. Az etnikai tisztogatás és a fegyveres konfliktusoktól sem mentes helyzet nemcsak a régió stabilitását, hanem a demokratikus alapelvek érvényesülését is veszélyezteti. A *ius post bellum* elvei szerint a háború utáni rendezés akkor tekinthető igazságosnak, ha biztosítja a felek közötti politikai, jogi és társadalmi viszonyok igazságos helyreállítását. Koszovó esetében azonban az etnikai feszültségek és a gyűlölet továbbra is megnehezíti a felek közti párbeszédet. Ahogy azt a Raska és Prizren ortodox püspöke is hangsúlyozta a KFOR szerepével kapcsolatos tiltakozó levelében „most az albánok elnyomják a szerbeket”, és ugyanazokat a bűnöket követik el, amelyeket korábban a koszovói albánok ellen követtek el a Milošević-rezsim idején.³⁴ Ez a helyzet rámutat arra, hogy a NATO jelenléte nem elegendő a hosszú távú béke és stabilitás biztosításához, és a háború utáni igazságos rendezés elvei továbbra is figyelmen kívül maradnak. Ferenc pápa *Fratelli tutti* enciklikájában megfogalmazott gondolatai jól tükrözik ezt a problémát: „A papíron megkötött békeszerződés soha nem elegendő. Tovább kell lépünk, és fel kell tárunk a visszatérő válságok gyökerében rejlő igazságokat is.”³⁵

Az igazságos háború és

a modern katonai beavatkozások: összefüggések és tanulságok

Az igazságos háború elméletében a háború erkölcsi és jogi igazolhatóságának kérdése mindig is központi szerepet játszott. A 20. és 21. századi modern fegyveres konfliktusok (1999-es NATO légitámadás, a terrorizmus elleni háborúk stb.) rámutattak arra, hogy a jogi érvelés nagyrészt a nemzetközi jog alkalmazhatóságának nehézségei miatt problematikus. A jogi és etikai normák közötti feszültség különösen akkor válik érzékelhetővé, amikor a modern fegyverzet alkalmazásáról van szó. A fejlett

33 Márkus 2022, 420.

34 Kashnikov 2008, 226.

35 Ferenc pápa 2021, 114.

technológiai eszközök használata olyan kérdéseket vet fel, amelyekre a hagyományos jogi normák nem adnak egyértelmű választ. A civilek védelme és a háború humanitárius hatásai gyakran figyelmen kívül maradnak, ami etikailag kétséges helyzeteket eredményeznek. A nemzetközi jog gyakran képtelen gyorsan alkalmazkodni, és a szabályozás késlekedése tovább bonyolítja a háború igazolhatóságának kérdését.

Az 1999-es NATO-intervenció példája jól mutatja, hogyan változott a katonai beavatkozások jogi és etikai megítélése az elmúlt évtizedekben. A bombázás, bár az ENSZ Biztonsági Tanácsának felhatalmazása nélkül történt, sokak szerint a humanitárius katasztrófa megakadályozása céljából indokolt volt. Az eset azonban komoly vitákat váltott ki a nemzetközi jog és a szuverenitás kérdését illetően. A modern katonai beavatkozások tehát nemcsak jogi, hanem erkölcsi dilemmákat is magukban hordoznak, amelyek előrevetítik a jövő katonai konfliktusainak komplexitását. A tanulmány arra figyelmeztetnek, hogy a jövőbeli beavatkozások esetén a nemzetközi közösségnek jobban figyelembe kell vennie a jogi szabályozás mellett az emberi jogokat és a humanitárius elveket, hogy elkerülje a konfliktusok militarizálódását.

Koszovó esete jól illusztrálja a fent említett problémákat, hiszen a NATO beavatkozása után számos, jogi és etikai kérdéseket felvető helyzet alakult ki. A bombázás befejeztével és a szerb fegyveres erők kivonulásával az UCK igyekezett ellenőrzése alá vonni a területet.

Az UCK egységei 1999. június 11-én beléptek Pristina területére, és megszállták a város legfontosabb épületeit. Hasonlóan jártak el vidéken is, ahol rendfenntartó erőnek álcázták magukat, és sokszor az önkény és önbíráskodás forrásaivá váltak.³⁶ A gerillahadsereg destabilizáló tényezőnek számított, ezért a KFOR aláírta a csapattal a lefegyverzésről szóló határozatot. A nemzetközi közösség hallgatólagosan eltűrte az UCK továbbélését az 1999 szeptemberében felállított Koszovói Védelmi Erők kereteiben.³⁷ A KFOR és a NATO vezetői ezzel meghagyták az UCK mögött álló elitnek, hogy megőrizze katonai, politikai és gazdasági potenciálját. A bosszú és fékevesztett erőszak heteiben nemcsak a szerbek retteghettek, hanem mindenki, akiről azt feltételezték, hogy korábban a szerbek oldalán állt. Hamar megjelentek a hátrahagyott lakásokat és ingóságokat maguknak követelő fegyveres bandák is. Pristinában és környékén emberek tűntek el éjszaka, volt, akit később holtan találtak meg.³⁸ A KFOR és az ENSZ rendőrsége teljesen tehetetlen volt ezzel a jelenséggel szemben.

A koszovói események ráébresztették az Európai Unió vezetőit, hogy nem rendelkeznek a válságkezeléshez szükséges eszköztárral, és az Egyesült Államok segítségével nélkül képtelenek egy konfliktust kezelni. A megfelelő intézményi háttér hiánya miatt az EU vezetői, köztük Nagy-Britannia, Németország és Franciaország, hátrányba kerültek az amerikaiakkal szemben a válságkezelésben. Ezért az EU Tanácsának 1999 júniusában esedékes csúcstalálkozóján elfogadták az EU Közös Biztonsági és Védelmi Politikájáról szóló határozatot.³⁹

36 Márkus 2022, 432.

37 Márkus 2022, 432.

38 Márkus 2022, 434.

39 Márkus 2022, 425.

A jövőbeli katonai beavatkozások során elengedhetetlen, hogy a jogi és erkölcsi normák jobban összhangba kerüljenek. A háború etikai kérdéseinek kezelése nem csupán a katonai stratégiák szintjén fontos, hanem a nemzetközi jog fejlődésében is kulcsszerepet kell játszania. Az igazságos háború elmélete egy dinamikus és folyamatosan fejlődő terület, amely a jövőben még inkább figyelembe kell, hogy vegye az új típusú fenyegetéseket és a technológiai fejlődés hatásait.

Összegzés

A NATO 1999-es légitámadása számos jogi és etikai kérdést vetett fel az igazságos háború elméletének fényében. A beavatkozás nem rendelkezett az ENSZ Biztonsági Tanácsának felhatalmazásával, ami vitát indított a nemzetközi jog és a szuverenitás védelmét érintő kérdésekben. A NATO humanitárius okokra hivatkozva indította meg a légitámadást, miközben geopolitikai érdekek is szerepet játszottak. A fő cél Oroszország nyugat-balkáni terjeszkedésének és befolyásának visszaszorítása, valamint a vele jó kapcsolatot ápoló miloševići rezsim megbuktatása és a boszniai események Koszovóban való megismétlésének megakadályozása volt.

A légitámadások nem minden esetben feleltek meg az arányosság elvének. A belgrádi kínai nagykövetség ért bombatámadás súlyos diplomáciai problémákra hívta fel a figyelmet. A nem harcolók védelmének figyelmen kívül hagyása, valamint a háború utáni stabilitás megteremtésének hiánya arra utalnak, hogy a beavatkozás nem felelt meg teljes mértékben az igazságos háború elveinek.

A jövőbeli beavatkozások esetében elengedhetetlen, hogy a jogi és erkölcsi normák összhangba kerüljenek. A modern fegyverzet és a háborús technológia fejlődése új kihívásokat jelent, amelyekre a hagyományos jogi szabályok nem adnak egyértelmű választ. Koszovó példája rávilágít arra, hogy a nemzetközi közösségnek figyelembe kell vennie az emberi jogokat, a civilek védelmét, és a hosszú távú béke biztosítását, miközben a katonai beavatkozások jogi és etikai vonatkozásait is megfelelően szabályozni kell.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Albright, Madeline 2004. *Egy bevándorló külügyminiszter emlékiratai*. Budapest: Geopen.
- Boda Mihály 2023. Határhelyzet-ideológiák a 19–20. századi Magyarországon. *Hadtudomány*, 33 (E-szám): 53–70.
<https://doi.org/10.17047/Hadtud.2023.33.E.53>
- Boda Mihály 2023a. Az igazságos háború elmélete és a teremtésvédelem: az igazságos háború elméletének története a középkortól a 20. századig a teremtésvédelem szempontjából. *Hadtudományi Szemle*, 16. (4): 123–137.
<https://doi.org/10.32563/HSZ.2023.4.6>
- Boda Mihály 2023b. A teremtésvédelem és az igazságos háborúelmélete: az elmélet kortárs formája Jeff McMahan revizionista elmélete. *Hadtudomány*, 33 (4): 57–72.
<https://doi.org/10.17047/Hadtud.2023.33.4.57>
- Ceulemans, Carl 2008. The NATO Intervention in the Kosovo Crisis March–June 1999. In Coppieters, Bruno; Fotion, Nick (szerk.): *Moral Constraints on War- Principles and Cases*. Lexington Books.

- Ferenc pápa 2021. *Fratelli tutti kezdetű enciklikája a testvériségről és a társadalmi barátságról.*
Budapest: Szent István Társulat az Apostoli Szentszék könyvkiadója.
- Juhász József, Magyar István, Tálas Péter, Valki László 2000. *Koszovó. Egy válság anatómiája.*
Budapest: Osiris Kiadó.
- Kashnikov, Boris 2008. *NATO's Intervention in the Kosovo Crisis: Whose Justice?*
In Coppieters, Bruno; Fotion, Nick (szerk.): *Moral Constraints on War- Principles and Cases.*
Lexington Books.
- Márkus László 2022. *Koszovó története. Dardániától a brüsszeli dialógusig.*
Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó.
- Ujházi Lóránd 2017. *Az „igazságos háború” tan elemeinek tovább élése a jelenkori fegyveres konfliktusoknál.*
In Gőcze István (szerk.): *Az igazságos háború elvétől az igazságos békéig.*
Budapest: Dialóg Campus Kiadó.
- Životić, Aleksandar 2009. *Jugoszlávia külpolitikája a hidegháború idején – a felbomlás egyik oka?*
In Juhász József, Krausz Tamás (szerk.): *Az új nemzetállamok és az etnikai tisztogatások Kelet-Európában 1989 után.*
Budapest: L'Harmattan Kiadó-ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék.

Pesti István✧

A hálózati nézőpont alkalmazásának megfelelősége a gazdaságpolitikai döntésekben a védelmi ipar esetében

DOI 10.17047/HADTUD.2024.34.4.106

A közgazdaságtani irányzatok között hosszú idő óta megoszlanak a vélemények, hogy az államnak milyen mértékig szükséges (vagy szabad) beleavatkozni a piaci, gazdasági folyamatokba. A megengedhető mérték nagysága egyben kijelöli az állam gazdasági szerepének határait és kereteit. E munka következtetése, hogy a hálózati nézőpont alkalmazásával jól modellezhetőek az állam feladatai a gazdaságpolitika egyes kérdéseinek és a gazdaság területeinek – mint például a védelmi szektor – elemzésénél.

KULCSSZAVAK: védelmi ipar, gazdaságpolitika, hálózati gazdaság

The Appropriateness of Applying the Network Perspective in Economic Policy Decisions in the Case of Defence Industry

There has long been a division of opinions among economic schools of thought as to what extent the state should (or should not) intervene in market and economic processes. The permissible extent also defines the limits and frameworks of the state's economic role. The conclusion of this work is that the tasks of the state can be well modelled by applying the network perspective in the analysis of certain issues of economic policy and areas of the economy – such as the defence sector.

KEYWORDS: defence industry, economic policy, network economy

Bevezetés

Napjainkban a vállalatok és a piacok globalizációjával, az üzleti tranzakciókban részt vevő különböző szereplők közötti kapcsolatok bonyolultságával és a technológia rohamos fejlődésével, a gazdasági környezet rendkívül összetetté vált. Tovább nehezítik a politikai döntéshozók helyzetét a fegyveres konfliktusok, természeti katasztrofák és világméretű járványok gazdaságra kifejtett hatásai.

✧ Magyar Honvédség Helyőrségtámogató Parancsnokság, parancsnok – Hungarian Defence Forces;
e-mail: istvanpesti77@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0003-7417-4716>

A fenti tényezők hatására a társadalom részéről egyre nagyobb elvárás az állam irányába a biztonság megteremtése. Az állam a biztonságpolitikáján keresztül tudja garantálni a választók által jogosan elvárható igényt, azonban az e témakörben hozandó szakpolitikai válaszok nem függetlenek a gazdaságpolitikától. A védelmi szektorral kapcsolatos kérdések speciális döntéseket igényelnek az állam részéről. Egyrészt a szektor támogatása más társadalmilag fontos területekről vonja el az erőforrásokat, másrészt biztonságpolitikai okokból az állam nem lehet passzív szemlélője az ágazat tevékenységének teljesítményét illetően. A politikai döntéshozóknak figyelembe kell venniük az iparági sajátosságokat,¹ amelyek a szektor tevékenységének összetettsége miatt túlnyúlnak az ágazat határain (például a nemzetgazdaság különböző területeiről származó beszállítók széles köre miatt). Az állam szerepvállalása a védelmi ipar vonatkozásában a jelenleg uralkodó, egymással is versengő gazdaságpolitikai paradigmákkal nem határozható meg teljes mértékben. A gazdasági kérdések hálózati nézőpontból történő vizsgálata, alternatívát jelenthet a piaci elégtelenségek kezelésére a terület érintettjei számára.

A témakör vizsgálata arra keresi a választ, hogy a hálózati nézőpont önállóan lehet-e vezető paradigma a gazdaságpolitika, főként védelmi szektort érintő területein. Először az állam lehetséges szerepét mutatja be röviden, rávilágítva, hogy az eltérő közgazdaságtani gondolkozók eltérő mértékű beavatkozást tekintenek szükségyszerűnek. Ismertetésre kerül az állam szerepének védelmi szektor vonatkozásában felmerülő kérdéseinek köre, a hálózati gazdaság fogalma, a védelmi ipar és a hálózat kapcsolata, továbbá a levonható következtetések.

Az állam feladatai az uralkodó gazdaságpolitikai paradigmák szerint

A modern piacgazdaságok vegyes gazdaságnak tekinthetők, mert a „piaci allokációs mechanizmusok” mellett egyidejűleg az állami beavatkozások is szükségyszerűek.² A kormányzat gazdasági funkciói közé tartozik:³ a szabályozás, továbbá közgazdasági szempontból az allokáció, a redisztribúció és a stabilizáció (1. táblázat). A különböző közgazdasági irányzatok eltérően vélekednek, hogy az állam milyen szinten avatkozzon bele a gazdasági folyamatokba.

Adam Smith megközelítésében az önérdekkövetés és a piaci árak információtartalma a gazdasági hatékonyság alapja, a „versenypiac láthatatlan keze” gondoskodik „az erőforrások társadalmilag hatékony elosztásáról”.⁴ A neoliberais irányzatok szintén a szabadpiac mellett érveltek, habár az állami beavatkozásokat teljesen elutasító változat a gyakorlatban sehol sem valósult meg.⁵ Friedman álláspontja szerint az állami beavatkozások, az „egyszerű állami programok” nem elég hatékonyak a „gazdaság összetett és instabil rendszerének” kezeléséhez.⁶ Az állami beavatkozás fontosságát

1 „Az iparpolitika a gazdaságpolitika egészétől elválaszthatatlan” Voszka 2019, 87.

2 Benczes, Kutasi 2010, 21.

3 Vigvári 2015, 207. alapján.

4 Tirole 2021, 220–221.

5 Voszka 2019, 91.

6 Farkas 2022, 374.

1. táblázat
A kormányzati funkciók cél-feladat mátrixa.
[Forrás: Vigvári 2015, 214.]

Cél / Funkció	Szabályozás	Stabilizáció	Allokáció	Redisztribúció
A funkció lényege	A vegyes gazdaság működési normáinak intézményesítése (magánjog, közjog)	- üzleti ciklusok kezelése, - külső és belső pénzügyi egyensúly fenntartása, - versenyképesség biztosítása	kollektív javak előállításának biztosítása, a piaci kudarcok kezelése	- a piac működése által kiváltott jövedelemegyenlőtlenségek részleges kiigazítása, - a piacgazdasági tökéletlenségek kezelése
Feladat	- piacszabályozás (ár, kereslet, kínálat, belépés, kilépés), - kormányzati szektor és nonprofit működés kereteinek, gazdálkodási szabályainak meghatározása	- foglalkoztatottság, - kedvező üzleti környezet, - fenntartható növekedés, - pénzügyi egyensúlyok biztosítása	- közjavak termelése, - externális hatások kezelése, - társadalmi preferenciák érvényre juttatása	- a társadalmi csoportok közötti, - generációk közötti, - életcikluson belüli, - földrajzi területek közötti kiegyenlítés
Eszköz	- normatív szabályozás, - egyeti szabályozás, - diszkrrecionális szabályozás	- kormányzati direkt vagy indirekt transzferek, - alkalmazott adónemek és adómértékek, - diszkrrecionális költségvetési politika, - intézményfenntartás	- adók – „ekvivalencia-elv”, - kormányzati vásárlások, - kormányzati szektoron belüli transzferek, - díjpolitika, - intézményfenntartás	- adó és járulék beszedése, - szociális és/vagy biztosítási elven működő elosztó-rendszerek, transzferek, - intézményfenntartás
Döntési mechanizmus	- kollektív döntés, bürokratikus döntési mechanizmus, - nagy lobbisták szerepe	kollektív és bürokratikus döntési mechanizmus	- kollektív és bürokratikus döntési mechanizmus, - gazdaságosság, hatékonyság, eredményesség (EEE)	- kollektív és bürokratikus döntési mechanizmus, - költség-haszon elemzés

hangsúlyozók (mint például Keynes) szerint pedig éppen a piac elégtelen működése miatt nélkülözhetetlen a kormány szerepe.⁷ A nézőpontok eltérésének fő kérdése tehát, hogy az állam piaci működést befolyásoló tevékenységének mekkora az elfogadható mértéke, illetve szükséges van-e rá egyáltalán. Amennyiben erősebb az állam beavatkozási szándéka e tekintetben, akkor intervencionalista⁸ nézőpontról beszélünk, ha hagyja a piaci folyamatokat szabadon érvényesülni, akkor piacokonform⁹ megközelítésről beszélhetünk.¹⁰

A védelmi ipar és az állam

A védelmi szektor hivatott egy adott ország biztonsággal kapcsolatos feladatait ellátni. A védelmi kategória magában foglalja a védelemben részt vevő szereplők tevékenységét (így a védelmi ipart is¹¹), az államnak ez alapján kell a védelmi jellegű döntéseit – gazdasági szempontokat is figyelembe véve – meghoznia. A védelmi kiadások a KSH¹² kategorizálása alapján magukban foglalják a katonai védelmet, a polgári honvédelmet, a külföldi katonai segítségnyújtást, a védelemmel kapcsolatos kutatás-fejlesztést, illetve a máshová nem sorolható védelmi ügyeket.¹³ A témakör kutatása során a védelmi és katonai jellegű szakmai háttér – a későbbiekben kifejtésre kerülő védelmi ipari hálózatok mellett – jellemzően a védelmi kiadások (beleértve

7 Keynes összegzése szerint a fogyasztási határhajlandóság, a bizonytalan várakozásokra épített beruházási kereslet, azaz a tőke hatékonysága és a likviditással kapcsolatos lélektani magatartás, valamint a pénz mennyisége határozza meg az új beruházások volumenét, a foglalkoztatás szintjét. Miután a tapasztalatok szerint a rendszer »hajlamos arra, hogy huzamos időn keresztül a normálisnál alacsonyabb szintű gazdasági tevékenység krónikus állapotban maradjon«, az állam beavatkozására van szükség.” Farkas 2022, 260.

8 Intervencionalista megközelítés: „a piaci logikától eltérő beavatkozást jelent, az indikatív tervezéssel és az állami tulajdon kiterjesztésével összefonódó iparpolitikában pedig a stratégiai szektorok, vállalatok kormányzati kiválasztását és támogatását, beleértve nemzeti bajnokok teremtését is.” Voszka 2019, 91.

9 Piacokonform megközelítés: „a piacokonform megközelítések körébe a piac alapintézményeinek, a magántulajdonnak és a szabadversenynek a fenntartása tartozik.” Voszka 2019, 91.

10 Voszka 2019, 91.

11 A védelmi iparágak önállóan is nagy a jelentősége az állam, a gazdaság és a társadalom számára, melyet a következő négy funkció határoz meg. Wiśniewski 2012, 96–97. alapján:

Katonai: a védelmi ipar látja el a hadsereget a műveletekhez szükséges minőségű és mennyiségű fegyverekkel, felszereléssel, illetve biztosítja a technológiai alapot a katonai potenciál fenntartásához és fejlesztéséhez, továbbá elvégzi a fegyverrendszerek karbantartását a teljes éltciklus alatt.

Politikai: a fegyverkereskedelem összefonódik a nemzetközi politikával, a vezető hatalmak a fegyvertranszfer megkönnyítésével vagy megakadályozásával politikai befolyást gyakorolhatnak és alakíthatják a fegyveres konfliktusok dinamikáját. A kifinomult fegyverrendszerek fejlesztésének és gyártásának a képessége emeli a nemzetközi tekintélyt, valamint elősegíti a hazai ellátás biztonságát.

Gazdasági: a védelmi ipari termelés ösztönző lehet a nemzetgazdaságra, illetve az iparág újításai továbbűrízhetnek a polgári szektorba.

Jóléti: a globalizáció következményeként, a hagyományos nehézipar fő gyártási tevékenységei áthelyezése fejlődő országokba - az alacsonyabb költség elérése érdekében – együtt járt Európában az ipar hanyatlásával és munkahelyek megszűnésével. A védelmi ipar az egyik utolsó nehézipari ágazat, amely Európában maradt (áthelyezése érzékeny katonai és politikai funkciói miatt nem is valószínű) és jelentős munkalehetőséget biztosít.

12 Központi Statisztikai Hivatal.

13 21.1.1.18. A kormányzat végső fogyasztási kiadása funkciók szerint [millió Ft]
https://www.ksh.hu/stadat_files/gdp/hu/gdp0018.html (Letöltés ideje: 2025. 01. 19.)

a védelmi ipar fejlesztését is) társadalmat érintő kedvező és kedvezőtlen hatásait,¹⁴ a kettős felhasználású technológiák jelentőségét,¹⁵ valamint a védelmi szektor kutatás-fejlesztéseinek a civil iparágakra és felhasználási területekre, illetve az innovációra gyakorolt hatásait vizsgálja.¹⁶

A védelmi iparág tevékenységéről nem jelenthető ki egyoldalúan, hogy előnyös vagy hátrányos az állam (és polgárai) számára. A szektor működésének eredményeként mind pozitív, mind negatív hatások érik a társadalmat.¹⁷ Pozitív hatás a biztonságos környezet nyújtása, ami kedvező a kereskedelem és a befektetési hajlandóság számára.¹⁸ A védelmi kiadások növelik az aggregált keresletet, ami javítja a foglalkoztatást és fokozza a termelést.¹⁹ A védelmi ipar hazai fejlesztése importhelyettesítő stratégia lehet, a hazai védelmi ipari vállalatok devizabevételt generálnak,²⁰ valamint a kiadások visszaáramlanak a gazdaságba, így teremtve a multiplikátor hatáson keresztül további hasznot.²¹ A védelmi ipar fejlesztésére irányuló politikai akarat elfogadottabb a társadalom részéről, ha fennáll valamiféle biztonsági kihívás, azonban e tekintetben fontos a „nemzetgazdasági erőforrások rendelkezésre állása” is.²²

A védelmi kiadások negatív hatása az alternatív költség, ami ez esetben azt jelenti, hogy más közszükségletekre (oktatás, egészségügy) kevesebb forrás marad, valamint a társadalom számára fontos egyéb területeken beruházások, fejlesztések maradhatnak el, illetve import (például külföldi fegyverrendszerek) esetén a devizatartalékokat csökkenti.²³ A kérdéskört árnyalja az adott ország, régió fejlettsége, gazdasági ereje is. A védelmi kiadások és a gazdasági növekedés közötti kapcsolatot lokális, térbeli folyamatok is meghatározzák, amelyek világszerte eltérőek.²⁴ Zhang és szerzőtársai a védelmi kiadás és jövedelmi egyenlőtlenség kapcsolatának vizsgálatakor jutottak arra az eredményre, hogy a kiadások régióként eltérő hatást fejtenek ki.²⁵

A védelmi kiadásokra fordított összegek mértéke nem elhanyagolható, jelentős részt képviselhetnek egy-egy ország költségvetésében, amint azt az elmúlt évek tendenciája mutatja. Habár a hidegháború után csökkentek a globális katonai kiadások (1987-ben még a GDP 4,6%-a, 1998-ban már csak a GDP 1,27%-a), 1999-től ismét növekedni kezdtek és a SIPRI adatai szerint 2020 -ban a világ 1981 milliárd USD-t költött e célokra. Ez az összeg reálértéken 2,6%-kal haladja meg a 2019 évi

14 Dunne, Smith, Willenbockel 2005; Dunne, Tian 2013; Yildirim, Sezgin, Öcal 2005; Yildirim, Öcal 2016; Bitzinger 2015; Zhang, Wang, Yao 2017; Sempere 2018; Szenes 2022.

15 Acosta, Coronado, Marín 2011; Boulanin 2016; Sempere 2018; Riebe et al. 2021.

16 Hartley 2006; Eliasson 2010 és 2017; Sempere 2018; Riebe, Schmid, Reuter 2021; Coetzee, Berndtsson 2023; Schmid 2018.

17 Sempere 2018, 225.

18 Sempere 2018, 225.

19 Yildirim, Sezgin, Öcal 2005, 283-284.; Dunne, Smith, Willenbockel 2005, 450.

20 Bitzinger 2015, 2.

21 Szenes 2022, 410.

22 Budavári, Taksás, Hegedűs 2022, 114.

23 Dunne, Smith, Willenbockel 2005, 450.; Dunne, Tian 2013, 5.; Yildirim, Öcal 2016; Sempere 2018, 225.

24 Yildirim, Öcal 2016.

25 Zhang, Wang, Yao 2017.

kiadásokat,²⁶ miközben a világ gazdaság teljesítménye 4,4%-kal csökkent.²⁷ A kiadások volumene azt mutatja, hogy a védelmi képességek biztosítása fontos kérdés az egyes országok politikai döntéshozói számára.

Hálózati gazdaság

A hálózati elmélet megközelítése szerint „minden piac hálózatokból áll, a hálózatok pedig a vállalatok és szervezetek közötti interakciókból épülnek fel”.²⁸ Ebben a tekintetben minden gazdasági szervezet része „valamilyen formális és/vagy informális hálózatnak”.²⁹ A komplex rendszerben a vállalatok képviselik a csúcspontokat, a vállalatok közötti pénzügyi és gazdasági kapcsolatok pedig az éleket.³⁰ Gelei meghatározásában a belső hálózat részét képezik azon „belső szervezeti egységek”, amelyek az anyavállalat tulajdonában vannak, míg a külső hálózat a vállalat független beszállítóit és értékesítőit, illetve azok kapcsolatrendszereit foglalja magába.³¹ A hálózat minél nagyobb, annál több lehetőséggel kecsegtet, Lengyel megállapítása szerint: „egy kritikus tömeg után megerősödnek a hálózati externáliák és növekvő mérethozadék figyelhető meg, amelynek hatására kialakulnak a hálózati gazdaság térbeli csomópontjai.”³²

A hálózatok jelentősége növekedik, mert a vállalatok globális piacon versenyeznek,³³ ezért tevékenységeik jelentős részét kiszervezik,³⁴ hogy az alapképességeikre tudjanak specializálódni,³⁵ továbbá különböző projektcsoportokat hoznak létre, valamint együttműködések tartanak fenn vállalaton belüli vagy külső gazdasági szereplőkkel³⁶ így próbálva megtartani versenyképességüket. „A kiszervezett tevékenységeket végző önálló szervezetek” (többnyire KKV³⁷-k) között a verseny és a kooperáció párhuzamossága a jellemző.³⁸ A hálózatokhoz való tartozás közös fejlődési lehetőséget jelenthet a részt vevő szervezetek számára innováció és hatékonyság terén,³⁹ illetve hozzáférést nyújthat egymás erőforrásaihoz.⁴⁰

26 A SIPRI adatai szerint 2023 évben a globális katonai kiadások 6,8 %-ot nőttek (2009 óta a legnagyobb mértékű növekedés) és elérték a 2443 milliárd USD-t. forrás: SIPRI Fact Sheet April 2024. Trend in world military expenditure, 2023 https://www.sipri.org/sites/default/files/2024-04/2404_fs_milex_2023.pdf (Letöltés ideje: 2024. 05. 20.)

27 Szenes 2022, 390–391.

28 Mandják, Wimmer, Juhász 2012, 16.

29 Dinya 2008, 328.

30 Barabási 2022, 285.

31 Gelei 2009, 18.

32 Lengyel 2021, 21.

33 Gelei 2009, 20.

34 A kiszervezések nem csak a kiszervező vállalat termeléséhez és szolgáltatásaihoz közvetlen köthető tevékenységek lehetnek, hanem például logisztikai, pénzügyi stb. jellegűek is.

35 Dinya 2008, 328.

36 Barabási 2022, 288.

37 Kis- és középvállalkozások.

38 Dinya 2008, 328.

39 Håkansson 2010, 59.

40 Harrison, Håkansson 2010, 119.

A gazdaság hálózati nézőpontból történő vizsgálatát indokolja, hogy a gazdasági szereplők nem elszigetelten működnek, döntéseik nem függetlenek másoktól, hatással vannak olyan szereplőkre is, akik közvetlenül nem vesznek részt az interakcióban, nem a profit az egyetlen motivációs tényező a tevékenység végzésében, illetve nem az árak mozgása az egyetlen eredménye a szereplők kapcsolódásának.⁴¹

A védelmi ipari hálózatok és az állam

A védelmi ipar hálózati nézőpontból történő vizsgálatánál figyelembe kell venni a csomópontok kialakulásának feltételeit,⁴² az erőteljes globalizációt,⁴³ az Európai Unió integrációs törekvéseit,⁴⁴ illetve az állam mozgásterét és céljait.⁴⁵ Az említett tényezők hatással vannak egymásra, ezért az állam részéről is komplex megoldásokat és döntéshozatalokat igényel a szektorban felmerülő problémák és elégtelenségek kezelése, illetve az ágazat gazdaságpolitikai célokhoz történő igazítása.

A védelmi iparban az innováció a legfontosabb tényező a versenyelőny elérésében és megtartásában, az ágazatot a technológia és a tudás magas koncentrációja jellemzi. Megfigyelhetők közös minták a vállalatok földrajzi elhelyezkedésében. Jellemzően az erős innovációs tevékenységet végző cégek fővárosok közelében települnek vagy olyan régiókban, amelyben más gazdasági ágazatok magas fejlettségi szintet mutatnak.⁴⁶ Ennek oka, hogy a földrajzi közelség elősegíti az informális kommunikációt, a közös problémamegoldást, továbbá a technológiai tovagyrúzó hatást a szervezetek között.⁴⁷ Az ágazat kulcsfontosságú szereplői a vállalatokkal együttműködő KKV-k, amelyek alapvető kutatási, technológiai és innovációs tevékenységeket folytatnak (az európai védelmi szektorban működő mintegy 2500 kis- és középvállalkozás az ellátási láncok kritikus részét képezik).⁴⁸ Az állam feladata az optimális környezet megteremtése.⁴⁹ Ilyen feladatnak minősül a hálózatépítő intézmények támogatása,⁵⁰ az „információ gyors és hatékony feltételeinek” biztosítása, a munkaerő képzése vagy átképzése⁵¹ (a megfelelő emberi erőforrás kinevelését sok

41 Köves, Mandják 2014, 72–73.

42 Giacomello, Preka 2023.

43 Hayward 2001; Kurc, Neumann 2017.

44 Balogh 2022; Voszka 2019; Giacomello, Preka 2023, Calcara 2020.

45 Calcara 2020; Kurc, Neumann 2017; Callado-Munoz, Fernández-Olmos, Ramírez-Alesón, Utrero-González 2022; Coetzee, Berndtsson 2023.

46 Amennyiben alacsonyabb hozzáadott értékű tevékenységet végez a vállalat, mint például az összeszerelés, akkor a tudásközpontok közelsége kevésbé lényeges szempont.

47 Giacomello, Preka 2023, 538.

48 The Defence Transfers Directive Handbook for SMEs, 7.
https://defence-industry-space.ec.europa.eu/download-defence-transfers-directive-handbook-smes_en
(Letöltve: 2024. 03. 24.)

49 Ilyen megközelítésnek tekinthető a Triple Helix, amely az egyetemi szektor, az állam és az ipar együttműködése által segíti elő az innovációt és a fejlődést, azáltal, hogy egymás teljesítményét növelik (Etzkowitz 2003. 295. és 2008. 8.)

50 Dinya 2005, 352.

51 Lengyel 2021, 39.

esetben maguk a vállalatok is támogatják⁵²), valamint azoknak a kockázatos K+F beruházásoknak a végrehajtása, amelyeket a magán szektor nem vállalhat teljes egészében.⁵³

Az állam fentebb említett feladatait árnyalja, hogy a hálózatokat alkotó szereplők nem feltétlenül tekinthetők „hazai” vállalatnak, illetve vállalkozásnak. A globalizáció több tekintetben is átalakította azt a nézetet, amely szerint a védelmi ipar kizárólag a kormányok által támogatott nemzeti javak közé tartozik. A globális ellátási láncok, a közvetlen külföldi befektetés a nemzeti védelmi ipari vállalatokba, illetve a projektek végrehajtására irányuló nemzetközi együttműködések „felhígítják” az ágazat tisztán hazai jellegét.⁵⁴ Tovább erősíti a folyamatot, hogy a fegyvergyártásban jeleskedő országok vállalatai fúziók és felvásárlások eredményeként multinacionális nagyvállalatokká fejlődnek és az államhatárokon túl is terjeszkednek.⁵⁵

Az államnak e tényeket szem előtt tartva több jelentős és összetett kérdésben kell döntést hoznia. Támogathatja megrendelések útján a hazai vállalatokat és vállalkozásokat „patrióta gazdaságpolitikát” folytatva,⁵⁶ vagy beszerezheti a legjobb ár-érték arányú katonai felszereléseket a globális beszállítóktól.⁵⁷ A patrióta álláspont bizonyos értelemben importhelyettesítő politikaként is értelmezhető, további előnyként a hazai védelmi ipari szereplők támogatásával fejleszthető az állam technológiai bázisa, fejlődhet a gazdaság és az infrastruktúra, pozitív externáliák jöhetnek létre,⁵⁸ valamint jótékony hatással lehet a munkaerőre is.⁵⁹ Amennyiben egy állam azt a döntést hozza, hogy a védelemre kevesebb forrást fordít más társadalmilag szintén fontos igény miatt, akkor a nemzetközi piacról szerzi be a szükséges hadfelszerelést, amennyiben ár-érték arányban kedvezőbb, mint a drágább államilag támogatott hazai termelésű (vagy gyártású) eszközök.⁶⁰

Az államnak a hálózat (hálózatok) egészét (a teljes és komplex ellátási láncokat) figyelembe kell vennie,⁶¹ hogy a védelmi ellátást a lehető legnagyobb mértékben biztosítsa az ország biztonságpolitikai érdekeinek megfelelően.

52 Pesti 2024, 137.

53 Callado-Munoz, Fernández-Olmos, Ramírez-Alesón, Utrero-González 2022, 221.

54 Hayward 2001, 115.

55 Kurc, Neumann 2017, 219.

56 Voszka 2019, 103.

57 Hayward 2001, 126–128.

58 Cél lehet a védelmi jellegű technológiák átültetése a civil termékekbe és szolgáltatásokba. Coetzee, Berndtson 2023, 175. (A technológiai tovaggyűrűző hatás ilyen pozitív externáliának minősül.)

59 Kurc, Neumann 2017, 221.

60 Hayward 2001, 126–128.

61 Ez rendkívül bonyolult feladat, mert a kulcsfontosságú összetevők eredete egyre nehezebben azonosítható. Hayward 2001, 126–128. A technológiák nagy részét nem védelmi, hanem a civil területen tevékenykedő multinacionális vállalatok hozzák létre, amelyek a „nyílt” piacon működnek. Ilyen például a fegyverrendszerekbe beágyazott szoftverek, amelyek a globális ipar bármely pontjáról származhatnak. Hayward 2001, 118.

A nemzetközi kooperáció dilemmája

Az Európai Uniónak – figyelembe véve a védelmi ipari hálózatok határokon átnyúló, nemzetközi jellegét – több kezdeményezése is van, amely az Európai Védelmi Technológiai és Ipari Bázist (EDTIP) erősítené meg,⁶² így javítva a közös biztonságot és versenyképességet. Egyes EU tagállamok védelmi területen együttműködési projekteket indítanak, amelyek a „biztonságba való befektetések finomabb dimenziójának” minősülnek,⁶³ azonban az európai védelmi szektor integrációja gyengének tekinthető.⁶⁴ Ennek oka az állam attitűdje az ágazat önállóságával kapcsolatban. A tradicionális nézet szerint a (nemzetközi) védelmi ipari együttműködés nehézségekbe ütközik, mert a kormányok célja a biztonság maximalizálása a katonai fenyegetésekkel szemben, ezért védelmi ipari autonómiára törekcszenek. A liberális megközelítés viszont a fokozott (nemzetközi) védelmi ipari együttműködés irányába mutató hosszútávú tendenciákra összpontosít, kiemelve a védelmi piac fokozatos liberalizációját és a transznacionális vállalatokat, mint az együttműködés fő erőit.⁶⁵ Az állam feladata ez esetben felismerni a hazai szektor fejlettségét és képességeit. Amíg a nagyobb védelmi piaccal rendelkező országok abban érdekeltek, hogy fenntartsák a hazai technológiai képességeket, és ne veszélyeztessék európai védelmi piaci pozíciójukat, addig a kisebb piaccal rendelkező országok érdeke a fegyverpiac korlátozott ágazataira szakosodni, ezért kedvezően viszonyulnak az együttműködéshez, ha a projektek magas fokú technológiai transzferrel járnak.⁶⁶

Az Európai Unió keretei között történő nemzetközi együttműködések megítélése függ tehát az egyes országok politikai céljaitól (egység vagy szuverenitás), másrészt a „központosítást nehéz összeegyeztetni a legsikeresebbnek tekintett hálózatos megközelítés decentralizált jellegével”.⁶⁷

Konklúzió

E munka leszűkítette a kereteit a védelmi szektorra, ami alapján a megállapításai korlátozottan terjeszthetők ki az egész gazdaságra, viszont következtetések levonását teszik lehetővé.

A védelmi ipar jellemzően nem csak egy-egy vállalaton alapul, hanem a kapcsolódó számtalan KKV-n és egyéb szolgáltatásokat és tevékenységeket végző szervezetek alkotta hálózaton vagy akár hálózatokon, ezért az államnak indokolt hálózati nézőpont alapján kezelni a felmerülő gazdasági problémákat. A fentebb feldolgozott szakirodalmi háttér alapján – a védelmi ipari szereplőkre hálózatként tekintve – a szektorban generálódó leglényegesebb (e munkában nem teljes körűen tárgyalt) döntéshelyzetekre, a hálózati elmélet keretei között, hozhatóak releváns problémakezelési

62 Calcara 2020, 799.

63 Balogh 2022, 34–35.

64 Giacomello, Preka 2023, 553–555.

65 Calcara 2020, 801.

66 Calcara 2020, 812.

67 Voszka 2019, 111.

változatok. Hazai viszonyok között ilyen gazdaságpolitikai ösztönző lehet többek között a védelmi jellegű K+F alapjainak megerősítése, amely tevékenységek eredményeit felhasználva a KKV-k és a „rendszerintegrátori szerepet betölteni képes vállalatok”⁶⁸ hálózatba csoportosulva versenyképes termékeket és szolgáltatásokat tudnak előállítani.

A Vigvári által összegzett,⁶⁹ állam által kezelendő feladatokra e nézőpont nem minden esetben ad kielégítő megoldásokat. A szabályozás területén, a hálózatok földrajzi értelmezése során tipikusan alkalmazott Triple Helix megközelítés megfelelő mértékben kijelölheti a „kormányzati szektor és a nonprofit működés kereteit”. Az állam, az egyetemi szféra és az ipar összehangolása elősegíti a hálózatok számára kedvező környezet kialakulását és az adott régió fejlődését. A piac szabályozása ugyanakkor, a hálózatok összetettsége és nemzetközi kiterjedése miatt, erősen függ a globális hatásoktól (kereslet és kínálat bizonytalansága, ellátási láncok sérülékenysége, deviza árfolyamának változékonysága, a védelmi piaci szereplők ereje).

A stabilizáció szempontjából, az állam hálózati nézőpontú beavatkozása pozitív hatással van a „versenyképesség” növelésére, a „foglalkoztatásra”, a „fenntartható növekedésre”, valamint elősegíti a „kedvező üzleti környezet” kialakítását. Ez utóbbi esetben a védelmi szektor megfelelő működése indirekt módon támogatja a befektetéseket a biztonságos környezet megteremtésével. A nézőpont kevésbé tárgyalja a „pénzügyi egyensúlyt”, jellemzően a befektetések szükségszerűségét hangsúlyozza. A megtakarítások (e terület vonatkozásában különösen) nem támogatják a költséges K+F projektek sikeres végrehajtását, illetve az innovációk termékekké és szolgáltatásokká alakítását.

Az allokáció funkcióhoz tartozik a „közjavak termelése”, az „externális hatások kezelése”, valamint a „társadalmi preferenciák érvényre juttatása”. A közjavak megtermelésében a védelmi ipari hálózatoknak abból a szempontból van szerepe, hogy lehetővé teszik az állam védelmi feladataihoz (katonai és polgári) szükséges eszközök és szolgáltatások rendelkezésre állását (feltéve, hogy a hazai szereplőktől történik a vásárlás). Természetesen a védelmi ipar nem csak közjavakat állít elő és ez igaz más ágazatokban működő hálózatokra is.

Az externáliákat a közgazdaságtan hagyományos felfogása szerint kezelni kell, azonban a hálózatok esetében a külső gazdasági hatás, a technológiai tovaggyűrűzés miatt kifejezetten kívánatos jelenségnek minősül, függetlenül attól, hogy a hálózat tagjai nem egyformán részesülnek a keletkező többlethaszonból.

A „társadalmi preferenciák érvényre juttatásának” szándéka nagymértékben meghatározza, hogy az állam melyik ágazatokat, szektorokat fogja támogatni. Ez nyertes-vesztes helyzetet eredményezhet a különböző területeken tevékenykedő hálózatok számára, a források szűkössége miatt. A hálózati nézőpont arra nem ad kielégítő választ, hogy a különböző hálózatok között miként lehet optimálisan vagy igazságosan elosztani a rendelkezésre álló erőforrásokat.

68 Pesti 2024, 138.

69 A konklúzió során Vigvári cél-feladat mátrixának (Vigvári 2015, 214.) kifejezései idézőjellel kerültek kiemelésre.

A redisztribúció funkció Vigvári által felsorolt feladatai, a „piac működése által kiváltott jövedelemegyenlőtlenségeket” próbálják csökkenteni, viszont a hálózati nézőpont éppen a megkülönböztetést helyezi előtérbe. A hálózatok versenyeznek egymással a lehető legjobb piaci pozícióért, illetve azért, hogy a fejlettebb régiókba települnek, tovább növelik a gazdasági különbséget a régiók között.

A hálózati nézőpont – a fentiek alapján – jól leírja a vállalatok és a kapcsolódó szervezetek, KKV-k modern gazdasági szerkezetét, ezért a gyakorlatban (menedzsment, logisztika stb.) rendkívül hasznos, valamint az állam szerepe is világosan kirajzolódik (megfelelő környezet kialakítása; K+F kockázatok vállalása; releváns képzés biztosítása stb.), így a védelmi ipar esetében jól alkalmazható. Egyéb fontos gazdaságpolitikai kérdésekre viszont, mint társadalmi egyenlőtlenség, piaci szabályzás nem, vagy csak korlátozottan kínál megoldást. Kicsi az esélye, hogy kiszorítsa azokat a jelentős és egymással rivalizáló paradigmákat (például monetáris vagy fiskális gazdaságpolitika), amelyek tulajdonképpen ugyanúgy nem tudják orvosolni az összes gazdasági elégtelenséget, azonban beépülése a gazdaságpolitikai gondolkodásba – egyfajta barkácsolásként – nem kerülhető el.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Acosta, Manuel; Coronado, Daniel; Marín, Rosario 2011. Potential Dual-Use of Military Technology: Does Citing Patents Shed Light on This Process? *Defence and Peace Economics* 22 (3): 335–349. <https://doi.org/10.1080/10242694.2010.491681>
- Balogh Péter 2022. Patterns of Cooperation in the European Defence Sector – A Network-Approach-Based Investigation of EU Projects. *Acta Univ. Sapientiae, European and Regional Studies*, 22: 34–49. <https://doi.org/10.2478/auseur-2022-0008>
- Barabási Albert-László 2022. *Behálózva. A hálózatok új tudománya*. Budapest: Open Books.
- Benczes István; Kutasi Gábor 2010. *Költségvetési pénzügyek*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bitzinger, Richard A. 2015. *New ways of thinking about the global arms industry Dealing with 'limited autarky'*. Strategic Insights, ASPI, Australian Strategic Policy Institute <https://www.aspi.org.au/report/new-ways-thinking-about-global-arms-industry-dealing-limited-autarky> (Letöltve 2025. 01. 19.)
- Boulanin, Vincent 2016. Mapping the innovation ecosystem driving the advance of autonomy in weapon systems. Working paper, Stockholm International Peace Research Institute <https://www.sipri.org/sites/default/files/Mapping-innovation-ecosystem-driving-autonomy-in-weapon-systems.pdf> (Letöltve 2025. 01. 19.)
- Budavári Krisztina; Taksás Balázs; Hegedűs Ernő 2022. A magyar védelmi ipar innovációs környezetének vizsgálata. *Hadtudomány*, 32 (1): 113–134. <https://doi.org/10.17047/HADTUD.2022.32.1.113>
- Calcara, Antonio 2020. Cooperation and non cooperation in European defence procurement. *Journal of European Integration*, 42 (6): 799–815. <https://doi.org/10.1080/07036337.2019.1682567>
- Callado-Muñoz, Francisco J.; Fernández-Olmos, Marta; Ramírez-Alesón, Marisa; Utrero-González, Natalia 2022. Characterisation of Technological Collaborations and Evolution in the Spanish Defence Industry. *Defence and Peace Economics*, 33 (2): 219–238. <https://doi.org/10.1080/10242694.2020.1799168>
- Coetsee, Wayne S. – Berndtsson, Joakim 2023. Understanding Sweden's security economy. *Defence & Security Analysis*, 39 (2): 171–190. <https://doi.org/10.1080/14751798.2023.2182479>
- Dinya László 2008. *Szervezetek sikere és válsága*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Dunne, J. Paul; Smith, Ron P.; Willenbockel, Dirk 2005. Models of Military Expenditure and Growth: A critical Review. *Defence and Peace Economics*, 16 (6): 449–461. <https://doi.org/10.1080/10242690500167791>

- Dunne, J. Paul; Tian, Nan 2013. Military expenditure and economic growth: A survey. *The Economics of Peace and Security Journal*, 8 (1): 5–11.
<http://dx.doi.org/10.15355/epsj.8.1.5>
- Eliasson, Gunnar 2017. *Visible costs and invisible benefits. Military procurement as innovation policy*. Cham: Springer International Publishing AG.
- Eliasson, Gunnar 2010. *Advanced Public Procurement as Industrial Policy. The Aircraft Industry as a Technical University*. New York: Springer Science+Business Media, LLC.
- Etzkowitz, Henry: Innovation in Innovation: The Triple Helix of University – Industry – Government Relations. *Social Science Information*, 42 (3): 293–337.
<https://doi.org/10.1177/05390184030423002>
- Etzkowitz, Henry 2008. *The Triple Helix. University–Industry–Government Innovation in Action*. Taylor & Francis e-Library.
- Farkas Beáta 2022. *A közgazdasági gondolkodás rövid története*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gelei Andrea 2009. Hálózat – A globális gazdaság kvázi szervezete. *Vezetéstudomány*, 40 (1): 16–33.
<http://dx.doi.org/10.14267/VEZTUD.2009.01.02>
- Giacomello, Giampiero; Preka, Oltion 2023. Sources of strength: mapping the defence sector in Europe. *Defence Studies*, 23 (4): 531–560.
<https://doi.org/10.1080/14702436.2023.2277436>
- Håkansson, Håkan 2010. *Üzleti kapcsolatok és hálózatok: gazdaságpolitikai következtetések*. In Håkansson, Håkan: *Határtalan hálózatok*. Budapest: Alinea Kiadó.
- Harrison, Debbie; Håkansson, Håkan 2010. Hogyan mobilizáljuk az erőforrás-hálózatokat – légi és vízi kikötők összehasonlító elemzése. In Håkansson, Håkan: *Határtalan hálózatok*. Budapest: Alinea Kiadó.
- Hartley, Keith 2006. Defence R&D: Data Issues. *Defence and Peace Economics*, 17 (3): 169–175.
<https://doi.org/10.1080/10242690600645027>
- Hayward, Keith 2001. The globalisation of defence industries. *Survival*, 43 (2): 115–132.
<https://doi.org/10.1093/survival/43.2.115>
- Lengyel Imre 2021. *Regionális és városgazdaságtan*. Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged.
- Köves Alexandra; Mandják Tibor 2014. Úton egy fenntartható gazdasági paradigma felé – A komplexitás befogadása a hálózati elméleteken keresztül (Towards a sustainable economic paradigm – Acceptance of the complexity through network theories). *Vezetéstudomány - Budapest Management Review*, 45 (7–8): 69–75.
<https://unipub.lib.uni-corvinus.hu/1713/#:~:text=DOI%2010.14267/VEZTUD.2014.07.06>
- KSH 21.1.1.18. A kormányzat végső fogyasztási kiadása funkciók szerint [millió Ft]
https://www.ksh.hu/stadat_files/gdp/hu/gdp0018.html (Letöltve 2025. 01. 19.)
- Kurç, Çağlar; G. Neuman, Stephanie G. 2017. Defence industries in the 21st century: a comparative analysis. *Defence Studies*, 17 (3): 219–227.
<https://doi.org/10.1080/14702436.2017.1350105>
- Mandják Tibor; Wimmer Ágnes; Juhász Péter 2012. A hálózati pozíció és a versenyképesség kapcsolata. (Business networks: network position and competitiveness in Hungary). *Vezetéstudomány - Budapest Management Review*, 42 (2): 14–23.
<http://dx.doi.org/10.14267/VEZTUD.2012.ksz2.02>
- Pesti István 2024. Védelmi ipari innovációs ökoszisztémák. *Honvédségi Szemle – Hungarian Defence Review*, 152 (3): 126–141.
<https://doi.org/10.35926/HSZ.2024.3.10>
- Riebe, Thea; Schmid, Stefka; Reuter, Christian 2021. Measuring Spillover Effects from Defense to Civilian Sectors – A Quantitative Approach Using LinkedIn. *Defence and Peace Economics*, 32 (7): 773–785.
<https://doi.org/10.1080/10242694.2020.1755787>
- Schmid, Jon 2018. The Diffusion of Military Technology. *Defence and Peace Economics*, 29 (6): 595–613.
<https://doi.org/10.1080/10242694.2017.1292203>
- Sempere, Carlos Martí 2018. What Is Known About Defence Research And Development Spill-Overs? *Defence and Peace Economics*, 29 (3): 225–246.
<https://doi.org/10.1080/10242694.2016.1239364>
- SIPRI Fact Sheet April 2024. Trend in world military expenditure, 2023
https://www.sipri.org/sites/default/files/2024-04/2404_fs_milex_2023.pdf (Letöltve: 2024. 05. 20.)

- Szenes Zoltán 2022. A hadifinanszírozás napjainkban (1990–2020)
In: Pósan, László; Veszprémy, László; Isaszegi, János (szerk.)
A hadifinanszírozás gazdasági alapjai az ókortól napjainkig. Budapest: Zrínyi Kiadó.
- Thadakamalla, Hari Prasad; Raghavan, Usha Nandini; Kumara, Soundar; Albert Réka 2004.
Survivability of multiagent-based supply networks: a topological perspective.
IEEE Intelligent Systems, 19 (5): 24–31.
<https://doi.org/10.1109/MIS.2004.49>
- The Defence Transfer Directive. Handbook for SMEs. European Union, 2021
https://defence-industry-space.ec.europa.eu/eu-defence-industry/defence-smes/defence-transfers-directive-handbook-smes_en (letöltve: 2024. 03. 24)
- Tirole, Jean 2021. *Közgazdaságtan a közjóért*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Vigvári András 2015. *Pénzügy(rendszer)tan*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Voszka Éva 2019. Iparpolitika határok nélkül = Industrial Policy Without Borders.
Külgazdaság: A Kopint Konjunktúra Kutatási Alapítvány Folyóirata, 63 (1–2): 82–115.
<https://doi.org/10.47630/KULG.2019.63.1-2.82>
- Wiśniewski, Rafał 2012. Defence Industry in the European Union – Challenges and Opportunities in Times of Economic Crisis. *Przegląd Strategiczny*, (2): 95–113.
<https://doi.org/10.14746/ps.2012.2.8>
- Yildirim, Jülide; Sezgin, Selami; Öcal, Nadir 2005. Military Expenditure and Economic Growth in Middle Eastern Countries: A Dynamic Panel Data Analysis. *Defence and Peace Economics* 16 (4): 283–295.
<https://doi.org/10.1080/10242690500114751>
- Yildirim, Jülide; Öcal, Nadir 2016. Military Expenditure, Economic Growth and spatial spillovers. *Defence and Peace Economics*, 27 (1): 87–104.
<https://doi.org/10.1080/10242694.2014.960246>
- Zhang, Ying; Wang, Rui; Yao, Dongqi 2017. Does defence expenditure have a spillover effect on income inequality? A cross-regional analysis in China. *Defence and Peace Economics*, 28 (6): 731–749.
<https://doi.org/10.1080/10242694.2016.1245812>

Kovács László✧

30 éve alakult újjá a Hadtudományi Bizottság

DOI 10.17047/HADTUD.2024.34.4.119

A Magyar Tudományos Akadémia megalakulása, azaz 1825 óta folyamatosan a magyar tudomány kiemelkedő szervezete. Az már az Akadémia megalakulásakor felvetődött, hogy a tudományok művelése során a hadi tudományokkal is számolni kell, de sokáig ez a diszciplína szervezetszerűleg nem lehetett jelen az Akadémián. A kiegyezést követően azonban – bár néha csak részeiben, egyes területekkel –, mégis megjelent a hadtudomány. A második világháborút követően ismét hanyattatott sorsra jutott e tudományág. Csak a rendszerváltás után, 1994-ben vált ismét lehetővé, hogy a hadtudomány újra saját szervezettel legyen jelen a tudományos élet legmagasabb szintjén. Az Akadémia IX. osztályának Hadtudományi Bizottsága a 30 éve történt újjá alapítása óta aktívan részt vesz a tudomány művelésében és a különböző tudományterületek hadtudománnyal kapcsolatos szinergiáinak megteremtésében. Jelen írás a Hadtudományi Bizottság 1994-es újjáalakítása óta eltelt három évtized rövid bemutatására törekszik.

KULCSSZAVAK: magyar hadtudomány, Magyar Tudományos Akadémia, Hadtudományi Bizottság

The Committee on Military Science Was Re-established 30 Years ago

Since its foundation in 1825, the Hungarian Academy of Sciences has been the prominent organisation of Hungarian science. Already at the time of its foundation, it was suggested that military sciences should be included in the Academy's scientific activities, but for a long time this discipline was not allowed to be present in the Academy in terms of an organisation. After the Great Compromise, however, some parts of the discipline, some areas of military science, did gain ground. After the Second World War, the discipline was again in a bad way. Only in 1994, after the regime change, did military science regain its place with its own organisation at the highest level of scientific life. Since its re-establishment 30 years ago, the Committee on Military Science of the Academy's Section IX has been actively involved in the cultivation of science and in creating synergies between the various disciplines in the field of military science. This paper aims to give a very brief account of the three decades since the re-establishment of the Military Science Committee in 1994.

KEYWORDS: Committee on Military Science, Hungarian Academy of Sciences, Division IX

✧ Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar Elektronikai Hadviselés Tanszék, egyetemi tanár, tudományos rektorhelyettes, a Hadtudományi Bizottság elnöke – Ludovika University of Public Service Faculty of Military Science and Officer Training Department of Electronic Warfare professor, Vice Rector for Academic Affairs, Head of Military Science Committee; e-mail: kovacs.laszlo@uni-nke.hu; <https://orcid.org/0000-0002-6403-0650>

Bevezetés

A Magyar Tudományos Akadémia (MTA) egyik kiemelt feladata a tudományos kutatások támogatása, a tudás terjesztése és a tudományos élet szervezése Magyarországon. Az MTA elnökének, Freund Tamásnak a szavaival élve: „A Magyar Tudományos Akadémia küldetése a teljes magyar tudományos közösség mozgósítása a magyar tudományosság és tudományművelés fejlődése, a tehetségek kibontakoztatása, a kutatóhelyek fejlesztése a közös nemzeti célok elérése érdekében.”¹

Ehhez a küldetéshez járul hozzá az MTA IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya alá tartozó Hadtudományi Bizottság is, amely a hadtudomány szerteágazó területeinek és kutatási feladatainak koordinálását látja el. Az MTA doktora minősítő joggal felruházott Hadtudományi Bizottság legújabb kori története még csak 30 éves múltra tekint vissza, ugyanakkor az már a Magyar Tudományos Akadémia 1825-ös megalapításakor felmerült, hogy a tudományokkal való foglalatosság a hadtudományokra is terjedjen ki. Egy önálló hadtudományi bizottság felállítása sokáig nem volt lehetséges, de a 19. század második felére, illetve a 20. század első felében a hadtudomány már egyre inkább teret nyert az Akadémia szervezeteiben.

A hadtudomány akadémiai jelenléte 1947 és 1994 között gyakorlatilag szünetelt, mivel a hadtudományok, egészen pontosan a hadtörténelem kutatása és művelése az Akadémia 1947-es egyik állásfoglalása alapján nem volt szükséges. 1994-ben azonban áttörés következett be, hiszen abban az évben alakult újjá immár az MTA IX. osztályának égisze alatt a Hadtudományi Bizottság.² Az elmúlt 30 év során a Hadtudományi Bizottság szerepe jelentős mértékben fejlődött, alkalmazkodva a társadalmi, a biztonsági és tudományos környezet változásaihoz. Ezek a változások főleg az elmúlt években a biztonsági helyzet nagyon gyors és drasztikus romlásában öltöttek testet, amelyekre számos ország válasza a katonai biztonság előtérbe helyezése volt. Mindezek a változások a Hadtudományi Bizottság számára is komoly kihívást és egyben fontos feladatokat jelentettek, hiszen a tudományos munka koordinálásával, támogatásával, a kihívásokra adandó válaszok folyamatos keresésével, illetve a közelebbi és távolabbi jövő hadtudományi kutatási irányainak felvázolásával a Bizottságnak is ki kellett, és napjainkban, illetve a jövőben is ki kell vennie a részét a feladatokból.

Az újjáalapítás 30. évfordulója alkalmat arra, hogy ha szubjektív módon is, de számba vegyük az elmúlt három évtized történéseit. A fentiekben megfogalmazott módon ez a történeti áttekintés azonban nem törekszik a teljességre, hanem csak néhány fontosnak vélt tényezőt kíván felvillantani az elmúlt közel 140 évből és a Hadtudományi Bizottság legújabb kori történetéből.

A Hadtudományi Bizottság története 1994 előtt

A Magyar Tudományos Akadémia 1825-ös alapítása után közvetlenül felmerült a hadtudományok művelésének igénye, azonban egészen a kiegyezésig ez nem volt lehetséges önálló szervezet formájában. Pedig már „Széchenyi a tudós társaság

1 Freund, Oberfrank 2025.

2 Ács Tibor, aki már az újjáalapítás körül is bábáskodott, igazi történészi összefoglalásokat adott többek között a Bizottság 20 éves újjáalapításának évfordulója alkalmából, 2014-ben. Ács 2014.

működési körébe tartozónak tekintette a 'hadi tudományok' és klasszikus alapjuk, a 'hadtörténelem' magyar nyelven való művelését. Ehhez a törekvéshez csatlakozott Festetics László gróf is, aki 1826. június 27-i adománylevelében hangsúlyozta, hogy a Magyar Tudós Társaságban létre kellene hozni a hadtudományok gondozására a megfelelő szervezeti formát, a hadtudományi osztályt.³

A hadi tudományokkal való foglalatosság sokáig az Akadémia III. Matematikai és természettudományok osztályába sorolódott. Az 1867-es kiegyezést követően is csak nagyon sok egyeztetés és munka után, az 1880-as évtized kezdetén nyílt arra mód, hogy az Akadémia szervezeti keretében létrejöhessen egy hadtudományokkal foglalkozó önálló szervezet.

Ennek felállítása a Magyar Tudományos Akadémia berkein belül Kápolnai Pauer István – katona író, hadtörténész, a Ludovika Akadémia tanára, az MTA levelező tagja – nevéhez fűződik. Kápolnai Pauer 1881 decemberében a III. osztály ülésén terjesztette elő először egy önálló hadtudományi bizottság létrehozásával kapcsolatos indítványát, de az osztályülés ehhez még kiegészítéseket kért. Kápolnai Pauer részletesen kidolgozott elképzelését a III. osztály 1882. májusi ülése meg is tárgyalta, majd úgy döntött, hogy azt az Akadémia összes ülése – mai megnevezéssel élve talán a közgyűlés lenne jó kifejezés – elé terjeszti. 1882. május 22-én az Akadémia összes ülésén fel is olvasták Kápolnai Pauer István, az Akadémia akkor már levelező tagjának indítványát egy állandó hadtudományi bizottság felállítására. Kápolnai Pauer ebben az indítványában a Bizottság feladatául többek között a hadtudományok fejlődési folyamatainak figyelemmel kísérését, a magyar hadtörténelmi események szakszerű feldolgozását, valamint hadtudományi művek magyar nyelvre történő fordítását és azok kiadását javasolta.⁴

Az ülésen részt vevők egy osztályközi bizottságot kértek fel az indítvány megvizsgálására. Ez a bizottság, amelynek tagja volt többek között Eötvös Loránd, az MTA akkori elnöke és Hollán Ernő altábornagy is, támogatta az előterjesztésben foglaltak alapján a Hadtudományi Bizottság felállítását. A Bizottságot a III. Osztály keretében javasolták megalakítani, azzal a kitételrel, hogy annak munkájában bármelyik másik osztály hadtudományokkal foglalkozó tagja is részt vehessen. Az Akadémia összes ülésének 1882. október 30-i ülése döntött a kérdésről, és felszólította a III. Osztályt a Hadtudományi Bizottság létrehozására.

1883-ban, egészen pontosan 1883. június 18-án tartotta alakuló ülését az immár önálló Hadtudományi Bizottság, amelynek tagjai többek között Fodor József orvos, Hollán Ernő; Hunfalvy János földrajztudós, statisztikus; Kápolnai Pauer István; Keleti Károly statisztikus; Konkoly-Thege Miklós csillagász; Pauler Gyula; Salamon Ferenc; Schwarz Gyula történész, jogász; Szilágyi Sándor történész, a Ludovika Akadémia tanára; Thaly Kálmán költő, író és Ponori Thewrewk Emil klasszika-filológus lettek. Az új Bizottság elnökévé Hollán Ernő altábornagyot, előadójává pedig Kápolnai Pauer Istvánt választották.⁵

3 Ács 2005.

4 Ács 2013.

5 Ács 2013.

A Hadtudományi Bizottság megalkotta első ügyrendjét is, amely Kápolnai Pauer eredeti indítványához hasonlóan a Bizottság feladatául a hadtudományok fejlődési folyamatának figyelemmel kísérését, a magyar hadtörténelmi események tanulmányozását és szakszerű ismertetését, a magyar és nemzetközi hadművészet fejlődésére vonatkozó adatok gyűjtését, feldolgozását és kiadását, valamint a hadtudományi remekművek magyarra fordíttatását és azok kiadását határozta meg. A Hadtudományi Bizottság döntött arról is, hogy ezeket a feladatokat egy Általános Katonai Évkönyv, a Magyar Hadtörténelmi Füzetek, valamint hadtudományi munkák magyarul történő kiadásával támogatja.⁶

A 20. század elején azonban az önálló Hadtudományi Bizottság munkája ideiglenesen szünetelt, majd átalakult, és 1909-ben a II. Bölcséleti, Társadalmi és Történelmi Tudományok Osztálya alatt Hadtörténelmi Bizottság néven kelt új életre.⁷

1947 ismét egy szomorú dátum a hadtudományok művelésének történetében. 1947. június 3-án az Akadémia nagygyűlésének osztályülése azt a döntést hozta, hogy a Hadtörténelmi Bizottság és annak munkája immár feleslegessé vált, így azt meg kell szüntetni.⁸ Ezt követően egészen 1994-ig a hadtudomány csak a katonai tanintézetekben, a Honvédelmi Minisztériumban, illetve például az olyan intézményekben volt szervezetszerűen jelen, mint a Haditechnikai Intézet.

Ugyanakkor ebben az időszakban is komoly igény mutatkozott a hazai tudomány művelői részéről a különböző hadtudománnyal kapcsolatos kérdések tudományos, esetlegesen más diszciplínákkal közös vagy azokkal határos területeinek kutatására. Bár nem volt önálló hadtudományokkal foglalkozó bizottság, mégis a Magyar Tudományos Akadémia Tudományos Minősítő Bizottságán – ez volt az úgynevezett TMB – belül megalakult egy Hadtudományi Szakbizottság 1962-ben. Így lehetővé vált a hadtudományok esetében is az akkor még kandidátusnak hívott tudományos fokozat, illetve a tudományok doktora cím odaítélése. Így kapta meg több mint 280 fő a hadtudomány kandidátusa tudományos fokozatot és 38 fő a hadtudomány doktora címet 1994-ig.⁹

Az 1994-es újjáalakulás

1994-ben, hosszú előkészítő munka után, illetve olyan tényezők hatására, mint az Akadémia szervezeti rendszerének, benne a bizottságok átalakulásának folyamata, három hadtudós, Ács Tibor, az MTA Tudomány- és Technikatörténelmi Bizottság tagja, Deák Péter, az MTA Politikai Tudományok Bizottságának tagja, valamint Szabó József a Budapesti Műszaki Egyetem Habilitációs Bizottságának tagja egy felhívást tettek közzé, amelyben a Hadtudományi Bizottság újjáalakítására tettek javaslatot. A felhívásban az új Bizottságot az Akadémia IX. osztálya alatt javasolták létrehozni. A számos szervezetnek megküldött felhívás mentén 1994. szeptember 5-én a IX. osztály vezetése jelenlétében konkrét javaslat fogalmazódott meg arra, hogy

6 Ács 2013.

7 Ács 2013.

8 Ács 2011.

9 Ács 2011.

az Osztály 12 bizottsága mellett 13-ikként jöjjön létre egy önálló Hadtudományi Bizottság. Az MTA támogatásával jelölőbizottság állt fel, amely bizottság munkája révén a közel 280 fős hadtudományi fokozattal rendelkező dönthetett az új Hadtudományi Bizottság 30 főre tervezett tagságáról.

Az új Hadtudományi Bizottság 1994. október 17-én tartotta meg alakuló ülését. Elnöknek (akkor még ügyvezető elnöknek) Szabó Miklóst, elnökhelyetteseknek Móricz Lajost, Kalló Pétert és Stefán Gézát, titkárnak pedig Ács Tibort választották.

Az időközben elfogadott, a Magyar Tudományos Akadémiáról szóló 1994-es XL. törvény alapján akadémiai köztestület jött létre. Ebbe a köztestületbe a 284 fős hadtudományi tudományos fokozattal rendelkező közül 163-an jelezték felvételi szándékukat. Így létrejött egy azóta is folyamatosan bővülő – 2008-ban 275 fő, 2024-ben pedig már 330 fő –, egészen nagy létszámú, hadtudományokkal foglalkozó köztestületi tagság, amely megfelelő támogatást és bázist nyújt a Hadtudományi Bizottságnak.¹⁰

1994-ben a rendszerváltás utáni időszakban Magyarországon még mindig zajlott a politikai és gazdasági átalakulás. Az MTA Hadtudományi Bizottsága ebben az időszakban azzal a kihívással szembesült, hogy újraformálja működési kereteit egy demokratikus állam keretein belül. A hidegháború végével a hagyományos hadtudományi kutatási területek mellett megjelentek olyan új témák is, mint a nemzetközi békefenntartás, a regionális biztonságpolitika és a NATO-hoz való csatlakozás kérdései. A Bizottság érdemi szerepet játszott a NATO-hoz való csatlakozás katonai és tudományos aspektusainak vizsgálatában. Mindezek mellett a kutatások és a szakértői egyeztetések a magyar haderő reformjára, a hadsereg szerkezeti átalakítására és az interoperabilitási követelmények teljesítésére összpontosítottak.

A Hadtudományi Bizottság 1994-es újjáalakulása valódi mérföldkő a hazai akadémiai közéletben. Ettől az időponttal kezdődően a hadtudomány olyan szerves részét képezi a magyar tudománynak, amely immár önálló szervezeti háttérrel rendelkezik. Az MTA IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya nem csak befogadta a hadtudományt és az ezzel a diszciplínával foglalkozó tudósokat, hanem nagyon sok esetben inspirációval, motivációval és sok segítséggel támogatták a hadtudományok művelését.

Megannyi évtized után mára a Hadtudományi Bizottság, és így a hadtudomány valódi és szerves részét képezi az Akadémiának és ezen keresztül a hazai tudománynak.

Az újjáalakulást követő három évtized

Az 1994-es újjáalakulást követően a Hadtudományi Bizottság és a mögötte lévő tudományos fokozattal rendelkező köztestületi tagság az egyik legfontosabb tényezővé vált a katonai és hadi kérdések tudományos kutatása, akadémiai igényű vizsgálatai során.

1996-ban a Hadtudományi Bizottság szakmailag véleményezte és támogatta a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem megalakítását. A Bizottság emellett több

¹⁰ Ács 2011.

munkacsoportot is kialakított, amelyek között az akkori haderő átalakítását és modernizációját támogatni hivatott haderőreform munkacsoport is megtalálható volt. Ezt a munkacsoportot Szabó József vezette, de emellett működött egy hadtudomány elmélete munkacsoport is Móricz Lajos vezetésével.

A Hadtudományi Bizottság a 90-es évek közepétől komoly lobbitevékenységet fejtett ki annak érdekében, hogy egy hadtudományokkal foglalkozó tudós is elnyerje az akadémiai tagságot. Ezt többek között alátámasztotta azzal is, hogy támogatta és felhívta a tudományos fokozattal rendelkezők figyelmét, hogy ha megfelelnek az MTA tudomány doktora címmel szemben támasztott (később az MTA doktora cím) követelményeinek, akkor azt pályázzák meg, így biztosítva bázist egy leendő akadémiai tag vagy tagok számára.

Talán ennek a lobbitevékenységnek is köszönhetően mind a hadtudomány, mind a hadtudománnyal foglalkozó kutatók egyre ismertebbé váltak az Akadémia berkeiben, illetve annak különböző szervezeteiben. 2001-ben siker koronázta az akadémikus tag érdekében végzett lobbizást, hiszen M. Szabó Miklós az MTA levelező tagja, majd 2007-ben az Akadémia rendes tagja lett.

A Bizottság már az 1994-es újjáalakításkor elkötelezett volt a hadtudományi területen működő civil szervezetekkel történő együttműködés iránt, így partneri együttműködést szorgalmazott és alakított ki a már 1990-ben megalakult Magyar Hadtudományi Társasággal (MHTT).

A Hadtudományi Bizottság a fentiekhez hasonló lobbitevékenységet fejtett ki az Akadémiánál azért, hogy a különböző hadtudományi területen működő tudományos periodikák, így például az MHTT tudományos folyóirata a *Hadtudomány* kapjon támogatást. E lobbinak is köszönhetően a *Hadtudomány* című tudományos folyóirat és nem utolsósorban, a későbbiekben, hadtudományi témájú monográfiák, könyvek és tanulmányok rendre jól szerepeltek az MTA folyóirat, illetve könyvtámogatási pályázatain.

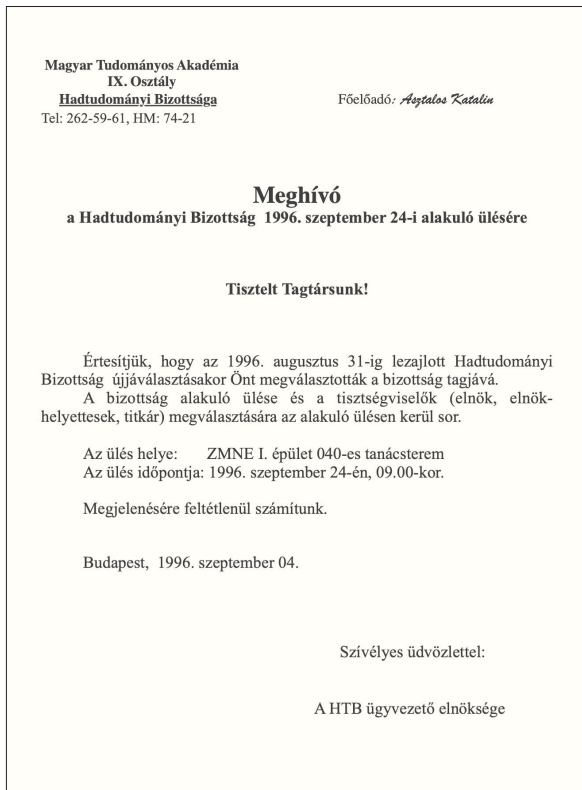
A Bizottság elkötelezett volt egy olyan együttműködési megállapodás megkötése iránt is, amely a szaktárca, azaz a Honvédelmi Minisztérium és az MTA között jött létre. Ennek eredményeként a Honvédelmi Minisztérium és a Magyar Tudományos Akadémia közötti együttműködési megállapodás 2007-ben meg is kötött.

A Hadtudományi Bizottság az újjáalakulás után is egyik kiemelt feladatának tekintette a hadtudományi folyóiratok helyzetének folyamatos nyomon követését, valamint a magyar katonai szaknyelv ápolását és fejlesztését. E munka során a Bizottság rendszeresen meghallgatta a hadtudománnyal vagy annak egyik szűkebb területével foglalkozó tudományos lap főszerkesztőjének tájékoztatóját az adott lap helyzetéről. Ilyen lapok voltak többek között a *Hadtudomány*, a *Haditechnika*, az *Új Honvédségi Szemle* és a *Hadtörténelmi Közlemények*.

A Honvédelmi Minisztérium tudományszervezésért felelős szervezetének vezetője rendszeresen meghívást kapott a Bizottság üléseire. Ugyanígy rendszeresen beszámolt a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem rektora vagy az egyetem tudományos életéért felelős vezetője a doktori (PhD) képzésről, illetve az abban elért eredményekről, esetleges kihívásokról. Ez ma is hasonlóképpen van, hiszen a ZMNE jogutódja a Nemzeti Közszolgálati Egyetem tudományos ügyekért felelős rektorhelyettese, az egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Karának dékánja,

valamint a katonai kar doktori iskoláinak – nevezetesen a Hadtudományi Doktori Iskola, illetve a Katonai Műszaki Doktori iskola – vezetői rendszeresen tájékoztatást adnak a Bizottságnak az adott intézményben folyó tudományos kutatásokról, kutatás-fejlesztési tevékenységekről.

Az 1994-es újjáalakulás után, az első 3 éves ciklus végén az 1996-os köztestületi választásokat követően az addig ügyvivő elnökség 1996. szeptember 24-ére tűzte ki az újjáválasztott Bizottság első ülését. Az erre az ülésre szóló meghívó látható az alábbi képen.¹¹

*Az 1996-os köztestületi választásokat követően
újjáválasztott Bizottság első – alakuló – ülésére szóló meghívó*
(Forrás: Hadtudományi Bizottság archív, 1996.)

Az új összetételű Hadtudományi Bizottság tagságában azonban nem volt jelentős változás az 1994-ben megalakult Bizottsághoz képest, mint ahogy annak elnökségében sem. A Bizottság elnökének Szabó Miklóst választották, aki 1994-óta ügyvezető elnökként látta el feladatait, titkárnak pedig Ács Tibort. Korábban bevezették az elnökhelyettesi pozíciókat is, így az 1996-os választások után a Bizottság elnökhelyettese lett

¹¹ Hadtudományi Bizottság archívum 1996–2024.

Munk Sándor, a hadtudomány kandidátusa, Nagy Tibor, a hadtudomány kandidátusa, valamint Stefán Géza, a hadtudomány doktora.¹²

1999-ben Magyarország hivatalosan is csatlakozott a NATO-hoz, ami a Hadtudományi Bizottság számára új feladatokat és lehetőségeket hozott, különösen a nemzetközi katonai, illetve tágabb értelemben vett hadtudományi kutatások területén.¹³

A 2001. szeptember 11-i terrortámadások után a globális biztonsági helyzet jelentősen megváltozott. A Hadtudományi Bizottság átstrukturálta kutatási prioritásait, nagyobb hangsúlyt fektetve az aszimmetrikus hadviselés, a terrorizmus elleni harc és később a kibervédelem témaköreit érintő kutatásokra. Az európai és NATO-kerekekben folytatott békefenntartó missziók (például Afganisztán és Irak) magyar részvétele szintén számos tudományos kérdést vetett fel, amelyeket a Bizottság kutatási programjaiba is beépítettek.

A Hadtudományi Bizottság elnökei és titkárai az elmúlt 30 évben

(Forrás: Hadtudományi Bizottság archív, 1996–2024. szerk.: a szerző)

<i>Év</i>	<i>Elnök</i>	<i>Titkár</i>
1994–1995	M. Szabó Miklós (ügyvezető elnök)	Ács Tibor
1996–1998	M. Szabó Miklós	Ács Tibor
1999–2001	M. Szabó Miklós	Ács Tibor
2002–2004	Ács Tibor	Munk Sándor
2005–2008	Ács Tibor	Felházi Sándor
2009–2011	Szenes Zoltán	Felházi Sándor
2012–2014	Szenes Zoltán	Kovács László
2015–2017	Padányi József	Kovács László
2018–2020	Padányi József	Ványa László
2021–2023	Csikány Tamás	Forgács Balázs
2024–	Kovács László	Berek Tamás

A 2010-es évektől kezdődően a Hadtudományi Bizottság kiemelt céljává vált a multidiszciplináris megközelítések integrálása a hadtudományi kutatásokba, illetve a kutatások koordinációjába. A hadtudományt nemcsak mint katonai, hanem mint társadalomtudományi és műszaki tudományi diszciplínát kezdték kezelni, így a kutatások kiterjedtek olyan témákra is, mint a hibrid hadviselés, a klímaváltozás biztonsági következményei és a mesterséges intelligencia katonai alkalmazásai.

2015-ben a migrációs válság és az Európát érintő új biztonsági fenyegetések is a Bizottság figyelmének középpontjába kerültek. Ennek eredményeként kutatások indultak a határvédelem, a nemzetközi migráció és a hibrid fenyegetések területeinek

¹² Hadtudományi Bizottság archívum 1996–2024.

¹³ Tólas 2020.

vizsgálatára. A Bizottság rendszeres konferenciákat szervezett, ahol a magyar és nemzetközi szakértők megvitathatták az aktuális biztonságpolitikai kérdéseket. Ezzel párhuzamosan erősödött a kapcsolattartás más tudományágakkal, különösen az információtechnológia és a mesterséges intelligencia kutatása terén.¹⁴

A hadtudományi kutatások területén is kiemelten fontos a kutatási eredmények láthatóvá tétele, azok széles körű publikálása. Ennek érdekében az MTA mind a hazai, mind a nemzetközi tudományos folyóiratokat rangsorolja. A hadtudományi folyóiratok esetében korábban mértékadónak nevezett folyóiratok hazai és nemzetközi listáját a Hadtudományi Bizottság által létrehozott ad-hoc bizottság készítette el, majd az Akadémia elvárásainak megfelelően a Bizottság frissíti azt, azaz megvizsgálja az időközben (az MTA IX. Osztályának állásfoglalása alapján általában 5 évente) bekövetkezett változásokat, illetve a Bizottság vesz fel új tudományos folyóiratokat a listára.

A katonai szaknyelv ápolása kiemelt fontosságú. Ennek egyik legjobb eszköze és megoldása egy összefoglaló, a hadtudományhoz szorosan vagy kevésbé szorosan kapcsolódó kifejezések és fogalmakat közérthető módon, de mégis tudományos igényvel magyarázó *Hadtudományi Lexikon* megalkotása volt. Ezt az összefoglaló művet a Magyar Hadtudományi Társaság adta ki 1994-ben. Majd 25 évvel később az időközben eltelt két és fél évtized hadviselési és nem utolsó sorban technikai, illetve haditechnikai változásaira, fejlődésére is reflektálva új hadtudományi lexikon összeállítására, majd kiadására került sor 2019-ben. A tartalmában és kivitelében is megújult lexikon szerzői között számos Hadtudományi Bizottsági tagot is találunk, akik tudományos alapossággal jártak körül egy-egy fogalmat.

2013-tól a *Hadtudomány* az MHTT és az MTA Hadtudományi Bizottsága közös tudományos orgánusaként jelenik meg, amely szintén nagyon jó példája a tudományos testületek és szervezetek kiegyensúlyozott és gyümölcsöző együttműködésének.

A 2022-ben kitört orosz–ukrán háború a hadtudományi kutatásokban is új dimenziót nyitott, hiszen ezek a kutatások nem csak a háború tapasztalatainak a feldolgozását, hanem a tapasztalatokból levonható következtetések alapján a Magyar Honvédség fejlesztéséhez szükséges javaslatok megfogalmazását is magukba foglalják. 2023 végén, majd 2024 végén a háború addigi eseményeit és tapasztalatait feldolgozó, az MHTT-vel és az NKE-vel közös, hatásában nagyon sikeres konferenciákat szervezett a Bizottság. Ezeken a konferenciákon a globális és az európai regionális biztonság- és védelempolitikai helyzet, az aktuális hadszíntéri események bemutatásán kívül külön elemzésre kerültek a háború szárazföldi, légi és kibertéri eseményei és azok közeli, illetve távolabbi jövőben várható, hadviselésre gyakorolt hatásai.

A Hadtudományi Bizottság a 2020-es években is komoly erőfeszítéseket tett az Akadémia és a Honvédelmi Minisztérium között megkötendő együttműködési megállapodás érdekében, hiszen az előző, 2007-ben megkötött együttműködési megállapodás után már igencsak eljött az ideje egy új, valódi tartalommal is kitölthető megállapodásnak. Hosszú és komoly tárgyalások, megbeszélések és egyeztetések egész sora volt az, amely végül az aláírásig vezetett 2024-ben. Az együttműködési megállapodásban foglaltak alapján a két fél legfontosabb célja a megállapodás aláírásával,

14 Boda et. al. 2016.

hogy az MTA köztestületi szerveinél rendelkezésre álló tudományos ismeretek, tudományos kutatások eredményei, valamint a HM-nél és a honvédelmi szervezetknél, a honvédelmi oktatás-nevelés területén rendelkezésre álló honvédelmi ismeretek szinergiát teremtve Magyarország biztonsága, katonai biztonsága és védelme érdekében kerüljenek felhasználásra. Az együttműködési megállapodásban rögzítetteknek megfelelően fő feladatként jelentkezik a hazai és nemzetközi biztonsággal kapcsolatos kutatások és fejlesztések eredményeinek országvédelmi hasznosítása, kiemelten a komplex biztonság problémáira. A különböző tudományágak új biztonsági kihívások (például fejlett technológiák, kibervédelem, mesterséges intelligencia, drón technológiák, atom-, biológiai, vegyvédelmi és radiológiai fegyverek elleni védelem, kritikus infrastruktúra védelme, nemzetközi békefenntartás és békeépítés, éghajlatváltozás biztonsági dimenziói, valamint az anyagtudomány, az orvostudomány, a biokémia, az informatika, a digitalizáció, és az automatizálás tudományterületeire) kutatásai, illetve az így megjelenő tudományos eredmények felhasználása kiemelt jelentőségű, mind az MTA, mind a Honvédelmi Minisztérium számára.

A megkötött együttműködési megállapodás szolgáltatott alapot arra, hogy 2024-ben a Hadtudományi Bizottság közreműködjön a Honvédelmi Minisztérium tudománypolitikai stratégiájának elkészítésében.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ács Tibor 2005. Az MTA Hadtudományi Bizottságának megalakulása és tevékenységének kezdetei. *Hadtörténelmi Közlemények*, 118 (1–2). 241–261.
- Ács Tibor 2011. Az MTA Hadtudományi Bizottság megalakítása és újjáalakítása. Tudománytörténeti párhuzamok 1881–1883 és 1991–1994. *Hadtudomány*, 2011/3. 3–15.
- Ács Tibor 2013. Az MTA hadtudományi bizottság megalakulása és fejlődése. *Hadtudomány*, 2013/1. (E) 38–44.
- Ács Tibor 2014. 20 éve alakult újjá az MTA Hadtudományi Bizottsága. *Hadtudomány*, 2014/3–4. 133–138.
- Boda József, Boldizsár Gábor, Kovács László, Orosz Zoltán, Padányi József, Resperger István, Szenes Zoltán 2016. Fókusz és együttműködés. A hadtudomány kutatási feladatai. *Honvédségi Szemle*, 2016/3. 3–19.
- Freund Tamás, Oberfrank Ferenc 2025. „A múlt elesett hatalmunkból, a jövődönnek urai vagyunk” Küldetésünkről és feladatainkról a harmadik évszázad küszöbén. *Magyar Tudomány*, 186/1. 4–21.
<https://doi.org/10.1556/2065.186.2025.1.2>
- Hadtudományi Bizottság archívum 1996–2024.
- Tálas Péter 2020. Magyarország biztonságpolitikája 1989–2019 között. *Védelmi Tanulmányok*, 2020/2.

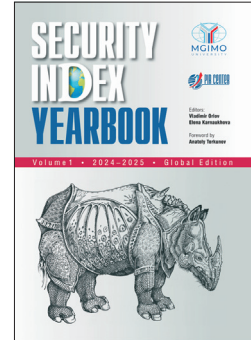
Vladimir Orlov, Elena Karnaukhova (szerk.): Security Index Yearbook

(Moscow, Aspect Press Ltd, 2024. 574 oldal.

ISBN 978-5-7567-1310-7

Online: Security Index Yearbook 2024-2025

by PIR&MGIMO Vol.1 Digital Edition - PIR Center)

A Vladimir Orlov, Elena Karnaukhova által szerkesztett *Security Index Yearbook* 2024-ben, Moszkvában kiadott tanulmánykötet, amely az orosz nemzetközi biztonságpolitikai diskurzus legfontosabb kérdéseit tárgyalja. A könyv célja, hogy megvilágítsa Oroszország kül-, biztonság- és védelempolitikáját, valamint a globális politikai környezethez fűződő viszonyát, mindezt az orosz elméleti és gyakorlati szakértők nézőpontjából. A kötet kiemeli Oroszország eurázsiai küldetését, a nem nyugati országok helyzetét, a „Kollektív Nyugat” és a „Globális Többség” közötti feszültségeket. A szerzők elemzik Oroszország bilaterális kapcsolatait, a nukleáris fegyverzetellenőrzés aktuális helyzetét, valamint a nemzetközi biztonsági architektúra újrakonstrukciójának lehetőségeit. A könyv nem csupán a tudományos közösség, hanem a szélesebb magyar nyilvánosság számára is fontos forrást jelent, hozzájárul az orosz politikai diskurzus megértéséhez és a nemzetközi biztonságról folytatott vitákhoz.

Oroszország kül- és biztonságpolitikája már hosszú ideje világszerte élénk figyelem középpontjában áll, és napjainkban – a három éve folyó orosz–ukrán háború miatt – talán még nagyobb érdeklődés övezi, mint valaha. A figyelem hátterében az ország nemzetközi politikai súlya, stratégiai helyzete, valamint a regionális konfliktusokban való szerepvállalása áll. Oroszország sokszor közvetlen hatással van a globális biztonsági helyzetre, nemcsak a nukleáris hatalmi státusza, hanem az európai energiabiztonságban betöltött (bár gyengülő) szerepe, valamint a közép-keleti és közép-ázsiai politikai folyamatokra gyakorolt hatása miatt. Mindezek miatt rengeteg elemzés, tanulmány és cikk születik, amelyek Oroszország döntéseit és stratégiáját igyekeznek megérteni és megmagyarázni. Annak ellenére, hogy hatalmas az érdeklődés, számos kutatás és publikáció foglalkozik a témával, az orosz szakértők eredeti elemzései ritkán jutnak el a nemzetközi – és magyar – közönséghez. A nyugati média és akadémiai közeg által közvetített nézőpontok dominálnak, így az orosz megközelítések és biztonságpolitikai szempontok sok esetben hiányoznak a nemzetközi és hazai diskurzusból.

A Moszkvai Nemzetközi Kapcsolatok Intézetének (MGIMO Egyetem)¹ és az Oroszországi Politikai Tanulmányok Központja (PIR Központ)² közösen kiadott legújabb könyve,

1 A Moszkvai Nemzetközi Kapcsolatok Intézetét (MGIMO) Oroszország egyik legrangosabb és legelitebb egyetemeként tartják számon, amely az orosz külügyminisztérium szakmai irányítása alatt működik.

2 Az Oroszországi Politikai Tanulmányok Központja (PIR Központ) a nukleáris fegyverek elterjedésének megakadályozásával, leszereléssel és globális biztonsági kérdésekkel foglalkozó vezető orosz nem-kormányzati szervezet, amely tudományos, szervezési, tanácsadói és oktatási tevékenységek szé-

a *Security Index Yearbook* jelentős lépést jelent az orosz szakértők által képviselt nézőpontok elérhetővé tételében, pótolva egy régóta fennálló hiányt. A kötet az 1994 és 2016 között rendszeres időközönként megjelenő *Security Index Journal* közvetlen utódja, amelyet 2017-től alkalmi kiadványként publikálnak. A mostani kiadás különös jelentőséggel bír, hiszen a MGIMO 80 éves és a PIR Központ 30 éves fennállásának alkalmából adták ki. Az új sorozatnak szánt első kötetben kiemelkedő orosz szakértők munkái kaptak helyet, alapos elemzések olvashatók Oroszország külpolitikájáról, biztonságpolitikai céljairól és a globális biztonság kulcskérdéseiről. A kötet célja, hogy az orosz tudományos és szakmai közeg tapasztalatait és megfigyeléseit közvetítse, hozzájárulva ahhoz, hogy a nemzetközi közönség árnyaltabb képet kapjon Oroszország globális szerepvállalásáról és biztonságpolitikai stratégiáiról.

A könyv nyolc részből épül fel és összesen huszonkilenc fejezetet tartalmaz. A kötet Anatoly Torkunov, az MGIMO rektorának előszavával kezdődik, aki rámutat, hogy a kiadvány elsődleges célközönségét a külföldi olvasók alkotják, akik számára a kötet átfogó elemzéseket nyújt az orosz nemzetközi biztonsági kérdésekről. Az akadémikus hangsúlyozza, hogy a tudósok és szakértők indirekt módon hatást gyakorolnak a döntéshozatalra azáltal, hogy közvetítik az orosz perspektívát, elősegítik a nemzetközi biztonságról szóló vitákat. Így az akadémiai közösség közvetlenül a diplomácia érdekeit is szolgálhatja, amennyiben kutatási eredményei meggyőző módon járulnak hozzá a globális biztonsági diskurzushoz. Ezzel a funkcióval a kötet fontos szerepet vállal a „tudomány a diplomáciáért” megközelítés megvalósításában is.

A bevezetőben Vladimir Orlov, a PIR Központ igazgatója és a könyv főszerkesztője arra hívja fel a figyelmet, hogy az orosz kül-, biztonság- és védelempolitikát gyakran misztifikálják külföldön, elterjedt nézet, hogy megfelelő források hiányában ezen a területen a külföldi szakértők csupán találgatásokra támaszkodhatnak. A könyv ezt a hiányt szeretné pótolni, segíteni a nemzetközi közösséget az orosz álláspontok jobb megértésében. Orlov professzor hangsúlyozza, hogy a kötetnek nem célja az olvasók meggyőzése az orosz álláspontok helyességéről, inkább vitaindítóként szolgál. Az elemzések – bár nem tökéletesek – a hazai szakértői közösségekben zajló élénk szakmai párbeszédet is tükrözik, ezáltal hiteles képet adnak a belső viták és perspektívák sokféleségéről.

Az első rész (1–9. fejezet) a globális biztonságra és a multipoláris világrend felé történő elmozdulásra fókuszál. Az itt helyet kapott elemzések a biztonság kérdéskörét katonai szemszögből közelítik meg, azaz a háború és béke kérdésével, nukleáris nonprolifерációval, fegyverzetellenőrzéssel, új típusú hagyományos fegyverekkel, autonóm fegyverrendszerekkel, a világűr militarizálásával, nemzetközi terrorizmussal és kiberbiztonsággal foglalkoznak.

A második rész (10–17. fejezet) átfogó képet nyújt Oroszország kétoldalú kapcsolatairól különböző régiókkal és országokkal (Kína, Közel- Kelet, Irán, Afrika, Latin Amerika, Európa, Egyesült Államok). Elemzi mind a „baráti”, mind a „nem baráti” országokkal fenntartott kapcsolatokat, feltárja az együttműködésben rejlő potenciális lehetőségeket és a fennálló konfliktusokat is. Nyugat és Oroszország kapcsolatát a „Nagy Eurázsia” (*Great Eurasia*) koncepción keresztül vizsgálja, és arra keresi az elméleti választ, hogy mit is jelent a Nagy Eurázsia, hogyan lehetne ezt a gyakorlatban megvalósítani, ezáltal új perspektívát kínálni a regionális integráció és a geopolitikai egyensúly megteremtéséhez.

A harmadik rész (18–21. fejezet) mélyreható elemzéseket nyújt egyes konkrét globális és regionális problémákról, körbejárja a nukleáris nonprolifерáció és fegyverzetellenőrzés aktuális kérdéseit. Kitér az AUKUS³ szövetség létrejöttére és annak hatására az ausztrál nemzetbiztonságra egy

les skáláját végzi. Célja az orosz szakértői közösség szerepének és helyének megerősítése a világban, valamint Oroszország nemzeti érdekeinek védelme nemzetközi szinten.

3 Az AUKUS egy 2021-ben létrehozott háromoldalú védelmi és biztonsági partnerség Ausztrália, az Egyesült Királyság és az Egyesült Államok között. A szövetség célja, hogy megerősítse a csendes-óceáni térség biztonságát és stabilitását, különös tekintettel a Kína növekvő katonai befolyására adott válaszlé-

esetleges amerikai–kínai konfliktus során. Részletesen tárgyalja Párizs nukleáris politikáját, az ország retorikai megközelítését és a nukleáris arzenáljának modernizációját, miközben megvizsgálja Franciaország csatlakozásának lehetőségét egy Oroszországgal közös multilaterális fegyverzetellenőrzési tárgyaláshoz. Feltárja az orosz–amerikai biztonsági rivalizálást az ontológiai biztonság⁴ prizmáján keresztül.

A negyedik rész (22–26. fejezet) kiemelkedő orosz szakértőkkel (Dmitry Trenin, a Carnegie Moscow Center volt igazgatója, Irina Abramova az Orosz Tudományos Akadémia Afrikai Tanulmányok Intézetének igazgatója) és magas rangú tisztviselőkkel (Sergey Ryabkov külügyminiszter-helyettes, Kirill Barsky nagykövet) készült interjúkat tartalmaz a BRICS-ről, a Nagy Eurázsia koncepcióról, az ukrajnai háborúról és annak nukleáris vonatkozásairól, az afrikai országokkal való kapcsolatok jövőjéről, valamint az orosz „soft power” jelentőségéről napjainkban.

Az ötödik rész (27–28. fejezet) két, még 2007-ben publikált elemzést foglal magában, amelyekben a szakértők igyekeztek figyelmeztetni a világot a potenciálisan kedvezőtlen fejlődési irányokra. Az elemzések Oroszország és a globalizáció kapcsolatát, Moszkva nemzetközi szerepvállalását, valamint a Közel-Kelet helyzetét tárgyalják, rávilágítanak azon kihívásokra és változásokra, amelyek időbeni felismerése a szakértők szerint elengedhetetlen lett volna a globális és regionális stabilitás megőrzéséhez.

A hatodik rész (29. fejezet) a közeljövő értékelésével foglalkozik, a legfőbb célnak a politikai és katonai eskaláció megfékezését tartja 2024–2025-ben. A hetedik és nyolcadik rész áttekintést nyújt a 2023-ban megjelent orosz nemzetközi biztonságpolitikai szakirodalomról, valamint időrendi kronológiát kínál a 2023-as év biztonságpolitikai eseményeiről.

A könyvet gazdag illusztrációk és kiemelt kulcsmondatok teszik áttekinthetővé és könnyen olvashatóvá, segítik az olvasókat a lényegi pontok gyors megragadásában. Az egyes fejezetek 15–25 oldal hosszúságúak, ideális terjedelmet nyújtanak az alapos, de befogadható elemzésekhez. Gazdagon hivatkoznak hazai és nemzetközi forrásokra, ekképpen a szerzők érvei alátámasztottak, megbízhatóságuk és hitelességük pedig könnyen ellenőrizhető. A kötet tankönyvként is hasznosítható, különösen érdekes lehet azon hallgatók és szakértők részére, akik mélyebben szeretnék megérteni az orosz perspektívát a nemzetközi biztonság területén.

A könyv talán legfontosabb üzenete, hogy Oroszország kulcsszereplőként tekint magára a nemzetközi biztonsági architektúra újraépítésében. Az orosz–ukrán háború alapjaiban rengette meg az európai biztonság stabilitását, de globális szinten is új biztonságpolitikai kérdéseket vetett fel. A háború visszahozta a nagyhatalmak közötti közvetlen konfrontáció lehetőségét a nemzetközi politikában és globális szinten is kihívások elé állítja a nemzetközi jogi- és biztonsági normákat, valamint kapcsolatokat. Oroszország saját nézőpontja szerint a nyugati dominanciájú rend alternatíváját kínálja fel olyan nemzetközi platformokon, mint a BRICS⁵ vagy a Sanghaji Együtműködési Szervezet,⁶ megpróbál új szövetségi rendszereket kialakítani.

pésekre. Az AUKUS keretében az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság technológiát és szakértelmet biztosít Ausztrália számára, hogy tengeralattjáró-flottáját nukleáris meghajtású egységekkel bővítse, bár ezek nem lesznek fegyverekkel felszerelve.

4 A nemzetközi kapcsolatokban az ontológiai biztonság az államok azon törekvését jelenti, hogy saját identitásukat stabilan és fenntartható módon definiálják a külvilággal szemben, amely segíti őket a biztonságuk és befolyásuk megőrzésében.

5 A BRICS országcsoportot eredetileg Brazília, Oroszország, India, Kína és Dél-Afrika alkotta, majd 2023-ban csatlakozott az Egyesült Arab Emírségek, Egyiptom, Etiópia és Irán. A BRICS célja a gazdasági és politikai együttműködés erősítése, valamint alternatívát nyújtani a nyugati dominanciájú intézményekkel szemben.

6 A Sanghaji Együtműködési Szervezet (SCO) egy nemzetközi együttműködési szervezet, amelyet 2001-ben alapítottak Kína, Oroszország, Kazahsztán, Kirgizisztán, Tádzsikisztán és Üzbegisztán részvételével. Később India, Pakisztán, Irán és Fehéroroszország is csatlakozott, emellett számos ország

A BRICS nagy hangsúlyt kap a könyvben, mivel 2024-ben Oroszország tölti be a soros elnökséget. Moszkva számára az erősödő szervezet különös jelentőséggel bír, hiszen az orosz vezetés egy „igazságosabb multipoláris világrend” alapját megteremtő kulcsszereplőként tekint erre az együttműködésre. A szervezet bővítése igazolja, hogy a BRICS ma már több mint egy gazdasági érdekközösség: a globális hatalmi egyensúly formálásában is részt kíván venni. Oroszország a BRICS keretein belül⁷ terjeszti befolyását, lehetőséget lát arra, hogy szorosabbra fűzze kapcsolatait a fejlődő világ országaival, és új geopolitikai alternatívákat kínáljon a nyugati struktúrák mellett.

A könyv kiemelt témája Oroszország úgynevezett „eurázsiai küldetése”, amelynek alapja az ország sajátos történelmi és geopolitikai helyzetén nyugszik. Szakértők szerint Oroszország kapcsolatainak jelentős része a Nyugattal valójában csak a 19–20. században kezdődött, korábban az ország nagyrészt eurázsiai partnerségre törekedett, és most ismét ezekhez a gyökerekhez kíván visszatérni. Ez a „küldetéstudat” abból az egyediségből fakad, amelyet Oroszország saját identitásában és nemzetközi szerepében lát, önmagát „biztonság exportőréként” definiálva. Oroszország így nemcsak földrajzilag, hanem kulturálisan is egy köztes világot képvisel Kelet és Nyugat között.

A könyv az orosz politikai gondolkodást meghatározó, fontos új terminológiába is betekintést enged, például értelmezi az elmúlt években megjelent két új szakkifejezést – a „Kollektív Nyugat” (*Collective West*) és a „Globális Többség” (*Global Majority*) –, amelyeket a politikusok és a szakértők gyakran és következetesen alkalmaznak. A Kollektív Nyugat az Egyesült Államokat és szövetségeseit, azaz az Európai Unió és NATO tagországait, Japánt, Dél-Koreát, Ausztráliát és Új-Zélandot foglalja magába, s ezen országok politikai, gazdasági és társadalmi egységére utal. A kifejezés már a hidegháború idején is létezett, azonban 2022 óta vált igazán használatossá, amikor azokra az országokra kezdték alkalmazni, amelyek szemben állnak Oroszországgal, és az „Egyesült Államok szuperhatalmi szerepének megőrzését” szolgálják a világban. A Kollektív Nyugat ellenpólusa a Globális Többség, amely magába foglalja mindazon országokat, amelyek nem tartoznak a Kollektív Nyugathoz. 2022 óta ezzel a kifejezéssel utalnak a „nem-nyugati”, azaz ázsiai, afrikai és latin-amerikai országokra, amelyek a világ népességének mintegy 80–85%-át teszik ki. A nyugati és a magyar szakirodalom ezen országokat Globális Délként említi. Bár a Globális Többség megnevezését nem kifejezetten a Nyugat ellenfeleire utal, a szóhasználat mégis magában rejtje azt, hogy ezeknek az országoknak az érdekei sokszor ütköznek a nyugati országokéval. Így a kifejezés egy olyan világképet idealizál, amelyben nincs egyetlen hegemon hatalom sem. Ezért áll fenn a feszültség a Kollektív Nyugat és a Globális Többség között: míg a Nyugat a hegemoniáját szeretné megőrizni, addig a globális többség a szuverenitás erősítésére és a multipoláris világrendben egy erősebb szerepkör kialakítására törekszik.

A *Security Index Yearbook* hiánypótló kiadványként szolgál az orosz szakértők nézeteinek közvetítésében. A könyv hasznos minden olvasó számára, akit érdekel az orosz kül- és biztonság- és védelempolitika, és szeretne betekintést nyerni az orosz akadémiai körök munkásságába.

Szilágyi Laura

kapott megfigyelő státuszt. A szervezet célja a regionális stabilitás, a biztonsági együttműködés és a gazdasági partnerség erősítése. Az SCO kiterjedt együttműködést folytat terrorizmus, szélsőséges és szeparatizmus elleni küzdelemben, valamint a biztonságon túl politikai és gazdasági együttműködést is támogat Ázsia központi és déli térségében.

- 7 A 2024-es BRICS-csúcstalálkozóra Oroszországban, Kazanyban került sor. Kiemelt célja volt a globális politikai és gazdasági egyensúly újragondolása, a tagállamok közötti gazdasági együttműködés fokozása, és egy alternatív pénzügyi rendszer lehetőségeinek vizsgálata, amely előmozdítaná a dollártól való függetlenedést. A csúcson további országok csatlakozása is előtérbe került, ezzel növelve a BRICS+ formátum jelentőségét. Az egyéb napirendi pontok közé tartozott a globális biztonsági kérdések megvitatása, beleértve a közel-keleti konfliktusokat és a terrorizmus elleni küzdelmet, valamint a szankciók hatásainak elleni fellépést.

A Hadtudomány folyóirat publikációs szabályzata

Tisztelt Szerzőink!

Tájékoztatjuk Önöket arról, hogy a Hadtudomány című folyóirat csak más kiadványban még nem publikált, első közlésnek számító tanulmányt jelentet meg, amelyről a szerzőnek nyilatkoznia kell.

A folyóiratban történő publikálás alapvető szabályai

- a) A Hadtudomány megjelenő tanulmányokat *kizárólag lektorálás után* közöljük (két pozitív lektori vélemény).
- b) A főszerkesztő és/vagy szerkesztő által felkért két független lektor bírálatát a Szerző(k)nek el kell fogadnia, és javaslataikat a közlésre benyújtott tanulmányban végre kell hajtania.
- c) A Szerkesztőbizottság a lektori véleményeket megelőzően plágiumvizsgáló programmal ellenőrzi a tanulmányok eredetiségét.

A benyújtandó szöveg formai követelményei

- a) A tanulmány szövegét 12 pontos Times New Roman betűtípussal, többszörös (1,2-es) sortávolsággal, 0,8 cm-es bekezdéssel kérjük formázni. A lábjegyzeteket 10 pontos Times New Roman betűtípussal, bekezdés nélkül, szimpla sortávolsággal kérjük megadni.
- b) A tanulmányok kéziratát és a kitöltött, aláírt Szerzői nyilatkozatot elektronikus levél mellékleteiként, Word- vagy RTF-formátumban szerkesztőségünk e-mail címére (hadtudomany@gmail.com) vagy a folyóirat OJS beküldő oldalán (<https://ojs.mtak.hu/index.php/hadtudomany/submissions>) szíveskedjenek eljuttatni.
- c) A tanulmány részét képezi a szerző(k) neve, munkahelye, beosztása, elérhetősége (cím, telefon), ORCID-azonosítója, a cikk címe, továbbá tartalmi kivonata, a kulcsszavak, valamint a felhasznált irodalom jegyzéke. Ezek bármelyikének hiányában a kéziratot a Szerkesztőségnek nincs módja elfogadni.
- d) Kérjük, hogy a címet, a tartalmi kivonatot és a kulcsszavakat magyar és angol nyelven is adják meg!
- e) A tanulmány teljes terjedelme lehetőleg ne haladja meg a 40 ezer karaktert.
- f) A bibliográfiai hivatkozások kötelező formája a Chicago (szerző/dátum) stílus (lásd: https://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide/citation-guide-2.html).

Az illusztrációk formai követelményei

- a) Amennyiben a tanulmányban ábrák (fotók, térképrészek, grafikonok stb.) szerepelnek, a szövegben fel kell tüntetni minden illusztráció forrását (interneten való elérhetőségét, letöltésének időpontját stb.). Amennyiben azok a szerző saját alkotásai, akkor azt is szükséges jelölni.
- b) A nyomtatott számba szánt tanulmányok illusztrációi kizárólag fekete-fehér színűek lehetnek.

PÁLYÁZAT

Az MHTT 2025. évi felhívása tanulmányok írására

A Magyar Hadtudományi Társaság pályázatot hirdet egyének vagy szerzői / kutatói kollektívák számára tudományos tanulmányok megírására. A pályázat meghirdetésének célja a tudományos tevékenység és a kutatás ösztönzése, a hadtudomány iránt érdeklődők aktivizálása, publikálásra alkalmas, a gyakorlatban is hasznosítható anyagok készítése.

Pályázni a következő kutatási témakörökben lehet:

Nemzetközi témák:

- ✧ Napjaink háborúinak hadművészeti tanulságai
- ✧ A NATO szerepe napjaink biztonsági rendszerében
- ✧ Az EU közös biztonság- és védelempolitikájának lehetőségei
- ✧ Változások az amerikai biztonság- és védelempolitikában

Hazai témák:

- ✧ Haditechnikai kutatás, fejlesztés és innováció lehetőségei a Magyar Honvédség modernizációjában
- ✧ Az új harci-technikai eszközök beillesztése az MH béke- és háborús rendszerébe
- ✧ Humán erőforrás és szervezetfejlesztés a Magyar Honvédségben
- ✧ A magyar nyelvű katonai helyesírás és terminológia fejlesztése, ápolásának lehetséges irányai, eszközei, módszerei napjainkban
- ✧ A rendvédelmi szervek feladatai, együttműködése a Magyar Honvédséggel különleges jogrendben

A pályázatra kizárólag az MHTT 2025. évi pályázatára készített, a tudományos kritériumoknak megfelelő tanulmányokat várjuk.

A pályaművek terjedelme (magyar és angol absztrakttal, magyar és angol kulcsszavakkal, lábjegyzetekkel és a felhasznált irodalom jegyzékével együtt) legfeljebb másfél szerzői ív (60 000 leütés) lehet. Azokat a pályázatokat, amelyek nem felelnek meg a pályázati kiírásnak, a Társaság bíráló nélkül elutasítja.

A pályázat jelíges, így módon a bírálati szakaszban, a pályamunkák elbírálásának végéig a pályázó(k) személye anonim.

Az MHTT pályázati díjai (bruttó):

- I. díj – 80 ezer forint,**
- II. díj – 60 ezer forint,**
- III. díj – 40 ezer forint.**

A beérkezett pályamunkáknak legfeljebb fele díjazható, a díjak megoszthatók.

Az Elnökség egyes kiemelkedő alkotásokat különdíjban (30 ezer forint) részesíthet.

A pályamunkák beadási határideje (postabélyegző alapján):
2025. szeptember 30.

A jeligével ellátott pályamunkákat két nyomtatott példányban és egy elektronikus adathordozón (CD-n) kell postai úton beküldeni vagy eljuttatni

a Magyar Hadtudományi Társaság titkárságára
(1101. Bp., Hungária krt. 9–11. vagy 1581. Budapest Pf.: 15.).

A pályázathoz csatolni kell egy zárt borítékot, amelyen kívül fel kell tüntetni a jeligét, belül pedig a szerzőre vonatkozó adatokat (név, tudományos fokozat, születési hely és idő, anyja neve, lakcím vagy a szolgálati hely postacíme, a szerző e-mail címe és telefonszáma, adószám, TAJ-szám, nyugdíjas törzsszám, átutalási számlaszám).

A pályaműveket az Elnökség által felkért két-két szakértő bírálja el.

A díjazott pályázatok felhasználásáról a pályázati felhívás kiírója dönt. A helyezett pályamunkákat az MHTT megküldheti az érintett/érdekelte szervezeteknek, szervezeteknek hasznosításra, és megjelentetheti (szükség szerint átdolgozás után) a Társaság Hadtudomány című tudományos folyóiratában.

A pályázat kiírásának feltételeit, a pályázati rendszer célját és más, szükséges tudnivalókat

az MHTT Elnöksége által 2014. június 13-án jóváhagyott

A Magyar Hadtudományi Társaság Pályázat kiírásának rendje

című dokumentum

(<https://mhtt.mhttp.hu/bazisadatok>

/TARSASAG_DOK/ALAP_DOK_2023/PALYAZATOK_RENDJE_2014.pdf)

tartalmazza.

HUNGARIAN MILITARY SCIENCE

Periodical of the Hungarian Association of Military Science, and of
the Committee on the Military Science of the Hungarian Academy of Sciences

Contents

SECURITY STUDIES

Anna Molnár

The Impact of the Russian Invasion of Ukraine on the Role
of the European Commission in Defence Industry and Defence Policy 3

MILITARY ART

István Hajnal

Mission Command vs. Cultural Change 19

MILITARY HISTORY

Gábor Kohlrusz

The Road of a German Territorial Battalion from Königs Wusterhausen to Budapest . . 26

NATIONAL DEFENCE

Sándor Fórizs

The Leadership of the Border Guard in 1965 55

SOCIAL SCIENCES

János Krizbai

Development Challenges Versus Institutionalized
Organizational Culture in the Armed Forces 65

Ferenc Petruska

The Need for International Regulation on Autonomous Weapons 78

Tímea Zsivity

Kosovo and the Principles of Just War:
The Ethical and Legal Issues of NATO Bombing 94

DEFENCE ECONOMY

István Pesti

The Appropriateness of Applying the Network Perspective
in Economic Policy Decisions in the Case of Defence Industry 106

FORUM

László Kovács

The Committee on Military Science Was Re-established 30 Years ago 119

REVIEW

Vladimir Orlov, Elena Karnaukhova (eds.):

Security Index Yearbook
(Laura Szilágyi) 129

Call for applications.

HAMS's 2025 call for studies 134

